

Danske byggnings- udtryk

Foreningen RealDanmark

Danske bygningsudtryk
© Foreningen Real Danmark

Tekst: Forfatteren Gorm Benzon
og arkitekt Anders Nielsen,
Jacob Blegvad A/S Arkitektkontor
Tegninger: Kgl. bygningsinspektør,
arkitekt m.a.a Jacob Blegvad,
Jacob Blegvad A/S Arkitektkontor
Redaktion: Kgl. bygningsinspektør,
arkitekt m.a.a Jacob Blegvad,
og arkitekt Anders Nielsen,
Jacob Blegvad A/S Arkitektkontor

Optrykt 2001 af
Kerteminde Tryk Odense A/S

ISBN 87-88419-08-8

Forord

En ordbog over danske bygningsudtryk kan løse to vigtige opgaver. Den første er at fungere som forklarende opslagsværk til betegnelser, der benyttes indenfor arkitekturen og byggeteknikken. Den anden er at beskrive en lang række af de bygningsdetaljer, arbejdsprocesser og formgivningslementer i arkitekturen, som bliver fortrængt til historiebøgerne, efterhånden som den industrielle byggeteknik bliver udbredt i nybyggeriet. Det er indenfor den sidstnævnte synsvinkel, denne bog lægger sin hovedvægt.

Det har været nødvendigt at foretage en vis emnemæssig afgrænsning af stoffet, og der er lagt vægt på geografisk at begrænse ordvalget til købstaden/storbyen. Indenfor dette felt stifter mange mennesker netop i disse år nærmere bekendtskab med deres fysiske omgivelser i kraft af den særlige indsats, der foretages for at vedligeholde og forny den ældre boligmasse.

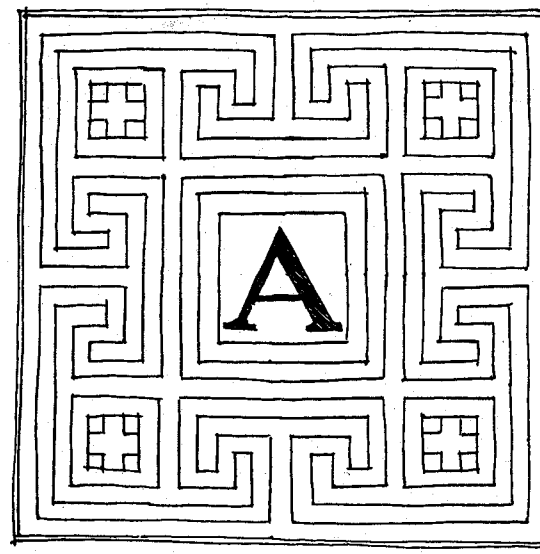
Det er tilstræbt dels at give en forklaring på det enkelte bygningsudtryk og dels at beskrive emnet nærmere, hvis forståelsen af udtrykket gør det nødvendigt, eller hvis historien bag skønnes interessant. Bogen kan således udover at fungere som ordbog, også i et vist omfang opfattes som en byggeteknisk og -historisk nøgle til købstadens og storbyens arkitektur.

Ordbogen dækker kun i stærkt begrænset omfang udtryk indenfor emnerne: Landbrugs- og kirkebyggeri, fortifikatoriske anlæg, byplanlægning, anlægs- og terrænarbejder, heraldik, farver, inventar, bygningsværktøj, projektering og bygningsjura.

Det har været forfatterens hensigt med de førnævnte begrænsninger at beskrive bygningsudtryk så bredt og grundigt som muligt, men der vil i en ordbog som denne alligevel være udtryk, som er blevet overset eller som ikke er medtaget af pladmæssige hensyn.

Gorm Benzon har beskrevet ældre udtryk, Anders Nielsen de nye. Jacob Blegvad har illustreret og hjulpet med at gennemgå stoffet med henblik på at afgrænse ordvalg, opklare tvivlsspørgsmål og vurdere den sproglige forståelsesgrad.

Da denne udgave er et uændret optryk af 1983-udgaven, tages der forbehold med hensyn til gyldigheden af byggevedtægter, lovparagraffer o.lign.

A

♦ **Á la greque.** Se *mæander*.

Abacus. Kvadratisk bræt eller plade, som er det øverste led i søjlehovedet og ligger mellem *kapitælen* og den overliggende bjælke.

Abat jour. Lysluge eller vindue, skråtstillet eller vandret, der lader lys falde ind ovenfra.

Acrylplade. Gennemsigtig plade, der også kaldes kunstglas. Anvendes ved glasarealer, hvor der ønskes særlig høj brudstyrke, for eksempel ved indbrudssikring.

Adobe. Se *lersten*.

Adosseret. Rygvendt eller støttende ryggen til. En a. søjle støtter op mod muren.

Afbinde. At tildanne og sammenføje tømmeret, før det endelig rejses i en bygning. A. kan også forekomme i forbindelse med jernkonstruktioner. Man har brugt at lægge emnerne op på en stor, plan afbindingsplads, hvorpå hele konstruktionen kunne oplægges samlet, så alle pasformer kunne kontrolleres.

Afbindingsnummer. Se *tømmertal*.

Afdækning. Når et nyt gulv er lagt, lægges der normalt et beskyttende lag, f.eks. gulvpap, ud over arealet for at beskytte gulvet, medens det resterende bygningsarbejde pågår. Benyttes også om det materiale, der skal beskytte en murs eller skorstens overside.

Affaset. Hjørne eller kant der er skråt afskåret.

Orienterende bemærkninger:

Beslægtede udtryk er så vidt muligt samlet under et fælles opslag. Således er forskellige tagtyper samlet under tag. De enkelte typer er under forklaring fremhævet i kursiv.

I de tilfælde, det har været nødvendigt at forklare et ord ved hjælp af andre udtryk, er disse udtryk fremhævet i kursiv, og man kan således slå disse efter, hvis de ikke er kendte.

Ord, der er ledsaget af en tegning, er markedet med en ♦

Afkostning. Udjævning af mørtel eller tyk hvidtekalk på mur ved hjælp af kost.

◆ **Afløbsrør.** Det rør, der samler afløb op fra toilet, håndvask m.v. og fører det til kloakken. Er udført af støbejern, stål eller særlig holdbar plast. Den lodrette del af afløbsrøret kaldes *faldstamme*.

Afløbsskål. Afløb fra håndvask, bruser og andre installationsgenstande i et badeværelse føres til en afløbsskål. Denne skål har indbygget en vandlås, en u-formet bøjning, hvor vandet skal passere igennem. Vandlåsen forhindrer lugte fra afløbssystemet i at trænge ind i huset.

Afretningslag. Forinden et gulv skal pålægges gulvbelægning, bliver gulvfladen påført et lag cementbaseret mørtel, der retter op på eventuelle skævheder og bringer gulvfladen op i den ønskede højde.

Afslibning. Se *gulvafslibning*.

Afstribning. Se *afstolpet bindingsværk*.

Afstolpet bindingsværk. Har malet eller tjæret tømmer, der adskiller sig fra de kalkede *tavl*. Afstribning vil sige, at tavlenes yderste kant imod tømmeret får en tredje farve. Hvis f.eks. tømmeret står sort og tavlene hvide, kan afstribningen være blå eller grå.

Afsværtning. Midlertidig afstivning af konstruktion, f.eks. af *spærfag*, før fastgørelse af *lægter*.

Aftrapning. Murskifter eller murpartier som er ordnede trinvis. Kendes f.eks. fra gotiske trappegavle, fra vinduesåbninger, murblændinger og nicher.

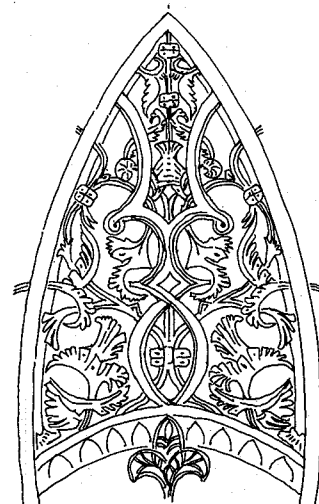
Aftræksrør. I rum, hvorfra der kræves udluftning, føres et rør fra rummets loft op over tagfladen. Røret kan være af beton, eternit, galvaniseret plade eller i l-plans huse af plastic. Kaldes også »*udluftning over tag*«.

Bygningsreglementet definerer brugen af a.

Afvalmet. Se *valmtag*.

◆ **Afvisere.** Ved siderne i portåbninger eller ved et hushjørne, om hvilket der er megen kørsel, kan der være anbragt a. De kan være af sten, jern eller træ, og undertiden er de smukt udførte. Formålet med a. var at holde vognhjul og vognsider fri af murværket.

◆ **Akanthus.** Det mest anvendte bladornament, som først optræder i tiden mellem 500 og 400 f. Kr. Det er en mere eller mindre stiliseret fremstilling af den sydeuropæiske plante a. spinosus' blade. En stængel – ofte stående i en vase eller potte – hvorfra udskyder a. blade, ofte suppleret med frugter etc. kaldet en *akanthusmontant*.

◆ **Akroterion.** Ornamentskulpturer på spidsen og hjørnerne af græsk tempelgavl eller senere arkitektur som efterligner sådanne gavle.

Akse. En tænkt midterlinje med hensyn til hvilken partierne på begge sider er symmetriske. Et aksialt anlæg er orienteret om en retlinet akse.

Aksial. Se *akse*.

Akustik. Ved et rums akustiske forhold forstås den måde, hvorpå lyden forplanter sig og tilbagekastes i rummet.

Alabast. Naturlig gips forekommende som sten med en fin-kornet eller trådet struktur. Findes i mange farvevarianter: hvidlig, gullig, rødlig, grålig eller brunlig. Kan have en året eller skjoldet tegning mindende om marmor. A. er blødt, let at tildanne til f.eks. skulpturer, er tillige gennemskinneligt og tungt opløseligt i vand. På grund af opløseligheden er a. uegnet til anvendelse udendørs.

À la greque. Se *mæander*.

Alen. Se *mål*.

Alkove. Sengested indbygget i væggen eller anbragt uden på denne og adskilt fra stuen med et panel med låger eller forhæng.

◆ **Altan.** Oprindelig betegnelse for en åben udbygning på et hus i højde med en af etagerne og omgivet af et rækværk, et *brystværn* eller en *balustrade*. I dag betegnes et friluftsrum under tag – ligeledes i højde med en af husets etager – også a.

Altaskifer. Se *altasten*.

Altasten. Kaldes også *altaskifer*. Let spaltelig stenart, som importeres fra Norge, den er ofte brugt som belægning på trapper og gulve.

Aluminatcement. Se *cement*.

Anfangsten. Den første sten – grundsten i en *bue*.

◆ **Anker.** Beslag af jern eller stål, der indstøbes eller indbores i mure for at sikre en fast forbindelse til andre bygningsdele. A. er normalt et stykke fladjern med udadbøjede flige i den ene ende for at give størst mulig vedhængskraft. A. kan også i stedet for fligene være forsynet med et øje i den ene ende, der tjener til at fastholde et stykke rundjern – et såkaldt forskud. Et a. af denne type kaldes et *forskudsanker*.

Anmeldelse af byggearbejder. Se *byggetilladelse*.

Anneks. Sidebygning eller tilbygning af underordnet karakter.

Anslag. En fremspringende kant på en dør- eller vindueskarm, hvorpå dørblad eller vinduet har a.

Anverfer. Se *vindue*.

◆ **Arabesk.** Ornamentik af arabisk oprindelse og udviklet omkring 900-tallet. Det er oprindeligt et rankeornament, men

geometriseres undertiden og ender i rankemønstre opbygget af buede eller rette, knækkede bånd, der flettes sammen i stjerneformer. Når den florale karakter er opretholdt, splittes de flettede ranker ud i sideskud, der fortykkes i spydbladagtige figurer eller breder ud i bladflige, og udspilningerne løber ofte på ny sammen i spidsovale figurer. Kombinations-a. sammensat af florale og båndformer forekommer ofte.

Arabisk bue. Se *bue*.

Ark. Se *kvist*.

Arkade. En enkelt *bue* eller en række buer båret af søjler eller piller. A. kan optræde ved en buegang, men kan også være et rent dekorativt fænomen, f.eks. som en *blænda.*, hvor *blændinger* er udformet som en a. Forekommer også på gamle billedskærer- og snedkerarbejder, således på paneler og døre fra renæssancen.

◆ **Arkitrav.** Hovedbjælken i en *gesims*, som hviler på søjlernes kapitæler i antikke bygninger.

Armeret beton. Se *armeringsjern*.

Armeret pap. Pap, hvori er indlagt et net af tynd tråd, således at brudstyrken for pappet forøges væsentligt.

Armeret plast. Plastfolie, hvori der er indlagt et net af tynd tråd, således at brudstyrken for folien forøges væsentligt.

Armeringsjern. For at give betonkonstruktioner trækstyrke indlægges strenge af stål. *Almindelig rundjern* er 5-40 mm i diameter og har en begrænset vedhæftning til betonen. Der er derfor sikret med endekroge, bøjler og lignende. *Kamstål* og *tentorstål* er henholdsvis 6-35 mm og 6-25 mm i diameter. Kamstål og tentorstål har på grund af deres profilerede overflader en væsentlig større vedhæftning til betonen. Til sammenbinding af jernet anvendes uglødet bindetråd i tykkelsen 1-4 mm. To rundjern, der snoes om hinanden, kaldes *istegjern*.

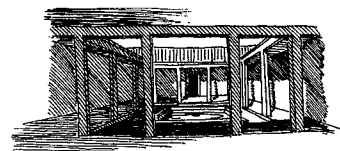
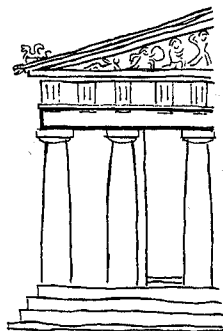
Armeringsnet. Net af 3-10 mm tråd, der indstøbes i beton for at give denne større brudstyrke.

Arne. Se *ildsted*.

Arnebænk. Se *ildsted*.

Asbest. Betegnelse for forskellige mineraler, hovedsageligt bestående af magniumsilikat med en trådet struktur. A. er ildfast og bruges til varmeisolering bl.a. presset i plader. Støvet, som dannes ved arbejde med a. plader, er farligt at indånde. Se også *asbestplade*.

Asbestplade. En blanding af cement og asbestuld presset til plader. Anvendes bl. a. til tagplader og til beklædningsplader. Med tiden vil asbesten blive erstattet med andre materialer på grund af sundhedsrisikoen ved dette materiale. I Danmark oftest kaldet Eternitplade efter firmanavnet.

Asfalt. Begagtigt stof af sort eller sortbrun farve. Den forekommer naturligt bl.a. på Trinidad og i USA. Trinidad-asfalten består i renset tilstand af 60% asfaltbitumen og ca. 40% findelte mineralske stoffer. Kunstigt fremstilles a. bl.a. ved destillation af stenkulstjære. Den vigtigste anvendelse er som vejbelægning. A. anvendes i byggeri bl.a. i fortyndet form til tætning af revner og sammenføjninger f.eks. i soklen, samt for at hindre vand fra grunden i at trænge op i murværk. Udsmeltes også for at gøre altaner etc. vandtætte.

Asfaltimprægnering. Se *asfalt*.

Astrag. Betegnelse for gulvfliser, især dem af glaseret ler.

Atlant. Hel mandsfigur, der indgår som bærende led i en bygningskonstruktion eller i et møbel. Den har navn efter titanen Atlas, som ifølge den græske mytologi bærer himmelhvelvet på sine skuldre. En *karyatide* er en tilsvarende bærende kvindelig figur.

◆ **Atrium.** I romerske huse var a. hovedrummet med ildstedet og søjlebåret tag. Siden kom betegnelsen også til at dække den delvis overdækkede forgård med søjler i den oldkristne *basilika*. Et *atriumhus* er et moderne lavt hus, som er opført omkring en lukket gård.

Atriumhus. Se *atrium*.

Attest fra skorstensfejeren. Se *byggetilladelse*.

◆ **Attika.** En lav mur over hovedgesimsen på en bygning. Dens formål er at skjule taget. Den kan bære indskrifter, statuer eller ornamentik. I senrenæssance og barok indrettes a. undertiden som et lavt stokværk over hovedgesimsen. Det kaldes et attikastokværk.

Attikastokværk. Se *attika*.

Attisk base. Fod på *jonisk søjle*. Den består af to vulster – den nederste er bredest – adskilt af en *hulstav*. Konstruktionen er uden plint under.

Attisk profil. To *rundstave* adskilt af en *hulstav*.

◆ **Attisk slyngbånd.** Græsk båndornament i form af fortløbende ottetaller. Anvendtes foruden i antikken i renæssance og nyklassicisme.

Attrap. En rent dekorativ genstand, der uden selv at være an-

vendelig efterligner en praktisk anvendelig ting. I barok, rococo og klassicisme, hvor man yndede symmetrisk opbyggede interiører, anbragtes der f.eks. undertiden i det ene hjørne en kamin eller en ovn, og i det andet en a. for at skabe balance.

Aula. Ordet har flere betydninger: a. kan være en lukket gård i det oldgræske beboelseshus. I romersk kejsertid var a. navnet på et palads, og i den tidlige middelalder var det en hofborg. Ligeledes kaldes forgården og midterskibet i den oldkristne *basilika* a. I nyere tid betegner a. en festsal i flere etagers højde i skoler og lignende bygninger.

B

Bagvange. Se *trappe*.

♦ **Bajonetknæ.** S-formet bøjning af nedløbsrør, hvor dette føres fra tagrenden, forbi gesimsen og ind på facaden.

Bakelit. Fenolformstof fremstillet første gang ca. 1910 af L. H. Baekeland. Det første plasticstof opbygget alene på syntetisk basis. Anvendt meget til bl.a. håndtag.

Bakkesand. Udgraves af sandlejer på land. Medens kornene i strandsand er rundede, er de skarpkantede i bakkesand, hvilket giver særlige egenskaber i forbindelse med *mørtel*, *cement* etc.

♦ **Baldakin.** Egentlig en tronehimmel af kostbart klæde, men senere efterlignet i både træ, sten og stuk. F.eks. er barokkens stuklofter undertiden udført som var de b. Dækstykket til et lampeophæng i loftet kaldes også en b.

Balkon. En uoverdækket udbygning af en etage. Den bæres af *kragsten*, *piller*, *søjler* eller evt. af *bjælker* fra husets bærende konstruktion forlænget ud under den. I nyere byggeri er *armeret beton* eller *jerndragere* undertiden anvendt som bærende led. B. har en *brystning* af murværk eller – undertiden – af tilhuggede sten, en *balustrade* eller et gelænder, evt. af smedejern. En tilsvarende udbygning i en større sal kaldes ligeledes b.

♦ **Baluster.** Forekommer i trappegelænder, *balustrader* etc. B. er det enkelte lodrette led i afskærmningen. Kan være udført af forskellige materialer f.eks. jern, sten eller træ. Den kan være sammensat af flere profilerede og være belagt med profilringe. Findes med cirkulært, ovalt og kantet tværsnit. Kan også være udstyret med udskårne eller udhuggede prydelser.

Balustrade. En *brystning* med *balustre*.

Barak. En enkel bygning, ofte af træ, til midlertidig brug.

Base. Se *basis*.

Basement. Se *basis*.

Basilika. Kirkebygning med midterskib og to side-skibe. Midterskibets tag er højere end sideskibenes.

Basis. Kaldes også *basement* eller *base*. Fodstykke på *pille* eller *søjle*, sokkel på mur.

♦ **Basrelief.** Et relief hvis figurer kun er svagt ophøjede fra baggrunden i modsætning til *hautrelief*.

Bastarmørtel. Se *mørtel*.

BD. Branddrøj. BD og BS er betegnelse for et byggemateriale brandmodstandsevne. Typisk er BD-30 og BD-60. Betegnelsen refererer til en specifikation fastlagt i Dansk Standard, hvor tallets størrelse er udtryk for brandmodstandsevnen i antal minutter.

Bebyggelsesprocent. Herved forstås *etagearealets* procentvise andel af *grundstykkets areal*. Beregning af bebyggelsesprocent er beskrevet i lov om kommuneplanlægning §42.

Bejdse. Imprægnering af træværk med farvende eller beskyttende væske.

Beklasket. Se *udkastet*.

Beletage. l. salen i et hus med lav stueetage.

♦ **Berainornament.** Båndmønster med linjeføring varierende med buer og knæk. Undertiden suppleret med løvværk, vase-motiver, *lambrequins* og andre figurer. B. anvendtes i barokkens lofter, som udskaering på døre og paneler, som dekorationsmaleri og på stuklofter etc. Opkaldt efter den franske ornamentstikker Jean Berain (1640-1711).

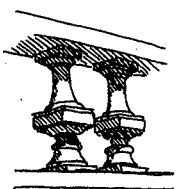
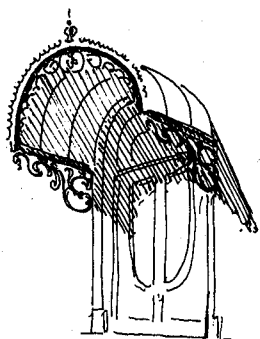
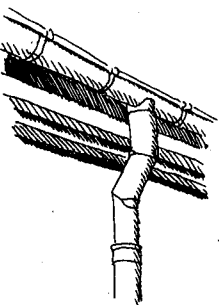
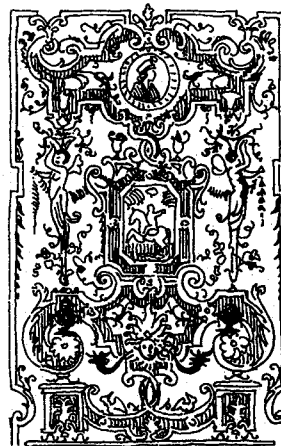
Berapning. Tyndt udglattet mørtellag på mur. *Mørtelen* er udkastet på muren og skrabet let med kanten af en murske og afkostet med vand. I ældre tid kaldtes det at rappe muren.

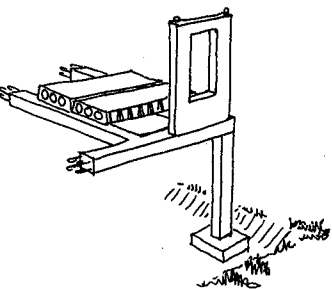
Beslagornamentik. Kaldes også *beslagværk*. Opstod i Nederlandene i anden halvdel af 1500-årene og optræder i Danmark tidligt i 1600-tallet. Den er anvendt både i sten og træ og fremtræder som *basrelief*, der efterligner kunstfærdigt smedede jernbeslag med dekorationer som båndværk, nagler, knopper, rosetter, bladværk og bosser. B. er kun tilknyttet renæssance og bruskbarok.

Beslagværk. Se *beslagornamentik*.

♦ **Beton.** Hærdnet blanding af *cement*, tilslagsmaterialer; evt. flyveaske, og vand. Tilslagsmaterialerne er sand, grus og sten. B., der i dag benyttes i udstrakt grad til bærende konstruktioner er, når blanding og støbning er rigtigt udført, et holdbart og stærkt byggemateriale.

B. finder anvendelse i husbyggeri til *fundamenter*, *etagedæk*, *søjler*, *bjælker*, yder- og indervægge, enten som *præfabrikerede* elementer eller *in situ* støbt. B. besidder en stor trykstyrke, hvorimod trækstyrken er ringe. Derfor udstyres b.

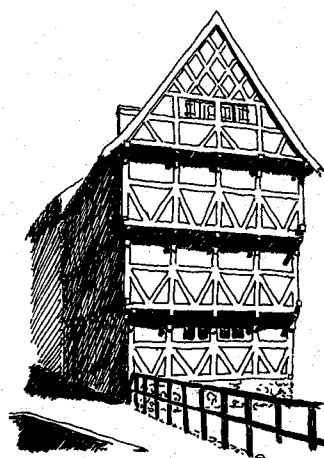
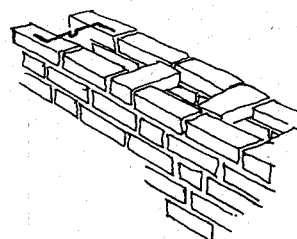

som regel med slap og/eller forspændt armering i form af stålstænger eller -tråde, der sikrer en tilstrækkelig trækstyrke. *Armeret beton* eller *jernbeton*, som b. med indlagt armering kaldes, dukkede frem i midten af 1800 årene, men har først fået sin store udbredelse i dette århundrede.

Den tid, der går, fra betonen er opblandet af cement, tilslag og vand som grødagtig masse, til den er størknet, kaldes *bindetiden*. Den egentlige styrke af b. opnås først efter en længere *hærdning*, hvor man normalt regner med, at betonen har nået sin normerede styrke efter 28 dage. Allerede efter 7 dage har b. dog opnået omkring 75 % af sin normerede styrke. Blandingsforholdet imellem b.'s enkeltdele kan f.eks. udtrykkes ved tre tal angivende f. eks. 1:3:5, der betyder, at der til en del cement skal anvendes tre dele sand og fem dele sten. Blandingsforholdet er afhængig af, hvad b. skal bruges til, idet man til b. med stor trykstyrke, der skal benyttes til stærke konstruktioner, skal bruge forholdsvis mere cement og sand end til svage. Således er 1:3:5 beton beregnet til stærke fundamenter og gulve, medens almindelige fundamenter og gulve kan støbes med 1:4:7 b. Særlig stærk jernbeton kan være 1:2:3 eller endog 1:2:2. Den mængde vand, der tilsættes, når betonen blandes, har dog også afgørende indflydelse på b.'s styrke, og man benytter derfor ikke længere blandingsforholdet ved bestilling af b., men derimod hvilke krav til trykstyrke og eventuelt andre egenskaber, b. skal opfylde. Endvidere stilles der indenfor byggeriet en lang række andre krav til bl.a. b.'s støbning, indhold af forskellige stoffer, som det vil være for omfattende at omtale her.

Alt efter b.'s konsistens når den er blandet, skelner man imellem jordfugtig, stivplastisk, plastisk og flydende b. Jordfugtig b. er ganske kompakt, mens flydende b. er som en tyk vælling. Den nystøbte beton bliver ad mekanisk vej vibreret, således at materialerne lejr sig tæt og udfylder formen helt. *Letbeton* er b., hvor man enten ved hjælp af tilslagsmaterialer eller mekanisk/kemisk gør betonen luftfyldt. Af letbetontyper med tilslagsmaterialer kan nævnes *klinkerbeton* med brændte lerklinker og *træbeton* med træuld og høvlspåner. Blandt letbetontyper, der er fremstillet ad mekanisk/kemisk vej, er *gasbeton* den kendteste.

Betonribbeplade. En plade af beton, der benyttes til etageadskillelse. Betonribbepladen er fremstillet på fabrik – *præfabrikeret*. Betonribbepladen kan have forskellige profiler for at sikre optimal bæreevne i forhold til spændvidde og materialeforbrug.

Betonrør. Anvendes dels til *aftræk* og dels til spildevandsledninger. B. udføres som præfabrikerede produkter i forskellige størrelser

Betontagsten. Se *tag*.

Biforium. To sidestillede vinduer der omslutes af en fælles bue eller er anbragt i samme vinduesniche. Kan f. eks. ses på Rundetårn.

Bikonkav. Indadbuget på begge sider.

Bikonveks. Udadbuget på begge sider.

Bildet. Udhuggede furer i møllesten eller på træpesten for at man ikke skal glide på disse.

Bilet tømmer. Tømmer, der er glathugget med en bredbil – en kortskafet økse med et meget bredt hoved.

Billedkvader. En *kvadersten* med udhugget ornamentik eller motiv. Forekommer mest i vore romanske kirker.

Bilæggerovn. Kan være både af jernplader og af kakler. Den har ingen selvstændig indfyringslåge, men knytter sig til et ildsted – lægger bi. Den er uden bagside, og fra ildstedet skubbes der gløder ind i ovnkassen, som er i stuen ved siden af.

Bindbjælke. I *bindingsværk* en loftsbjælke, der går på tværs af huset fra langside til langside og »binder« de to modstående stolper sammen.

♦ **Binder.** Fast b. eller kop er teglsten, der går på tværs i en dobbeltmur og stabiliserer denne i modsætning til løberne, der går på langs af muren. I dag benyttes b. af galvaniseret jerntråd eller plastic til at stabilisere hulmure.

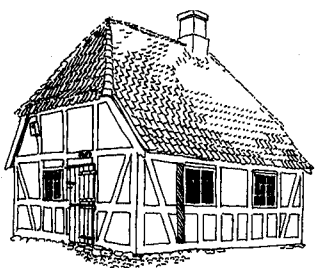
Binderforbandt. Se *forbandt*.

Binding. En kraftig jernring, der er ophængt i en øsken sat ind i en mur. B. forekommer hovedsageligt på kirkegårdsmure, på gamle smedier og kroer. Den er beregnet til at binde hesten ved.

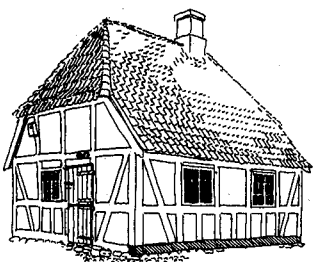
Bindetid. Se *beton*.

Bindig. Betegnelse der bruges om bygningsdele, der er sammenføjet således, at overfladen ligger i samme lodrette og vandrette plan.

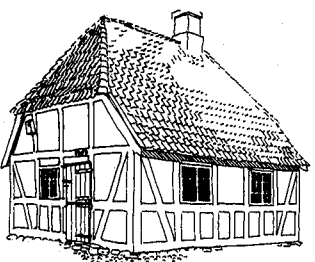
♦ **Bindingsværk.** Bygning hvis bærende og sammenholdende konstruktion består af lodrette og vandrette tømmerstykker evt. suppleret med skråstillede stykker. De bærende lodrette stykker er *stolperne*. De kan hvile direkte på *syldsten* – en sokkel af marksten oplagt uden brug af bindemiddel – men det almindeligste er, at der oven på *sylden* er lagt en langsgående bjælke, en *fodrem*, som stolperne er tappet ned i. Før oven sammenholdes stolperne af en *tagrem*, som de er tappet igennem, og på den hviler tagkonstruktionen. Afstanden imellem to stolper kaldes et *fag*, og udfyldningen i tømmerkonstruktionen benævnes *tavl*. Disse tavle kan være ler-

Stolpe

Fodrem

Tagrem

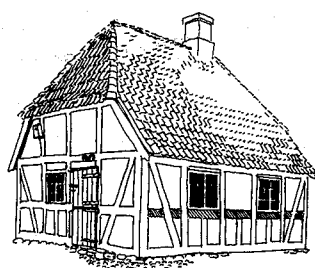
klinede på fletværk – *vendreværk* – eller udmurede med ubrændte lersten eller brændte sten. I Vestjylland især har man også sat strandsten eller marksten i tavlene.

I træfattige egne lod man det undertiden blive ved denne enkle konstruktion, men som regel er der indskudt andre tømmerstykker. Mellem stolperne kan der således gå vandrette tømmerstykker, *løsholter*, som er anbragt lige under vindueshøjde. I huse med særlig rigt b. kan der være flere løsholter pr. fag, dog er det almindelige en. På Als har man kunnet opvise huse med tre løsholter over hinanden. Mellem fodrem og løsholter kan der være kortere lodrette tømmerstykker, såkaldte *dokker*, og på Fyn, hvor der kan være to hold løsholter pr. fag, ses undertiden mellem øverste løsholt og tagremmen en *frise* med ganske lave, tætsiddende dokker.

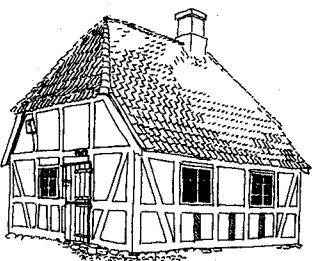
Der forekommer ofte *skråbånd* i den nederste del af fagene for at stabilisere konstruktionen. De udgår i gotisk b. gerne fra et hjørne mellem stolpe og fodrem og forløber op til hjørnet mellem stolpe og løsholt. Altså ét skråbånd pr. fag. I renæssancen er der fortrinsvis to skråbånd, de udspringer fra hver sin side af midten på fodremstykket mellem stolperne og går herfra op til hjørnet mellem stolpe og løsholt. Lange skråbånd, der går fra et hjørne mellem stolpe og fodrem og skærer sig op gennem løsholtet for at ende i fagets modstående hjørne mellem stolpe og tagrem eller f.eks. midt mellem løsholt og tagrem på stolpen, kaldes *stormbånd* eller *ranker*. De tjener til at opfange og fordele vindpres, og selv i skovrige egne, hvor man havde træ nok til rådighed, vil man ofte se, at disse stormbånd er af krumvokset tømmer. Det skyldes, at sådanne stykker bedre fordeler trykket end rette stykker. Som regel sidder stormbåndene i de yderste fag, men de ses tillige i de næstyderste samt på siden af porte.

For at opnå den fornødne stabilitet, er tømmerstykkerne *tappet* sammen, og da træ arbejder, kan tapningerne i tidens løb blive løse, hvorfor man har låst dem fast ved, at der er boret gennem både tømmer og tap og sat en *nagle* eller *dyvel* gennem hullerne.

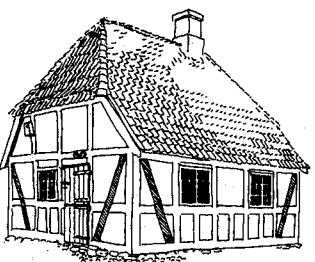
Som nævnt har b. måttet indrettes efter de forskellige egnes rigdom eller fattigdom på tømmer. I nogle områder, f.eks. på dele af Fyn og i Østjylland sidder der meget og svært tømmer i husene, og der indgår led, som har liden eller ingen betydning for konstruktionsstabiliteten, men stort set er dekorativt bestemt. I Midt- og Vestjylland, hvor der var sparsomt med træ, har man anvendt,

Løsholt

Dokke

Skråbånd

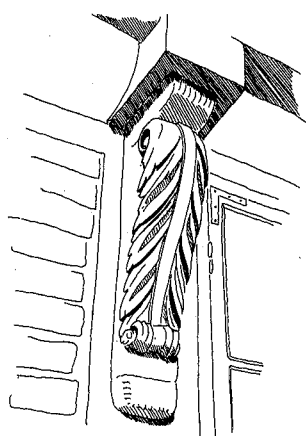
hvad der forefandtes af konstruktionsmaterialer, f.eks. tømmer, der ikke er ret, og på vestkysten ses en udbredt anvendelse afstrandingsømmer. Fortrinsvis er der brugt eg til b., men fyr forekommer ligeledes, ikke mindst i nyere huse. Genbrug har været almindelig. Især i træfattige egne indgår der undertiden tømmerstykker, hvis tomme taphuller viser, at det engang har siddet i et andet hus.

Der er ofte stor forskel på land- og bybindingsværk. Profileringer og udskæringer ses kun undtagelsesvis på landbindingsværket, hvorimod de i stor udstrækning optræder på bybindingsværk fra renæssance og bruskbarok samt på de få huse, der er bevaret fra gotisk tid.

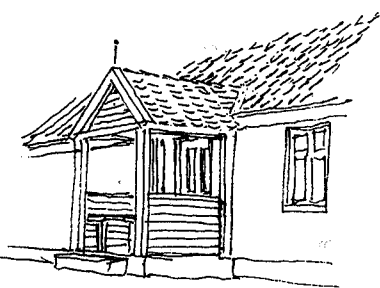
Ligeledes er huse i flere stokværk sjældne på landet, men almindelige i byerne. Hovedkonstruktionerne i de to typer b. er ganske vist stort set de samme, blot indgår der led i bybindingsværket, som ikke eller yderst sjældent kan iagttages på landet, det gælder således udskårne tømmertrianter i hjørnerne mellem *overgangsfod* og stolper i andet *stokværk* – som regel kvartrosetter, der kan vokse sammen via stolpen til halvrosetter. Ligeledes såkaldte *fyldholter* dækkende det åbne parti mellem rem og overgangsfod for oven i fagene. Hertil kommer udskårne *knægte*, som næsten aldrig findes på landet, hvor knægte alt i alt er sjældne undtagen på herregårdsbygninger.

Byhuse fra renæssance og bruskbarok har oftest en *udkragende* side mod gaden, medens den forløber ret på gårdsiden. Sidstnævnte sted er der i så fald brugt *højstolper*, der går over to *stokværk*. Har der været et tredje stokværk på, er en udkragning dér sandsynlig. Mod gaden standser første stokværk over remmen, og de udstikkende bjælkeender bærer *overgangsfoden* til næste stokværk, den er faktisk en fodrem, i hvilken stolperne er nedtappede. For at støtte konstruktionen er der under bjælkeenderne sat knægte, profilerede eller udskårne, og det er i partiet mellem knægte, rem og overgangsfod, fyldholten er anbragt, den er tappet ind i siden på bjælkerne. Knægtene udfylder hjørnet mellem stolpe og bjælke, og stolpen er tappet op gennem både rem og bjælke.

På landet – og i nogle byhuse – valgte man måske i stedet at sammenholde konstruktionen ved *gennemstikninger* af bjælkerne. Stolperne går da et stykke højere op end gennemstikningsstedet, der er en højrektangulær *udstemning* gennem hvilken det i en tap endende bjælkehoved føres. For at fastlåse gennemstikningen, er der i *bjælkehovedet* helt inde ved stolpen boret fra et til tre huller,

Knægt

gennem hvilke der er stukket dyvler. På Østsjælland – hovedsageligt i Køge – har man på en del huse kombineret gennemstikning og knægt for oven. Der er udført gennemstikninger, og såkaldte *tagskægsknægte* er hulede fra bagsiden, så bjælkehovedet har kunnet finde plads inde i knægten. Der er så boret igennem knægtens sider og bjælkehovedet og sat dyvler på tværs, så bjælke, stolpe og knægt låses sammen. Knægten støtter så en rem. I barokken går man bort fra udkragninger og højstolper. B. bliver opbygget stokværk for stokværk, og de mange profiler og udskæringer forsvinder også fra bybindingsværket. De mange prydded – f.eks. hovedparten af skråbåndene og dokkerne udelades, der bruges dog gerne fortsat skråbånd i hjørner og enkelte andre udsatte steder. I stedet for gennemstikninger og samlinger med knægte *kæmmes* bjælkerne ned i remmen.

I løbet af det 19. århundrede fortrænges bindingsværket af grundmurede huse. Det sker først i skovfattige egne som f.eks. Nordvestfyn. Ofte sker det gradvis, således at forfaldne bygningsdele i bindingsværket omsættes i grundmur, og huset kommer til at fremtræde med blændet murværk.

Bindt. Eet *spærfag* med *hanebånd* og andre mulige stykker forbindelsestømmer imellem.

Bindt rejsning. Et led i *bindingsværkshuset* bestående af to overfor hinanden stående stolper og den *bindbjælke*, der holder dem sammen.

◆ **Bislag.** En lille udbygning foran indgangsdøren. B. kan have åbne sider og kun være overdækket, det værner da folk, som skal ind i huset, mod tagdryp. Ofte forsynet med siddepladser.

Bislagsten. De egentlige b. er nærmest at ligne ved kirkernes *stolestadegavle*. De har båret den ene ende af et siddebræt, hvis anden ende var sat ind i husets mur eller var lagt på en konsol eller anden støtte. Ofte kaldes imidlertid også indgangsstøtter, som ikke har haft denne funktion, men udelukkende tjent dekorative formål, b. Såvel b. som indgangsstøtter er ofte ornamenterede.

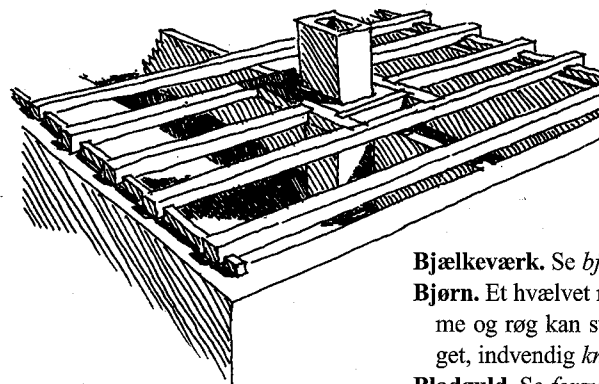
Bjælke. En vandret, bærende bygningsdel. B. går ofte fra ydervæg til ydervæg. Materialet kan være sten, jern, armeret beton, men er især i ældre bygninger næsten altid træ. Indtil omkring midten af 1700-årene var tilhuggede b. det almindeligste, derefter var tilså vning det hyppigste. B. laget i et hus kaldes også undertiden *bjælkeværket*.

Ved *bjælkehoved* forstår man den tilhuggede del af b., som stikker uden for vægfladen. *Bjælkeanker* er en bygningsdel smedet af jern, der holder en bjælkeende og murværk sammen. Se også *forskudsanker*.

Bjælkeanker. Se *bjælke*.

Bjælkehoved. Se *bjælke*.

◆ **Bjælkelag.** Til en etageadskillelses bærende del kan der benyttes en række bjælker af træværk, kaldet et bjælkelag. Tværsnittet af den enkelte bjælke kan være 200 x 200 mm (8" x 8") eller 100 x 200 mm (4" x 8") eller andet, alt afhængig af afstanden dels imellem de enkelte bjælker og dels imellem bjælkens understøtninger.

Bjælkeværk. Se *bjælke*.

Björn. Et hvælvet rum i en *malkølle* med åbninger, som varme og røg kan stige op igennem. Også en indadbuget, rygget, indvendig *knægt* kaldes en b.

Bladguld. Se *forgyldning*.

Bladkapitæl. Søjlehoved eller kapitæl prydet med bladværk. – Gerne akanthusblade.

Bladning. Se *sammenbladet*.

Bladstav. Dekorationsstav opbygget af bladformer, f. eks. akanthusblade, egeblade og laurbærblade, som er lagt i forlængelse af hinanden, og sådan at de overlapper hinanden en smule. Undertiden omvundet med bånd.

Blandingsmur. Murværk hvori forskellige materialer er anvendt, f.eks. *tegl* eller *granit* sat imellem hinanden.

Blandingstækning. Tage, hvor man har anvendt to forskellige slags tækkemateriale, f.eks. som det forhen var ret almindeligt i Vest- og Midtjylland, halm og lyng lagt stribevis.

Blank mur. *Teglstensmur* uden overfladebehandling bortset fra fugning.

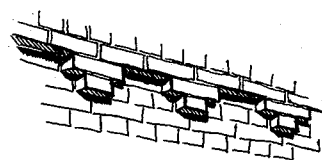
Blikkenslagerkvist. Se *kvist*.

Blindgulv. Gulv, der er af træ og som tjener som underlag for andre belægningstyper.

Blinding. Se *blænding*.

Blindkonstruktion. Dækket konstruktion, som ikke er beregnet på at blive set.

◆ **Blok.** Fremstående murværkskonstruktion i to *skifter* bestående af nederst en *binder* og øverst en *løber*. De optræder som bærende led for en *gesimsprofil*, og den samlede konstruktion kaldes en *bloktandgesims*.

Blokforbandt. Se *forbandt*.

Bloklus. Er opbygget af rette nåletræsstammer, der overalt er lige tykke. I hjørnerne er de »knudede« sammen i en ret vinkel. Denne sammenknytning er udført således, at to modstående stammer fra det ene lag altid skyder halvt op i det næste, så der er binding i begge retninger. Ofte har stammerne et ovalt tværsnit, en »ryg« for oven og en fure for neden, så ryg passer op i fure, hvilket gør væggene nogenlunde tætte. Rigtigt udført er konstruktionen selvbærende og behøver blot at hvile på 4 hjørnestøtter.

Blokskifte. Se *skifte*.

Bloktandgesims. En gesims under et let *udkragende* murparti. Den består af to *skifter*, hvori *løbere* veksler med *bindere*. I skiftet under udkragningen krager løberne ud, medens binderne imellem dem holdes i murflugten i den ikke udkragede mur. I næste skifte er det binderne, der krager ud, medens løberne bliver i murflugten. På den måde kommer de udkragede bindere til at sidde midt under de udkragede løbere, så der hver gang fremkommer en T-figur, en blok.

Blomsterguirlande. Se *guirlande*.

Blomstersnor. Dekorativ snor undertiden med naturalistiske blomsterhoveder, undertiden med mere stiliserede blomsterklokker og med et perleled mellem hver af klokkerne. Forekommer både malede og som *stukkaturer*.

Blysprosse. Se *vindue*.

Blændarkade. Murfordybninger, der er udformede som en *arkade*.

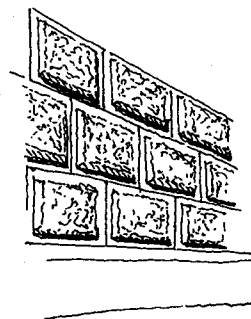
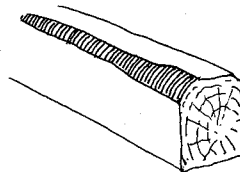
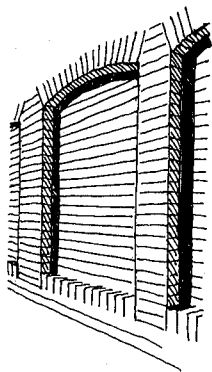
Blændgulv. Se *blindgulv*.

◆ **Blænding.** Flad murniche. Kan være anvendt alene i dekorativt øjemed eller for at spare på bygningssten – i sådant tilfælde kaldes den en *spareniche*. Ofte har b. navn efter deres form. Nævnes kan *kløverbladsb.*, der kan være med tre eller fire »blade«, der er *trappestiksb.* med aftrappet overkant, *skjoldb.*, *cirkelb.*, små lodrette, smalle *pibeb.*, *hængestavsb.* med en stav hængende ned i midten. Der er gotikens høje, slanke lancetformede *højb.*, *spærstikb.* endende i to tagstillede mursten samt forskellige *korsb.* *Sparreb.*, der ikke må forveksles med spareniche, er en blænding af sparreform – som et omvendt V.

Blændingsgavl. Gavl prydet af *blændinger*.

Blændingslisén. I forbindelse med *blændinger* f. eks. på en gavl. Se *lisén*.

Blændingsværk. Medens *bindingsværk* normalt er med halvstensmur i tavlene, er de her helstens, og stenene kommer derfor på den ene side til at rage uden for bindingsværkets

tømmer. Når der så mures mellem *tavlene*, blændes tømmeret. Det har været brugt for at fa en lunere mur og for at beskytte tømmeret imod fugt.

Blændkarm. Karmstykke, der tjener til fastgørelse af dør- eller vindueskarm. B. er skjult i konstruktionen.

Blødbund. Se *tegl*.

Blød bund. Når et hus funderes, kan man være udsat for at støde på lag i jorden, der ikke er bæredygtige. Disse lag skal så udskiftes eller også skal man foretage *fundering* med pæle.

Bod. Lille hus eller skur – barak.

Boisering. Vægge panelerede fra loft til gulv.

Bolus. Se *forgyldning*.

Bolværk. Se *bulhus*.

Bomhuller. Udsparinger i murværk til at bære murerstilladset. Undertiden har man ladet dem stå åbne – f.eks. i gotiske kirketårne – til stilladsopstilling ved kalkning af murværket.

◆ **Bomkantet.** Kanter på tømmer eller planker, der udgøres af træets rundlige yderside.

Bomærke. Navnemærke eller ejermærke, som man har brugt i stedet for underskrift. Det skyldes altså analfabetisme. B. har været anvendt siden 500-årene. Er ofte sammensat af runelignende figurer. Ses bl.a. ikke sjældent udskåret på dør- eller porthamre.

Bordendepanel. Se *panel*.

Bordure. Kant, bort.

Bordursten. *Natursten*, der er brugt til kantning mellem fortov og render, som kørebanesten i porte og som trædesten i fortove. De er ret lange og gerne ca. 30 cm brede. Materialet er normalt granit.

◆ **Bossage.** Murværk hvis rustik-tilhugne *kvadre* har flader, der springer længere frem end kvaderens kant.

Bosse. Mindre rundet eller kantet fremspring på arbejder af sten-, træ- eller metal. Ofte som en slebet, indfattet ædelsten. Efter formen taler man om *diamantb.*, *pyramideb.*, *cabochonb.*, som har oval, hvælvet form etc.

Brandbelastning. Ved brandbelastning forstås den samlede varmemængde i mega joule pr. m² gulv, der frigøres ved fuldstændig forbrænding af alt brændbart materiale, herunder lagervarer, inventar samt bygningskonstruktioner og -materialer. Mega joule er en måleenhed for varmemængde.

Brandcelle. Ved en brandcelle forstås et eller flere rum, som er adskilt fra tilstødende rum eller bygninger ved bygningsdele og -konstruktioner, som mindst svarer til BS-bygningsdel 60.

Branddør. Hermed forstås en dør, der yder en vis modstands-
evne imod brand. Graden af modstand betinger dørens klas-
sifikation, der er fastlagt i Dansk Standard 1052.2. En
Branddør kan være *brandsikker* benævnt BS-dør, hvor den
er lavet som ståldør. *Flammestoppende* benævnt F-dør er
lavet af træ eller stål og er ofte forsynet med trådglassruder.
Endvidere kan der være tilkoblet forskellige former for dør-
lukningsautomatik i tilfælde af brand, hvis man har behov
for, at døren i den daglige brug skal stå åben.

Brandhud. Se *slikhinde*.

Brandimprægnering. Såfremt man ønsker at beskytte ind-
vendig træværk mod brand, kan dette påføres en lak eller
maling, der virker brandhæmmende.

◆ **Brandkam.** Den del af *brandmuren*, som er synlig over taget.

Brandmur. Skillevæg, som går i hele husets bredde og højde.

Den er normalt af mur eller beton, og kan gå et stykke op
over tagryg og tagflade i en såkaldt *brandkam*. I sammen-
hængende bebyggelser ligger b. mod skellet til nabogrun-
den, og mellem to sammenstødende nabohuse skal der være
en b. Den tjener til at begrænse udbredelsen af brand og er
derfor normalt uden åbninger. *Bygningsreglementet* fast-
lægger bestemmelser for en brandmurs opbygning.

Brandredningsåbning. Sådan kaldes vinduer, lemme og døre
i ydervægge og tagflader, som personer kan reddes ud igen-
nem. *Bygningsreglementet* fastlægger de nærmere bestem-
melser for brandredningsåbningens placering og størrelse.

Brandsikring. Forbedring af eksisterende bygninger, således
at brandfaren nedsættes, og opståede brande forsinkes i deres
udbredelse. Lovgivningen fastlægger regler for brandsikring.

Brandtang. Se *husbrand*.

Brehmersandsten. Se *sandsten*.

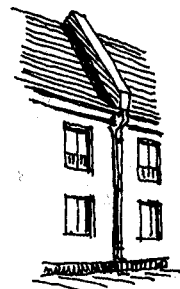
Brosten. Mere eller mindre omhyggeligt tilhugne sten til bro-
lægning. Herhjemme samt i Norge og Sverige er materialet
gerne *granit*, medens man andre steder har brugt f. eks. hård
sandsten og basalt. Danske b. kommer i reglen fra Born-
holm. Den øverste del af stenen kaldes hovedet, den neder-
ste roden. Sidefladerne skråner gerne en smule, så roden er
smallere end hovedet – en betingelse for, at stenene kan læg-
ges tæt. *Chaussésten* er mindre end almindelige b., men beg-
ge typer findes i flere størrelser og former.

Brudstensmur. Mur af kløvede, utilhugne sten.

◆ **Brudt frontispice.** Har kantforløbet afbrudt for oven i mid-
ten. I det åbne rum skyder ofte en figur eller et ornament op.

Brudt tag. Se *tag*.

Bruskværk. Bruskbarokkens foretrukne ornamentik. Det er

sammensat af fantasifuldt bladværk i store snoede og fly-
vende udformninger. Ofte blærer det op som på tangplanter
eller forløber ud i C-formede bønnebælge med en hel ræk-
ke bukler. Ikke sjældent går løvværket over i brølehoveder
– vrængmasker af demonisk karakter. Det er karakteristisk,
at volutterne på den meget brugte joniske kapitæl, vrides og
trykkes, så de kommer til at minde om høvlspåneruller, der
er trådt flade. Bruskbarok er renæssance i barok udform-
ning (ca. 1630 - ca. 1670).

Bruttoetageareal. En bygnings eller bebyggelses bruttoetage-
areal er summen af bruttoarealerne af samtlige etager, her-
under kældre og udnyttelige tagetager. Der gælder visse
begrænsninger og udvidelser fra denne regel. Beregning af
bruttoetagearealet er nærmere beskrevet i *bygningsregle-
mentet*. Se også *bebyggelsesprocent*.

Bryggers. Et ret stort rum beregnet på brygning, slagtning,
baigning, vask etc. Det har en grue med gruekedel og et stort
åbent ildsted med bageovn tilknyttet. Undertiden er der til-
lige *maltekølle*. I dag benyttes et bryggers som grovkøkken,
vaskerum eller lignende.

Bryn. Også kaldet *murbryn*. Vandret eller buet *profilvulst* over
dør eller vindue. Dets egentlige funktion har været at lede
nedsivende vand uden om disse steder. Siden er b. også
brugt af mere dekorative grunde. Smukke eksempler på
Borreby og Overgaard.

Brystblænding. Se *blænding*.

◆ **Brystning.** Betegnelse for dels en lav mur omkring en altan
etc., dels for arealet fra et vindues underkant og til gulvet.
Den lave mur kaldes også undertiden *brystværn*.

Brystpanel. Se *panel*.

Brystværn. Se *brystning*.

Brækket hjørne. Skråt afskåret hushjørne, som især anvend-
tes i København efter den store ildebrand i 1795. Årsagen
var, at man på den måde bød på bedre manøvreringsmulig-
heder for brandsprøjterne i gaderne.

Brækket tag. Se *tag*.

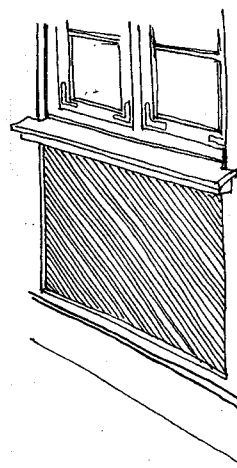
Brændekove. Se *kove*.

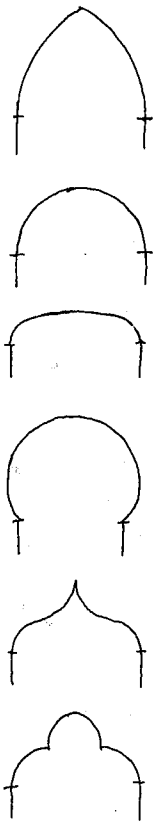
Brændt fuge. Se *fuge*.

Brølemaske. Vrængmaske med vidt opspærret mund og
måske med hår og skæg forløbende ud i bladværk. Især
almindelig i renæssance og bruskbarok, men forekommer
også senere.

Bråd. Metalspids, f. eks. siddende fast på et beslag og bestemt
til indhamring i dørkarm etc. Se også *gangtøj*.

BS. Brandsikker. Se også *BD*.

♦ **Bue.** Afdækning over åbning eller blænding, der kan være båret af *piller*, *søjler* eller *murvanger*. Man taler om buens ben, de støtter på den øverste del af det bærende element, vederlaget eller vederlagsstenene. Buebenenes nederste del kaldes *buefod*, *trykleje* eller *tryklejesten*. B.s pilhøjde måles fra midten af en tænkt linje, der fra grænsen mellem vederlag og trykleje går tværs over dens åbning. Pilhøjden er afstanden fra denne linje til b.s toppunkt. I dette toppunkt kan være indsat en lidt fremhævet, evt. specielt udformet sten kaldet slutsten. Afstanden mellem b.s bærende elementer målt under vederlaget kaldes dens *spændvidde*. Der findes forskellige b. typer, fra oven og nedefter ses *spidsb.*, *fladrundb.* eller *kurvehanksb.*, *hesteskorb.*, *kølb.*, som i en lidt mere fladtrykt udgave benævnes *æselrygb.* Nederst ses en *skulderb.*

Buefod. Se *bue*.

Buefrise. Række af indbyrdes forbundne *rundbuer*.

Buegang. Overdækket gang, hvis ene side er en *arkade*.

Buehvælving. Se *hvælv*.

Bukkehorn. Se *gangtøj*.

Bueslag. En *bue* mellem to *piller* eller *søjler*.

Buestik. Bærende murværk i form af en *bue* over en muråbning af særligt formede sten eller af højkantstillede *mursten*.

Buetag. Se *tag*.

Built-up tag. Et vandret tag, der er »bygget op« af flere lag materialer. Især benyttet i enfamiliehuse fra 1950-70.

Bukranion. Oksekranium, som antikkens grækere og romere brugte som udsmykning på altre og gravmæler. Oprindeligt har det drejet sig om rigtige ophængte kranier fra ofrede dyr. Siden bliver de udhugget i sten og tjener nu mest som dekoration. Almindelig i friser, hvor en række b. forbindes med *festons*. Anvendes også undertiden i nyklassicismens arkitektur.

Buldog. Se *samlejern*.

Bulfjæl. En svær træstamme kaldtes i gamle dage en *bul*, og normalt var det stykket fra roden og op til kronens udgreninger, der dækkedes af betegnelsen. En b. er en planke, der er kløvet ud af en *bul*.

Bulhus. Tømret hus med *fag* som i *bindingsværk*. *Stolperne*, der markerer *fagene*, er *falsede* i siderne, og i dem er *bulplankerne* eller *bulfjælene*, som de også kaldes, skudt ind. *Stolperne* er for neden tappet ind i en *fodrem* og for oven i en *tagrem*. Bygningsmaterialet er fortrinsvis egetræ. I middelalderen var b. meget almindelige i Danmark, men efterhånden som skovene gennem rovhugst blev fattige på egnet træ, erstattedes b. af bindingsværk. I dag har vi kun få eksemplarer tilbage, de fleste på frilandsmuseer. Det største er

præstegårdsladen i Tyrstrup præstegård ved Christiansfeld fra ca. 1660.

Bulvirke. Se *bulhus*.

Bundet hvælvsystem. Se *hvælv*.

Bundne tage. Se *tag*.

Bundstykke. Betegnelse for det nederste karmstykke i dør- eller vindueskarm. Se også *dør*.

Byggelinie. Grænse fastlagt i overordnet plan for eksempel i en lokalplan, der definerer, hvor et byggeri skal opføres. Se også *gadelinie*.

Byggetilladelse. Et byggearbejde må ikke påbegyndes uden byggetilladelse fra kommunalbestyrelsen. Denne opnås ved at indsende ansøgning med tydelig angivelse af det arbejde, der ønskes udført. *Bygningsreglementet* præciserer i øvrigt det tegnings- og tekstmæssige materiale, der skal følge byggetilladelsen.

Når kommunalbestyrelsen har meddelt byggetilladelse, kan byggeriet påbegyndes. Der indsendes inden byggestarten en *anmeldelse af byggearbejdet*. Bygningsreglementet indeholder tidsmæssige bestemmelser, der definerer afhængighed imellem byggetilladelse og anmeldelse af byggearbejdet. Når et byggearbejde er afsluttet, skal der indsendes en *færdigmelding* til kommunalbestyrelsen.

Såfremt der har indgået bygningsarbejde i forbindelse med skorsten og ildsteder, skal der også indsendes en *attest fra skorstensfejeren*.

Forinden byggeriet tages i brug, skal der fra kommunalbestyrelsen udstedes en *tilladelse til ibrugtagning*.

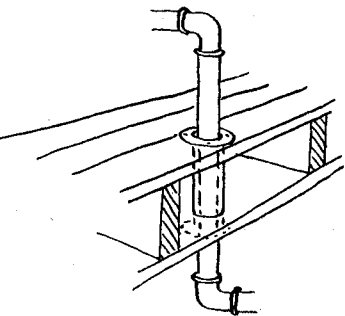
Under byggearbejdet og før udstedelse af ibrugtagningstilladelse foretages der fra kommunalbestyrelsen en bedømmelse af arbejdet, herunder om gældende forskrifter, bygge love, vedtægter m.v. er overholdt.

Udstedelse af ibrugtagningstilladelse er som regel en betingelse for udbetaling af kreditforeningslån.

Bygningsreglement. Regelsæt udfærdiget af Byggestyrelsen i medfør af § 5 i bygge loven. Bygningsreglementet fastlægger, udover almindelige bestemmelser om hvordan man får tilladelse til at bygge, regler for byggeri vedrørende grundens udnyttelse til bebyggelse, højde- og afstandsforhold, bygningers indretning, konstruktive bestemmelser, brandforhold, fugt- og varmeisolering, lydforhold, ildsteder og skorstene samt ventilation og installationer. Bygningsreglementet revideres jævnligt.

Bæltegesims. Se *gesims*.

Bæltemuring. Se *forbandt*.

Bændelværk. Bændler i dekorative slyngninger og sløjfer brugt som ornamentik.

Bænk. Sæde for flere personer. Kan indgå i arkitektur f. eks. de faste b. i et *bislag*. Ligeledes betegnelse for en frem-springende murkant under et vindue (sålbænk).

Bæverhale. Se *tag*.

Bøhmisk hvælv. Se *hvælv*.

Bøhmisk kappe. Se *hvælv*.

Bølgeranke. Motiv ofte anvendt i friser. Det er et planteorna-ment med en stængel forløbende i ensartede bølger og med et sideskud for hver bølge.

◆ **Bøsning.** Kort rørstykke, for det meste af metal, der anven-des som foring af et hul.

Bånd. Smalt arkitektonisk led der er mere eller mindre frem-springende. Kan være glat eller profileret. Kaldes også *bånd-gesims*.

Båndakanthus. En kombination af slyngede og vinkelbrudte bånd og akanthusblade, undertiden indgår også klokkeblom-ster i ornamentikken. Tilknyttet Regencen (ca. 1700-1730).

Båndfuge. Se *fuge*.

Båndgesims. Se *bånd*.

Håndjern. Se *jernbundet*.

C

Cabochonbosse. Se *bosse*.

Cement. Betegnelse for et hydraulisk bindemiddel. Det an-vendes bl.a. i *beton*, hvor det blandes med tilslagsmaterialer og vand. Den almindelige c. kaldes som regel *portlandc.* og fremstilles ved brænding af knust kalksten og ler samt evt. flyveaske. Efter brænding finmales produktet sammen med nogle få procent gips. Når c. blandes med vand, dannes der en grødagtig masse, der størkner efter et vist tidsrum. Det-te kaldes *bindetiden*. Den påregnede styrke opnås dog først ved *hærdning*. Se også *beton*. Rapid-, rekord-, superrapid og smeltec. er betegnelser for forskellige c.-typer, hvor hærdningen foregår væsentlig hurtigere end i *portlandc.* Smeltec. betegnes ofte *aluminatc.* eller *ildfast c.*

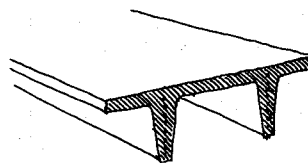
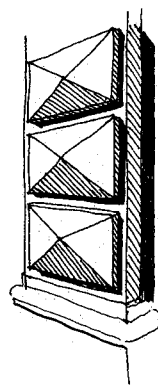
Chamotte. En hård brændt blanding af brændt og ubrændt ildfast ler. Anvendes til fremstilling af ildfaste teglsten, ild-steder, ovne m.m. Se også *ildfaste sten*.

Chamottesten. Se *chamotte*.

Chaussesten. Små, omtrent kubiske *brosten*.

Cimaise. Se *gesims*.

Cirkelblænding. Se *blænding*.

Cirkulationspumpe. For at bringe varmt vand og varme rundt i huset, således at det er til rådighed tæt ved det sted, hvor det skal forbruges, installeres en pumpe, der sørger for, at vandet til stadighed cirkulerer rundt i rørsystemet.

Ciselering. For støbte metalgenstandes vedkommende bety-der c. en færdiggørelse ved hjælp af skrabning, gravering og filning, som får ellers svage detaljer til at fremtræde skarpt og klart. C. kan også betegne opdrivning af metalplader eller – oftere – *punsling*, hvilket vil sige, at man har ned-hamret mønstre eller mønsterdetaljer på metalstykkets for-side med brug af en cisel. En tilsvarende behandling af metalstykkets bagside kaldes en *drivning*. Den kan også foretages alene ved ophamring uden brug af cisel. En cisel er en lille mejsel.

Cylinderlås. Se *lås*.

D

Dampspærre. Folie af plastic eller metalbelagt papir anbrin-ges i ydervægskonstruktionen, så tæt på indersiden af væg-gen som muligt og forhindrer luft fra husets rum i at træn-ge ud i den koldere ydervæg, hvor dampen kan kondensere til vand med risiko for, at der opstår råd- og svampeangreb.

Dannebrogsvindue. Se *vindue*.

Das. Se *privét*.

Degageret søjle. Se *søjle*.

Diademhoved. *Maskerone* med et diadem eller stort hovedtøj – ofte af form som en viftedannet fjerprydelse. Forekom-mer hovedsageligt i renæssance og bruskbarok.

Diamantbosse. Se *bosse*.

◆ **Diamantkvader.** Se *kvader*.

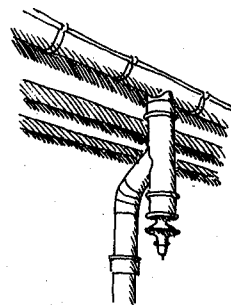
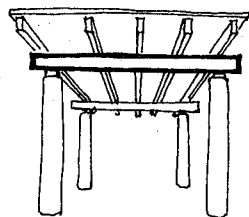
Diele. Se *forstue*.

Diffusionsmodstand. Betegnelse for et materiales evne til at stoppe luftformige stoffers gennemtrængning af materialet. Se også *dampspærre*.

Dilatationsfuge. I større materialeoverflader er det nødven-digt at opdele arealet i mindre dele for at undgå revnedan-nelser, når materialet arbejder ved temperatursvingninger. Fuger, der etableres af denne grund, kaldes dilatationsfuger og fyldes ud med elastisk *fugemasse*, der sikrer en tæt sam-ling, når materialet bevæger sig.

Dobbeltsmiget. Se *smig*.

◆ **Dobbelt T-plade.** Dækelement af beton. Elementet er i tværsnit formet som to sidestillede T-er og anvendes til *betondæk*.

Dodenkop. Brunviolet pigment bestående af jernoxid. En del brugt til bindingsværk.

Dokker. Også kaldet *dukker* eller *pevlinger*. Korte lodrette tømmerstykker i en bindingsværksvæg. Deres opgave kan være at afstøtte *løsholter* eller *remme*, men ofte er de rent dekorative. Se også *bindingsværk*.

Dorisk kapitæl. Se *søjle*.

Dorisk kymation. Frise med stiliseret bladværk og konkav profil. Ofte med en række små, rektangulære blade øverst og under dem to-tre profileringer.

♦ **Drager.** Støttebjælke liggende under de andre bjælker i et bjælkelag og på tværs af disse. Ofte bæres drageren oppe af *stolper*, *piller* eller *søjler*.

Dragerstol. En tømret støttekonstruktion hvori en *drager* indgår.

♦ **Druknæ.** På gammeldags nedløbsrør fra tagrender lod man undertiden det øverste stykke gå lige ned og ende med en smukt udformet knop. Rørets bøjning ligger da lidt over knoppen. Denne konstruktion kaldes et d.

Drypplanke. En kraftig planke med tværsnit som en retvinklet trekant. Den indgår i væggen i et *bulhus*, hvor den sidder nederst over fodremmen og således, at den lige side vender indad i huset, medens den skrå vender ud. Den tjener som en slags *vandnæse* og tvinger nedadsivende vand ud og bort fra *fodremmen*, så det ikke bliver stående her og forårsager råd.

Dræn. Omkring husets fundament kan der nedlægges rør, enten af ler eller perforeret plast. Rørene tjener til at bortlede ned-sivende regnvand, således at dette ikke trænger ind i huset.

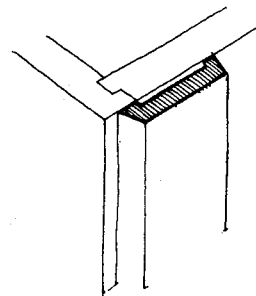
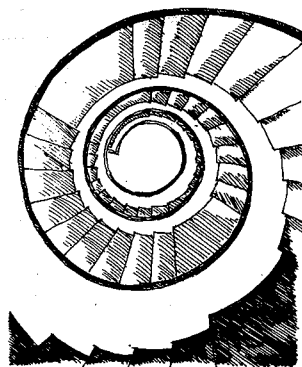
Dråbeornament. Lille aflangt, undertiden cylindrisk ornament, som anvendes meget i renæssance og nyklassicisme. Kan også have andre former, f.eks. være balusteragtigt med profileringe øverst og fortykkelse nederst samt rundet afslutning.

Dråbeplade. Tilhører den doriske stil og er en plade under gesimsen med 6 cylindriske knopper.

Dukatornament. Prydstav opbygget som en række hulmønter, der er lagt i forlængelse af hinanden, og sådan at de overlapper hinanden nogenlunde til midten. Undertiden med bændel gennem hullerne. Ses i såvel stenhuggerarbejder som træskæringer. Især knyttet til renæssancen.

Dukker. Se *dokker*.

Dukket. Kaldes også *duppet*. Betegnelse for vægge eller gavltrekanter, der alene er lukket af dukker eller dupper, hvorved forstås tykke bånd vredet af halm eller tang og knyttet sammen i forskellige former, hvorpå de er klemte ind mellem lodrette stokke.

Duppet. Se *dukket*.

♦ **Durchsicht.** Det åbne rum op gennem en trappe, der afgrænses af forvængen og gelænderet.

Dybel. Se *dyvel*.

Dyvel. En pløk eller tap af træ oftest med rundt tværsnit, men kvadratisk tværsnit forekommer ligeledes. Ved samling af tømmerstykker drives d. igennem konstruktionen, f.eks. en *tapning*, så de to tømmerstykker fastlåses til hinanden. Oftest afskæres d. i plan med overfladen. Kaldes undertiden *dybel*.

Dækfarve. Uigennemskinnelig farve.

♦ **Dækliste.** Liste, der dækker over samlingerne ved snedkerarbejde. Tidligere den liste, der oventil afslutter et panel. Ofte var den udformet som en rigt profileret gesims.

Dækplade. Se *abacus*.

Dønnike. Se *stukkering*.

♦ **Dør.** En indgangsåbning i mur eller væg. Selve dørhullet kaldes *lysningen*. Det omgives af en dørkarm og – måske – et *dørtrin* eller en *tærskel* eller *bundstykke* for neden. For at dække overgangen mellem mur og karm og for at give d. en smuk indramning, er der måske opsat en *gericht* (gerigt) med profileringer eller – undertiden – med udskæringer. For at lukke åbningen er der isat en *dørplade*, *dørfløj* eller *dørflage*, og den er ophængt i et *gangtøj* (hængsler). Den holdes lukket med en *dørlås*, der påvirkes ved, at man trykker et håndtag ned. Lukketøjet kunne i ældre tid også være et *klinkefald*. I det tilfælde har man ikke brug for et vippe-ligt håndtag. I stedet kan der være anvendt en *gribering* eller en håndknage. Sådanne konstruktioner var almindelige helt til nyere tid.

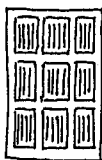
I renæssance og bruskbarok anbragtes egentlige låse uden på dørbladet, som de skruedes eller boltedes fast til. I barokken voksede låsen mere sammen med dørbladet i en *kasse-lås*, der først ragede et stykke uden for dørbladets overflade, men til sidst fandt plads inden for dens tykkelse og klemtes fast mellem to metalplader – en på hver side af dørpladen. Døre i senmiddelalder og renæssance er ofte *revledøre* med store jernbeslag på forsiden. Oven på dørpladens planker kunne man påsætte en rammekonstruktion med udskårne fyldinger.

I renæssancen fremkommer der rammedøre, hvis fyldinger er plader, som er fastdyvlede til rammeværket. De fremtræder forsænkede på dørbladets ene side og ophøjede på den anden. I barokken falses fyldingerne ind i rammetræet. Gotikkens døre har ofte mange små fyldinger, renæssancens gerne kun to – undertiden med en mindre skudt ind

Middelalder

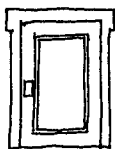
Gotik

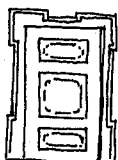
Renaissance

Barok

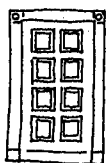
Senbarok

Rococo

Klassicisme

imellem. Den tidlige barok følger ofte denne udformning, hvorimod højbarokkens døre fra begyndelsen af 1700-årene som regel kun har en stor fylding, noget som i provinsen træffes til århundredets midte.

Senbarokkens døre har gerne tre fyldinger, en stor i midten, smallere over og under, rococoens to fyldinger, hvoraf den øverste kan være den største. Dette holder sig i den tidlige klassicisme, medens den sene klassicisme ofte har mange små rektangulære fyldinger. *Fløjddøre* kendes i gotik og renaissance, men bliver først almindelige i barokken.

Renaissancens pragtdøre kan have vidtløftige gerichter med frisosøjler, frontispice og udskæringer, men de fleste renaissancegerichter er smalle og meget enkle. Både den tidlige barok og højbarokken har brede gerichter med mange profileringer, og tidlige barokgerichter kan have en *forkrøpning* for oven på højsiderne. I senbarokken bliver disse forkrøpninger til ører for oven, og især jysk barok kan også opvise dem for neden. Jo yngre d. er, des større er enkelheden som regel.

Medens dørene i beboelsesbygninger indtil omkring 1930 oftest var udført med fyldinger i forskellige inddelinger og mønstre, er den moderne industridør næsten altid glat med overflade af finér eller malet. Der findes døre til specielle formål, hvoraf kan nævnes: *branddør*, der beskytter bedre mod brandgennemtrængning, *lyddør*, der isolerer bedre mod lyd gennemtrængning, *foldedør*, der muliggør en opdeling af ét stort rum i to.

Dørgericht. Se *dør*.

Dørhammer. Betegnelsen dækker to begreber: En d. kan være en tværbjælke over døren eller vel snarere en *løsholt*, der måske er udsmykket med *rundbue* eller *æselrygbue*, og hvori der ved hoveddøre kan være udskåret forskellig ornamentik, navnetræk, initialer, årstal for husets opførelse etc. D. kan tillige være en på dørfløjen anbragt hammer – ofte smukt skulpturelt udformet, til at banke på døren med.

Dørkarm. Se *dør*.

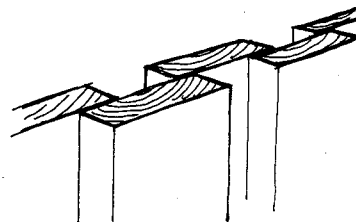
Dørklinke. Se *klinkefald*.

Dørns. Se *opholdsstue*.

Dørpumpe. En kraftig oliedæmpet fjeder, der sørger for at holde døren lukket. Pumpen sidder fast på selve dørpladen og er forbundet med et hængsel til dørkarmen.

Dørring. Kan være en ringformet *dørhammer*, men er lige så ofte blot et håndtag, som bruges, når døren skal lukkes eller åbnes. D. ses bl. a. på mange gamle kirkedøre.

Dørstykke. Se *supraporte*.

E

Echinus. Se *søjle*.

♦ **Een på to.** Bræddebeklædning hvor brædderne ikke er sat helt sammen, der er et beskedent mellemrum mellem hvert par, og over det er slået et smallere bræt, som dækker åbningen. Meget anvendt til bræddevægge, til gavltrekanter m.m.

Eg. Se *træ*.

Egeløvstav. Ornamentstav opbygget af egeblade med agern samt evt. tillige med båndomvindinger.

Ekspansionsbeholder. Beholder anbragt øverst i husets centralvarmesystem. Optager den ekstra mængde vand, der fremkommer, når der sker udvidelse af vandmængden ved opvarmning.

Eksplodingsklap. Lem i skorstenen, der tillader lufttrykket fra en eventuel eksplosion at slippe ud.

Elliptisk bue. Se *bue*.

Energikonsulent. En tekniker, der kan vurdere, i hvilken grad et hus er isoleret, stille forslag til forbedringer af isoleringsgraden og vurdere de økonomiske konsekvenser heraf. Se også *varmesyn*.

♦ **Engelsk vindue.** Se *skydevindue*.

Enkeltsmiget. Se *smig*.

En suite. Værelser anbragt på række med dørene liggende aksefaste, så man, når man står i det yderste værelse, kan se ned gennem alle rummene.

Entasis. Se *søjle*.

Entré. Se *forstue*.

Entrelacs. Se *flettebånd*.

Entresol. Se *mezzanin*.

Epistyl. Se *arkitrav*.

Eremitage. Lille slot eller anden bygning, hvori spisestuebordet kan sænkes ned i et underliggende køkken og dækkes der. På den måde kunne man undgå at have et opvartende tjenerskab omkring sig under måltidet, og man kunne nyde det alene – som eremitter. Også om afsides beliggende lyststed.

Esse. Se *ildsted*.

Etagedæk. Den samlede konstruktion, der udgør adskillelsen imellem en bygnings etager.

Etagespir. Almindeligt i renaissance og barok. Opbygget i flere varierende etager, ofte med gennembrudte partier – lanterner – i en eller flere af etagerne.

Eternit. Se *asbestcementbølgeplade*.

Exterior. En bygningens ydre.

F

Fabrikskvist. Se *kvist*.

Facade. En bygnings yderside.

Facet. Lille, fladslebet, skarpkantet flade, f. eks. på gamle glasprismer eller på ædelsten. Også arkitektoniske led kan være facetterede.

♦ **Fag.** I længderetningen inddeles et bindingsværkshus i f., og ved f. forstås partiet mellem to nabostolper med tilhørende bjælker. Udtrykket bruges stadig om modulopdelingen i moderne byggeri. Se også *mål*.

Faldstamme. Se *afløbsrør*.

Falle. Se *lås*.

Fals. Et retvinklet indsnit langs med kanten af et stykke træ, hvori et andet stykke træ kan skydes ind – falses ind. Denne primitive samling låses fast med f. eks. træpløkke – *dyvler*. Også om et retvinklet indsnit i *vindueskarm* eller *dørkarm* tjenende som anslag for henholdsvis vindue og dørblad. Endvidere ombukket kant tjenende som støtte for samling, f.eks. af metalplader.

Falsk fuge. Se *fuge*.

Falsk hvælving. Se *hvælv*.

Falstagsten. Se *tag*.

Fas. Skråt afskåret kant.

Fastholdt isoleringsuld. Herved forstås, at isoleringsulden er indbygget i konstruktionen på en sådan måde, at den ikke løsner sig under brand, men bliver på plads og beskytter konstruktionen, når beklædningen brænder bort. Isoleringen fastholdes enten med jertråd eller med brædder.

Favn. Se *mål*.

Fejeliste. Beskyttelsesliste imellem fodbræt og gulv eller bundstykke i dør. Se også *fodbræt*.

Feltfrise. Se *pladefrise*.

Fenderbræt. Bræt opsat vandret på en væg for at afbøde stød og slag.

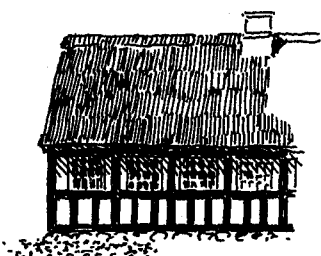
Feston. Sammenbundne frugter, blomster og blade, der nedhænger i en bue sammen med flagrende bånd. Kendes fra antikken. Optræder på ny i renæssance og bruges til og med nyklassicisme.

Feuillage. Løvværk.

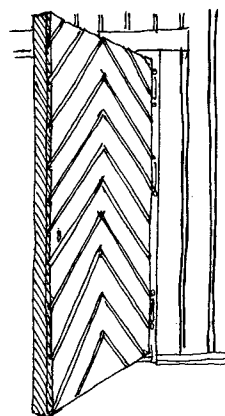
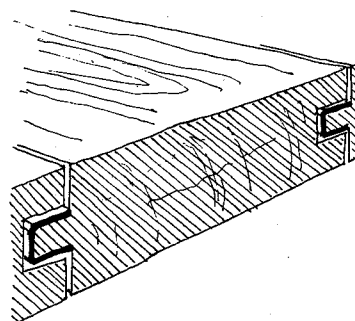
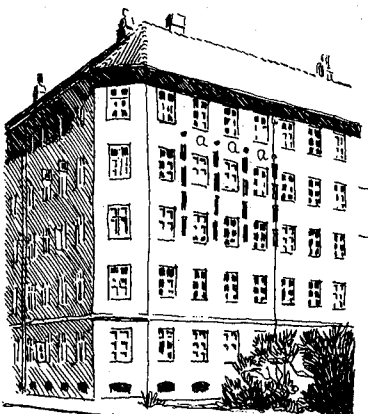
Fiale. Lille spirformet ornament.

Filigranbeton. Vægkonstruktion, hvor to tynde præfabrikerede betonelementer stilles op og derefter udstøbes med beton til en færdig væg.

Filtsning. Når et pudslag er trukket på muren med et stålpu-

! a ! a ! a !

sebræt, bliver pudsens overflade efterbehandlet med et *filtsbræt*, et pudsebræt hvorpå der sidder et stykke filt. Denne filtsning gør pudsoverfladen jævn og sammenhængende.

Finering. Har været kendt siden sengotisk tid – anden halvdel af 1400-årene, hvor den forekommer i Sydtykland. Den vinder dog først rigtig udbredelse i 1600-tallet, og i begyndelsen bruges den hovedsageligt i forbindelse med de meget kostbare importerede oversøiske træsorter, hvoraf man f. eks. ikke havde råd til at lave paneler og døre.

I stedet opbyggedes der en konstruktion af blindtræ – gerne fyr eller eg – og herpå limes en tynd finerplade af det finere træ. På gamle genstande kan finerlaget være 3 mm eller mere tykt. Man havde dengang ikke redskaber til at udsave pladerne tyndere, men efterhånden som redskaberne forbedredes, blev fineren stadig tyndere, og i dag, hvor den skrælles eller knivskæres af tømmerstokke, er tykkelsen gerne under 1 mm. F. tillader bl.a., at man kan få store flader af træsorter, der kun i naturen forekommer i beskedne størrelser, men som har et smukt ved.

Finpuds. Se *puds*.

Fireløbstrappe. Se *trappe*.

Fiskebensforbandt. Se *forbandt*.

♦ **Fjeder.** Et smalt fremspring langs siden af den ene længdekant på et bræt. På brættets anden side vil der i reglen være en rille, en *not*. Fjederen passer ind i noten på nabobrættet. Især i middelalderen brugte man undertiden at skære not i begge de sammenstødende brætsider og så lægge en løs fjeder i. Brædder, som har fjeder på den ene kant og not i den anden, kaldes *pløjede*.

Fjæl. Bræt, ofte af ringere kvalitet eller med rustik overflade.

Fladbue. Se *bue*.

Flamsk forbandt. Se *forbandt*.

Fladrundbue. Se *bue*.

Fladsnit. Lavt relief, der er skåret (eller evt. udhugget) således, at skæringens overflade overalt ligger i samme plan.

Flagermusvindue. Lille kvist med vindue i taget på renæssance- eller nyrenæssancebygninger. Kvisten har svunget gav.

Flammede sten. Se *tegl*.

Flammeliste. En liste med bølget forløbende overflade.

♦ **Flammeret.** Bræddebeklædning af porte, døre eller – sjældnere – panelværk. Brædderne er skåret sammen, så de danner f.eks. rudemønstre, kvadrater, zigzag-mønstre eller *sparrer* (omvendte v'er). De er kantprofilerede, så mønstrene fremhæves, og ikke mindst på barokdøre kan de ligeledes have svunget tværsnit.

Flammestoppende. Se *branddør*.

Flaskebundsrudd. Se *kroneglas*.

Flensborgersten. Se *tegl*.

Flettebånd. Ornamentale borter som sammenflettede bånd.
Også kaldet *entrelacs*.

Fletværk. Se *vendreværk*.

Fliser. Se *vægfliser* og *gulvfliser*.

Flugt. Liggende i lige linje, i samme retning.

Flugtvej. Flugtvej defineres i *bygningsreglementet* som gange og trapper, der giver betryggende mulighed for, at personer i en bygning kan bringe sig i sikkerhed på terræn i det fri.
Elevatorer og rullende trapper betragtes ikke som flugtveje.

Flunke. Se *kvist*.

Flunkedækning. Se *kvist*.

Flyveaske. Forbrændingsrest, der opsamles i kulstøvfyrede kraftværkers elektrostatiske udskillere i forbindelse med rensning af røggasserne for faste partikler. F. er et gråt pulver, der ligner *cement*. Partiklerne er kugleformede og består hovedsagelig af glas. F. anvendes til fremstilling af *beton* og *cement*, til stabilisering af vejbelæg, som opfyldningsmateriale og til en række andre formål.

Fløj. De enkelte bygninger i et bygningskompleks såsom hovedf., sidef. og tværf. En bevægelig/oplukkelig bygningsdel kan ligeledes betegnes f, f. eks. dør, portf. og vindf.

Fløjddør. Dør med to dørlade. Se også *dør*.

◆ **Fodbræt.** Et ganske lavt panel sat for nederen på en væg for at beskytte denne. Kaldes i dag også *fodliste* eller *fodpanel*. For nederen på fodbrættet anbringes en *fejelliste*. I tømrersprog også bundlægten i et træskelet til en let skillevæg. I murer-sprog det bræt der, sat på stilladset udfør gangbroen, forhindrer genstande i at falde ned fra stilladset.

Fodliste. Se *fodbræt*.

Fodpanel. Se *fodbræt*.

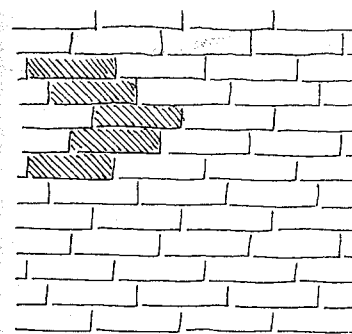
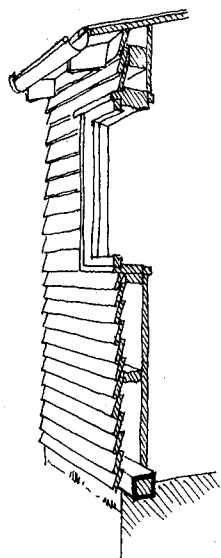
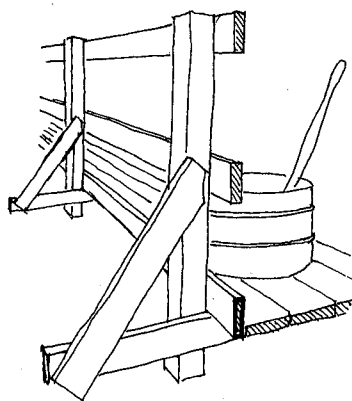
◆ **Fodrem.** Finder man i *stavhuse*, *bulhuse*, alle andre huse bygget af træ, og *bindingsværksbygninger*. Den kaldes også undertiden fodtømmer. F. består af kraftige tømmerstykker lagt oven på *syldstenene* eller fastgjort på *fundamentet*, og på f. opstilles husets stolper. I nogle egne mangler f., og stolperne står her direkte på *syldstenene*. Kaldes også *syldholt* eller *fodtømmer*.

Fodtak. En lille murtinde ved foden af gavltrekan. Se også *toptak*.

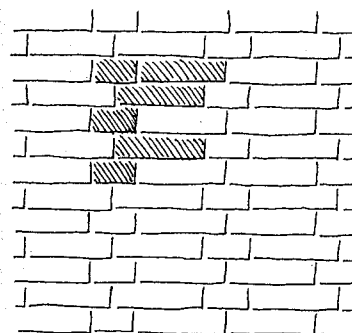
Fodtømmer. Se *fodrem*.

Foldedør. Se *dør*.

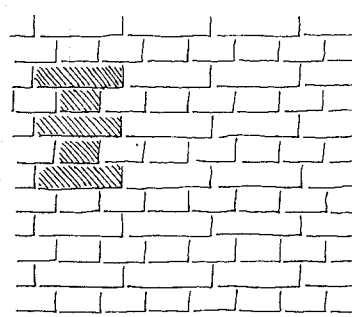
Foldeskodde. Se *skodde*.

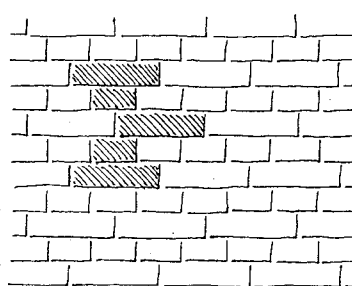
Løberforbandt

Munke forbandt

Blokforbandt

Krydsforbandt

Foldetag. Se *tag*.

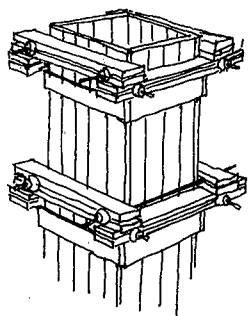
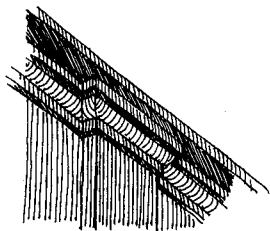
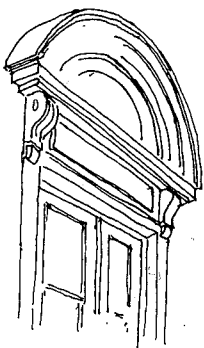
Foldeværk. Sengotisk prydværk som hovedsageligt ses på snedkerarbejder og som efterligner et stykke papir eller pergament, der er knækket og foldet.

Fond. Baggrund eller bagvæg.

◆ **Forbandt.** D.v.s. systemet efter hvilket mursten anbringes i de enkelte *skifter*, så *stødfugerne* ikke kommer til at ligge over hinanden i to på hinanden følgende lag. Blandt de almindelige f.-typer kan nævnes *munkef.*, som er det ældste, det er sammensat af 2 løbere for hver binder, og medens *løberne* er langsgående sten, er *binderne* tværgående. I det *polske f.* er der skiftevis løber og binder. Det kaldes tillige *flamsk* eller *gotisk f.*, og under ét ser man undertiden de nævnte f. betegnet *munkeforbandter* eller *vendiske f.* *Hollandsk f.* opviser et skifte med polsk f., hvorover et alene med bindere. I *blokforbandtet*, der sammen med *krydsforbandtet* fremkommer i renaissance, er der skiftevis et skifte alene med løbere og et alene med bindere. I *blokf.* ligger løberne lige over hinanden, i *krydsf.* er løberne anbragt således, at de skifte for skifte står forskudt for hinanden, krydser hinanden, hvoraf navnet. Hertil kommer f. alene med løbere, hvor man taler om *halvstens-* og *kvartstensf.*, og hvis de er stillet på højkant, taler man om *standerf.* Hvor alene bindere er kantstillede, hedder der *rulskifte* eller *rulf.* En halvstensmur er så tyk som en mursten er bred.

Ved siden af de mere funktionelle forbandter gives der en del prydf., der ofte har navn efter det mønster, som stenene danner, såsom *zigzagf.*, *sildebensf.* også kaldet *fiskebensf.* eller *opus spicatum*. Der er *strømf.*, som særlig bruges på gavle, hvor det ses som afslutning på de skrå sider og sender spidser af skråtstillede, tilhugne sten ind i de almindelige vandrette f., som en række spidse tænder.

Ved gesimser og bånd er undertiden anvendt *savsnitf.*, hvor man i et enkelt skifte har skråtstillet en række mursten, så de kommer til at fremtræde som en række savtænder, hvis spidser ligger i murflugten. Træder spidserne uden for murflugten, kaldes det *savtandsf.* *Vulstf.* er en frise af formsten eller tilhuggede sten, der har én kraftigt buet side, og når disse sten lægges i forlængelse af hinanden, fremkommer vulsten. Ved *kantf.* er både løbere og bindere rejst på højkant. En binder kaldes også en kop, og *kopf.* er altså det samme som *binderf.* *Skorstensf.* har løbere samt én binder i skiftevis hvert hjørne, så konstruktionen føres rundt på den anden side. *Opus incertum* er brudsten med mørtel imellem – *opus reticulum* har højkantstillede kvadratiske sten, som giver mur-

værket en rude- eller netkarakter. *Bæltmuring* er skifter, der er muret med et anderledes forbandt end resten af murværket.

Forblændere. Mursten af en bedre kvalitet anvendt som yderskal i en teglstensmur.

◆ **Fordakning.** En trekantet eller buet *frontispice* over en dør eller et vindue.

Forgyldning. Koldf. vil sige belægning med påklæbede guldblade, der er 1/7000-1/9000 mm tykke. Se også *lueforgyldning*.

Forjynget. *Søjler* eller *piller*, der har aftagende tykkelse mod toppen.

◆ **Forkrøpning.** Profillister, der forløber således, at et stykke af listen skydes frem foran det plan, hvori resten ligger. Den fremskudte liste er så forbundet med det bagved liggende stykke med listestumper med samme profilering. De kan være skråtstillede eller rette. Det kaldes også f., når et profil eller en gesims er ført rundt om en fremspringende bygningsdel.

Forlæg. Mindre facade fremspring, der er på mellem 1/4 og 1/2 sten, og som går over mindst et *fag*.

Formsten. Se *tegl*.

Fornagle. At sammenlåse en tømmer samling ved at føre en trænagle eller kile igennem.

Forsatsramme. Se *forsatsrude*.

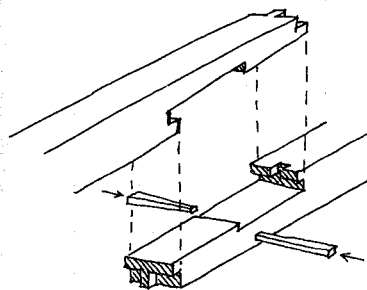
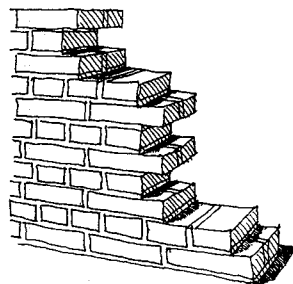
Forsatsrude. En glasplade, 2-3 mm tyk, der er udskåret i et passende stykke, så den netop kan gå ind i vinduesåbningen. Den er forsynet med en tætningsliste og tager træk samt isolerer. F. forhindrer imidlertid, at vinduet kan åbnes, derfor vælger man i stedet ofte forsatsrammer, der er hængende, så de kan åbnes. Koblete vinduer er vinduer med rammer, hvorpå er sat en forsatsramme.

Forsinke. Se *sinkning*.

◆ **Forskalling.** Opbygning, der tjener til at bære bygningsmateriale, indtil dette selv har opnået bærekraft. Kan være en form f.eks. af brædder, hvori man støber beton. Ved muring af frie spænd lægges der en bærende bræddeforskalling under, medens arbejdet og hærkning står på. Ligeledes kaldes det lette bræddelag, der bærer puds eller gips på vægge og lofter f.

Forskelle. Også kaldet *skelle*. Tilstrykning af fuger i tegltage udefra. Det sker, hvor man på grund af konstruktionen ikke kan komme til at understryge taget indefra. I ældre tid plejede man at kalke forskellingen, hvilket både beskyttede mørtelen og gav taget et dekorativt præg. I dag ses denne kalkning sjældnere.

Forskudsanker. Bjælkeanker synligt i facaden. Det består af to dele, nemlig et ankerjern, som er fastgjort til bjælken samt

et forskudsjern, som er synligt uden på muren. Undertiden er f. smedet i et stykke, undertiden fastkiles et forskudsjern i ankerjernet gennem et øje. F. har ofte en dekorativ funktion og kan være smedet som tal, bogstaver etc.

Forskællet. Se *forskelle*.

Forsletning. Glathugning.

Forspændt beton. Se *spændbeton*.

Forstue. Det første rum, som man kommer ind i, og hvorfra der er adgang til de øvrige rum eller en del af dem. Kaldes også *entrée* eller *diele*.

Forstuekvist. Se *kvist*.

Forsætning. Væg af planker nedrammet side om side, uden at gribe ind i hinanden.

◆ **Fortanding.** En midlertidig muraflutning, der har form som en brudt linje, hvor hvert andet eller tredje *skifte* rager længere frem end de øvrige, således at der kan opnås forbandt med andet murværk.

Forvanding. Forinden nyligt opført murværk renses for mørtelrester med saltsyre/vandblanding, skal muren vandes, idet den fortyndede saltsyre ellers kan anrette tæringsskader på indbo m.v.

Forvange. Se *trappe*.

Forvrider. Lukke til dør, vindue, skodde etc. bestående af en lille træklods, et metalstykke eller et stykke plastic, som er drejeligt om et søm eller en skrue.

Fragment. Brudstykke.

Fransk altan. Kaldes også *fransk dør*. En indadgående dør, der kan åbnes til det fri og er afskærmet med et gelænder.

Fransk dør. Se *fransk altan*.

Fransk løv. Barok udgave af akanthus, der ud over Frankrig anvendtes i Nederlandene, England, Tyskland og Skandinavien. Det har rigt svungne forløb og virker som en blanding mellem akanthus og vinranke. Ofte indgår der morgenfruelignende blomsterhoveder og andre blomster i løvværket, ligesom der kan udvokse menneskeoverkroppe af løvværket.

◆ **Fransk lås.** Betegnelse for tømmer samling. Se *tegning*.

Fransk vindue. Se *fransk altan*.

Fredstue. Se *storstue*.

Frise. Bjælkelaget, som i et antikt tempel adskiller arkitrav og kronliste. F. kan også være et dekorationsbånd af afvigende farve eller materiale eller en sribeformet billedfremstilling. F. kan ligeledes betegne indrammede bånd på gulv, loft eller vægfelt.

Frisebræt. Bræt, der går på tværs af de øvrige brædder i en gulvbelægning og deler gulvet op i afsnit.

Frisefylding. Fyldning i dør eller panel, hvor *spejlet* står ophøjet, medens den omløbende *bort* er forsænket.

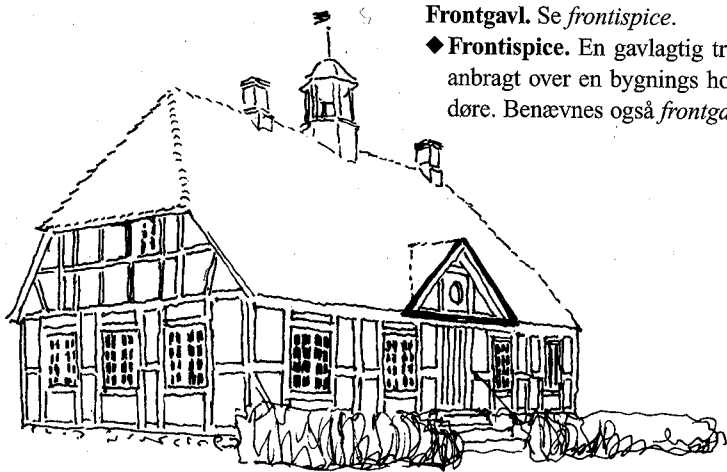
Fritbærende. Betegnelse for en *bjælke*, der bærer uden mellemunderstøtninger.

Fritrappe. Se *trappe*.

Front. En bygnings forside.

Frontgavl. Se *frontispice*.

◆ **Frontispice.** En gavlagtig trekant eller buet prydelse, ofte anbragt over en bygnings hovedparti eller over vinduer og døre. Benævnes også *frontgavl*, *fronton* og *frontspids*.

Frontkvist. Se *kvist*.

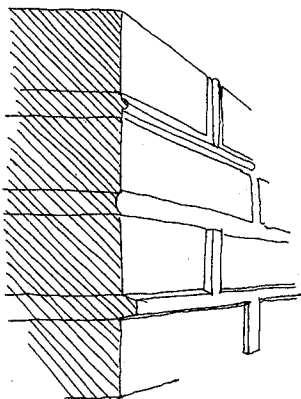
Fronton. Se *frontispice*.

Frontspids. Se *frontispice*.

Frostfri dybde. Den dybde under terræn, hvor man ikke på noget tidspunkt af året støder på temperaturer under 0° C. Er i Danmark 90 cm. En bygning skal *funderes* til f. d.

Fugemasse. Det materiale, man benytter i mellemrummene imellem mursten eller andre typer sten i en væg for at binde stenene sammen. Det kan være mørtel- eller limbaseret. Endvidere benyttes fugemasse som materiale til tætning af fuger omkring vinduer og døre og i *dilatationsfuger*. Der kan fugemassen være kunststofbaseret for at kunne beholde sin elasticitet over en længere årrække.

◆ **Fuger.** F. er åbningen imellem to sammenstødende materialeflader. F.eks. kaldes mørtelfyldte mellemrum mellem de enkelte sten i en mur for fuger. De lodrette f. kaldes også *lod-*, *stød-* eller *studs-fuger*, de vandrette kaldes *leje*, eller *langf*. *Fylde f.* ligger i plan med stenenes forsider. Det samme gælder *skrabef*. *Knasf.* er ganske smalle. *Båndf.* er brede, båndagtige. *Brændte f.* eller *relieff*, har en lille midterfure udført med et såkaldt brændjern, *hulf.* har indadhulet overflade. I *rygf.* er mørtelen samlet op i en ryg, så f. træder længere frem end stenene. *Kelf.* eller *rillefuge* har form mere

eller mindre som en fremstående halv rundstav. Undertiden kan de dog være mere fremtrædende og bliver til *ribbef*. Den stærkt fremtrædende f. kaldes *hamburgerf*. Den kan have et buet forløb for oven, men det almindeligste er skrånende sider og et smalt, fladt midterparti. *Hamburgerf.* er tilknyttet klassicismen. En *vandfaldsf.* er skråt afskåret, så den overliggende sten fremtræder med en kant ud over den. *Fladskårne f.* har skrå sider og en flad ryg, som når ud i murflugten. *Falske f.* er ridsninger i f. eks. kvadre, som skal ligne f. Mellemrummet mellem to brædder kaldes ligeledes en fuge.

Fugetab. Udtryk, der anvendes om den del af en bygnings varmetab, der finder vej igennem fuger.

Fugtisolering. Visse bygningskonstruktioner kan isoleret særligt imod fugt. Eksempel er sokkel på huset, der stryges på ydersiden med asfalt eller tjæres. Der lægges asfaltpap oven på soklen, før opmuring påbegyndes.

Fugtresistent. Betegnelse, der benyttes om materialer, der kan tåle påvirkning af vand i kortere eller længere tid.

Fugtspærre. Se *dampspærre*.

Fuldkantet. Tømmer, f. eks. bjælker, der har lige sider og retvinklede kanter.

Fuld mur. Massiv mur.

◆ **Fuldtømmer.** Tømmer i hele stammens tykkelse.

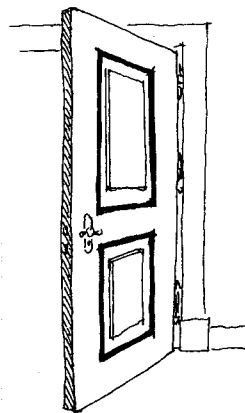
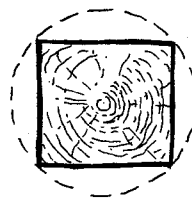
Fundament. Den del af bygningskonstruktionen, der bærer selve huset.

Fundering. Enhver bygning skal stå på *fundament*, der når ned til *frostfri dybde* og bæredygtig bund, således at bygningen er sikret mod skader som følge af bevægelser i jordbunden.

Fyldetømmer. Se *fyldholt*.

Fyldholt. Kaldes også *fyldetømmer*. I bybindingsværkshuse med udkragninger er der i hjørnet mellem bjælkeender, rem og den overgangsfod, der bærer det overliggende bindingsværk, et åbent rum. Det er undertiden blevet udfyldt med murværk, men i renæssance og bruskbarok var det almindeligt, at der i stedet indsattes et f. Det er udelukkende dekorativt og kan være udsmykket med profileringer eller skæringer. Det er ophængt mellem bjælkeenderne i tappe eller vinger, som går ind i disse.

◆ **Fylding.** En plade, der udfylder arealet mellem rammestykker i døre, paneler etc. I middelalder og tidlig renæssance kunne det forsænkede parti i f. eks. en dørfløj, som man normalt ville benævne f., simpelthen være gravet ned i de massive planker, som udgør konstruktionen, eller rammestykkerne kan være pådyvlet dørfløjens planker som løse

dekorationsdele. Først da man i renæssancen begynder at dyvle en løs flade på rammestykkeres bagside, så man på den ene side får et forsænket parti og på den anden et fremtrædende, kan man tale om egentlige f. – Siden går man over til at note f. ind i rammestykkerne. Den fremstående flade i nogle f's midte kaldes for *spejlet*.

Fyldingsdør. Se *fylding* og *dør*.

Fyldingspilaster. Se *pilaster*.

Fyldt fuge. Se *fuge*.

Fyldtømmer. De tømmerstykker i *bindingsværk*, der er anbragt mellem *stolper* og *remme*, og hvis tilstedeværelse tildels skyldes dekorative hensyn. Se *løsholt*, *dokker* og *skråbånd*.

Fyr. Se *træ*.

Fæhår. Hår fra køer, heste og geder, brugtes forhen undertiden som et isolerende lag under gulvbrædder eller mellem panelværk og mur. Også brugt til at ælte i mørtel for at give denne større sejghed, hvilket f.eks. er en fordel ved understrykning af tage. Ligeledes i stukarbejder indgår der ofte f., så materialet får større sammenhængskraft.

Færdigmelding. Se *byggetilladelse*.

Fødselslinje. Stederne hvorpå en *bues* fodender hviler, kaldes vederlag, og den linje, der kan trækkes imellem disse vederlag, kaldes f.

G

Gadelinie. I byernes ældre områder er husene som regel opført i den linie kaldet g., der markerer skellet imellem fortovet og den private grundgrænse.

Gadeport. Porten ud mod gaden – ofte gennem hovedhuset i et flerfløjet anlæg. Der kan f. eks. i bondegårde også være en bagport – en tofteport. I enkelte købstadsgårde fra renæssancen er g. med udsmykket overligger – *porthammer*, men ellers koncentrerer udsmykningerne sig snarere omkring husets hoveddør. I barokken forekommer der udsmykkede g., men også her er de forholdsvis sjældne. For herregårdenes vedkommende er gadeporten – eller hovedporten – stundom med rig udsmykning, således på Løvenborg og Woergaard. Se *portal*.

Galle. Se *kroneglas*.

Galleri. Et stort langstrakt rum, som forbinder andre rum, dukker op i senrenæssancens arkitektur. Herhjemme dog først brugt i barokken. G. kan ligeledes være en åben gang udvendig på huse og fæstningsværker.

Gallerigang. Forbinder ligesom galleriet flere rum, er brede end en *korridor*, men har ikke galleriets bredde. Medens galleriet tjente som en slags festrøm, må g. nærmere betegnes som en standsmæssig passage egnet til ophængning af malerier eller vævede tapeter samt til udsmykning med stukkaturer.

Gangbro. Brædder, der oplægges i loftrummet, således at man kan færdes der uden at beskadige isoleringen.

Gangjern. Se *gangtøj*.

Ganglinie. Se *trappe*.

♦ **Gangtøj.** De *stabler* og hængsler omkring hvilke f.eks. et dørblad drejes. Tidlige *stabler* har under tappen til hængslet en vinkelret stillet *bråd*, som er hamret ind i dørkarmen, og under tappen er der som en forlængelse en *stjært*, der skråner ind mod dørkarmen, til hvilken den er fastnaglet. Medens stabelen for det meste er af ret beskeden udførelse, kan dørbladets hængsler og beslag være overmåde prægtige: I gotikken går beslagene undertiden hele vejen hen over dørbladet og tjener da – foruden at bære døren – til at sammenholde dens konstruktion. Man kalder den da *jernbundet*. I renæssancen bliver hængselsbeslagene korte, men til gengæld meget brede – undertiden over en halv meter, og de kan være overdådigt udsmykkede med gennembrudte mønstre og ciseleringer. Disse beslag erstattes efterhånden af de såkaldte *bukkehorn*, der har navn efter formen. De kan – især i de tidlige udgaver – have mange tunger, som skyder ud fra hovedformen. Omkring midten af 1700-årene forsvinder hængslet fra dørens yderside. En plade, som holder hængslet, går i stedet ind i selve dørbladets kant og fæstnes et stykke inde med gennemgående nagler. I det 19. århundrede går man over til de påskruede hængsler og stabler, som endnu bruges.

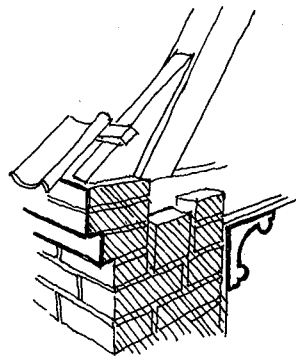
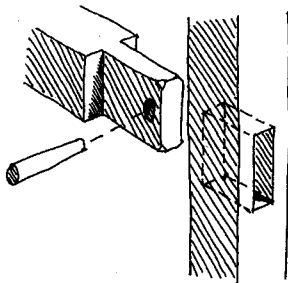
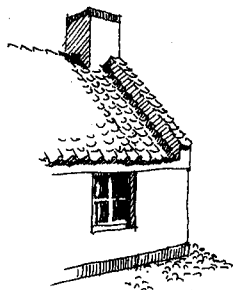
Gargoil. Se *vandspyer*.

Gasbeton. Se *beton*.

Gavl. Endemuren på en bygning. Betegnelsen bruges også om den øverste del – gavltrekanter – alene.

Gavlbjælke. Den yderste bjælke i et *bindingsværks*- eller *bulhus*. Liggende i gavlen danner den underlag for gavltrekanter.

Gavlbrædder. Bræddebeklædning af en hel gavl eller – som oftest – af gavltrekanter. Hvor gavltrekanter er todelt af hensyn til bræddelængden, er de nederste brædder gerne fæstnet til *gavlbjælken* med *dyvler* og notet ind i hanebåndet, medens det øverste hold er dyvlet på hanebåndet og notet ind i gavlsparerne. G. Kan forekomme i et enkelt lag eller opsat *een på to*, hvilket vil sige, at et smallere bræt dækker over samlingen mellem to brædder.

◆ **Gavlhus.** Et hus, som vender kortsiden – gavlen – ud mod gaden. G. synes at have sin oprindelse i det sachsiske bondehus. *Bindingsværks-g.* med udkragende stokværker har ikke disse hvilende på bjælkeendeme, da bjælkerne går på tværs i huset, såvel *overgangsfod* som *stolper* står på *stikbjælker* indtappede i bagvedstående højstolper eller bjælker. Det er altså i realiteten kun en skin-konstruktion, og den har ofte vist sig at mangle den fornødne styrke, så man efter nedsynkninger har måttet udskifte bindingsværket med *grundmur*.

◆ **Gavlkam.** Den øverste del af gavlmuren, der rager op over taget, den kan være glat, aftrappet (med kamtakker) eller svungen.

Gavlkvist. Se *kvist*.

Gavlkvisthus. Hus med en bred kvistgavl i murflugten. Den strækker sig over flere vinduesfag, og er oftest placeret over husmidten.

Gavltag. Se *tag*.

Gebrokkent tag. Se *tag*.

Gennemgående hvælvsystem. Se *hvælv*.

◆ **Gennemstikning.** Bjælkehoved, som er forsynet med en tap, der er ført gennem et udhugget hul i en stolpe. Bag tappen breder bjælken ud i et bryst, som slutter ind mod stolpen. På dens udvendige side fastlåses bjælkehovedet ved, at der er ført en, to eller – sjældent – tre tværgående *dyvler* igennem det.

Gericht. Se *dør*. Se tegning.

Gering. Samling af to stykker træ i en ret vinkel således, at samlefladerne i forhold til yderkanterne danner vinkler på 45°.

◆ **Gesims.** Fremstående profileret bygningsdel, der tjener til dekoration eller som overgangsled mellem to bygningsdele, f.eks. mellem mur og tag. Ligeledes prydes overgangen mellem væg og loft også ofte med en g. Den vandretliggende søjlebårne del i et klassisk tempel – eller en deraf inspireret bygning – benævnes også g. En *bæltegesims* er et profileret led, der deler en murflade vandret, den kaldes også en *kordongesims*. Den antikke gesims består nederst af en række profileringer kaldet *arkitraven*, derover kommer frisen, der kan stå glat eller bære ornamentik – evt. skulpturer, samt endelig *kronlisten*, som igen bærer gavlen. Den øverste liste i g. benævnes undertiden *cimaise*. *Kransgesims* er en anden betegnelse for kronliste. En *sålbænkgesims* er en profileret *bælteg.*, der indgår som sålbænk under de enkelte vinduer. *Hovedgesimsen* er g., der afslutter facaden umiddelbart under taget. En *pudsgesims* er opbygget af profileret puds. Det kan være trukket med en skabelon og kaldes da en *trukket g.*

Gesimsfigur. Dekorativ figur anbragt på en *gesims*.

Gesimsprofil. Se *gesims*.

Gesimsrende. En tagrende, der ved sin form indgår som *gesimsens* øverste arkitektoniske led.

Gips. Anvendes enten i form af naturgips ($\text{Ca So}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) eller i form af kalciumsulfat (Ca So_4). G. er et farveløst eller svagt gulligt mineral. Brændt g. får man ved en opvarmning til 120°. Der bliver herved et hvidt pulver tilbage, der kan røres op i vand til en formbar masse, som efter kort tid hærder. G. indgår bl.a. i mange stugarbejder, bruges som finere vægpuds og til iblanding i mørtel. I små mængder (2-5 %) anvendes det som afbindingsregulerende tilsætningsstof ved fremstilling af *cement*. Se også *gipsplader*.

Gipsplade. Også kaldet *gipskartonplade*. En byggeplade, der består af *gips* med visse tilsætningsstoffer. Begge sider er beklædt med specialfremstillet karton.

Gitterklo. Se *samleplader* (-jern).

Gitterspærfaq. Se *spærfaq*.

Gjordbue. Se *bue*.

Glamning. Samling af tømmer således, at det ene stykke er indfældet i det andet ved indskæring halvt i hvert stykke.

Glaseret tegl. Se *tag* og *tegl*.

Glasuld. Isoleringsuld fabrikeret med glas som grundbestanddel.

Glitpuds. Når et pudslag er trukket på muren med et stålpuddsebrædt, kan pudsens overflader behandles med et stål- eller glasbrædt. Denne behandling kaldes g. og bevirker, at puds-overfladen bliver meget glat.

Glug. Mindre åbning med eller – oftest – uden lukke i mur, væg, dør eller tag.

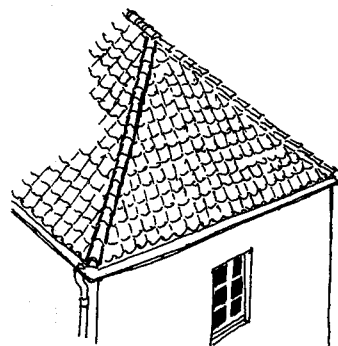
Gotisk forbandt. Se *forbandt*.

Gotlandsk sandsten. Se *sandsten*.

Granit. Sten som væsentligst består af mineralerne kvarts, feldspat, hornblende og glimmer. En del g. er let tilgængelig i de bornholmske klipper, og under det kridttag, som Danmark hviler på, er der grundfjeld af g. Større og mindre marksten af g. er ført hertil fra de skandinaviske fjelde af istidens gletchere. De var i middelalderen meget anvendt som bygningsmateriale, f.eks. til vore romanske kirker. Senere mest brugt til sokler. G. kan være brugt som rå marksten, som kløvede eller finere tilhugget som kvadre. Også anvendt til gærder, trappesten, brosten, afvisersten m. m. Kamp er det samme som g. Gråsten er ligeledes en betegnelse for g.

Granuleret. Findelt.

◆ **Grat.** Inden for arkitekturen dækker betegnelsen flere begreber, således: 1. Kappesømmen hvor to ribbeløse hvæl-

vingskapper mødes. 2. Skæringslinjen mellem to tagflader, der danner et udadgående hjørne. 3. Fure med indadskrånende sider i et stykke træ passende sammen med en ryg i et andet stykke træ. G. kan også være støbningsrester på jern eller limningsrester på finer.

Grathvælv. Se *hvælv*.

Gratreve. Revele er et tværgående stykke tømmer, der tjener til at sammenholde brædder eller planker, f. eks. i en revle-dør. G. er en revle, der er gratet ned i de brædder eller planker, som den holder sammen, og for at revlen skal binde tilstrækkeligt godt, har graten og den dertil passende del af revlen gerne svalehaleprofil.

Gratspær. Gratspær er det tømmer, der ved afvalmede tage forbinder tagfladerne i det udadgående hjørne.

Gribering. Se *dør*.

Grotteske. Dekoration, som var meget brugt i renæssancen. Navnet skyldes, at g. var inspireret af vægdekorationer i underjordiske ruiner fra antikken. G., som er symmetrisk, består af fantasifulde sammenkomponerede menneske-, dyre-, plante- og arkitektoniske former.

Grovpuks. Se *puds*.

Grue. Se *ildsted*.

Grund. Se *trappe*.

Grundmur. Murværk, der helt igennem er opført af mursten.

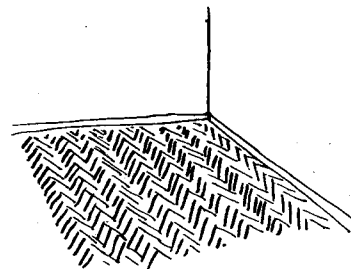
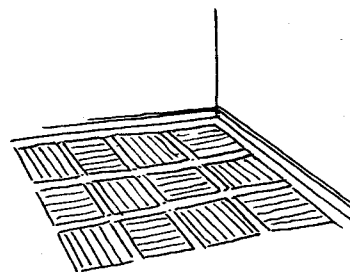
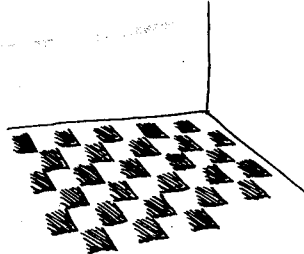
Grundstykkets areal. Grundstykket omfatter det i matriklen angivne areal for en samlet fast ejendom. Den nærmere afgrænsning er fastlagt i udstykningslovens § 1, stk. 2, og *bygningensreglementet* angiver visse udvidelser og begrænsninger ved beregning af arealet.

Gråsten. Se *granit*.

Guirlande. En kæde af *festons* bestående af bladværk, blomster og evt. frugter sammenbundet med bånd.

Gullandsk sten. Ældre betegnelse for de kalksten, som kommer fra Öland, og som har fundet stor anvendelse til gravsten, gulvfliser m. m.

♦ **Gulv.** De ældste gulve har blot været af sammenstampet jord eller ler, og sådanne g. brugte man på landet herhjemme til op omkring midten af det 19. århundrede. På steder, hvor der blev gået meget, lagdes der gerne en stenpigning, som kunne bestå af natursten eller større trædesten i ganglinjerne omgivet af pigsten. I kirker og klostre samt på slotene havde man nogle steder stengulve, de kunne være lagt med fliser af natursten lige fra kalksten og til frådsten. Allerede i middelalderen havde man gulvfliser af brændt ler. Nogle var med en svag relieffornamentering, og oftest var de

med glasur. Begge dele gik man stort set bort fra i løbet af renæssancen. Årsagen var, at det hårdere fodtøj, som folk nu benyttede, sled ornamentik og glasur af. I stedet brugtes uglaserede tegl.

Det var også almindeligt med g. lagt af almindelige teglsten – munkesten.

Renæssancens fornemste g. var af *marmorfliser* i et par forskellige farver, f.eks. sort og hvid, men kalkstensfliser fra Öland og Gotland brugtes også meget. I det 19. århundrede blev klinkegulve af hårdtbrændt sintret tegl almindelige som et meget slidstærkt og tiltalende gulvbelægningsmateriale. Ligeledes kom *terrazzo* nu i anvendelse. Det fremstilledes af italienske terrazzomestre og bestod af små forskelligfarvede marmorskærver lagt ned i cement og slebet af. I nyere tid er mangfoldige naturstensfliser brugt i gulvbelægninger. Trægulve var naturlige i huse med flere etager, og man har kendt dem siden middelalderen. Såvel i renæssance som tidlig barok brugte man dog ofte at lægge et undergulv af træ, der blev belagt med fliser.

Gamle gulve af egetræ, pommersk fyr og kalmarfyr imponerer ofte ved plankernes store tykkelse og bredde. Man har ladet dem stå hvidskurede, eller de er blevet malet – undertiden med et flisemønster for at illudere flisegulv. I 1700-årene ønsker man mere elegante gulve. Brædderne bliver for det meste smallere, og de indesluttet af et rammeværk, hvis brædder endog kan være svungne, som det f. eks. ses på Fredensborg og Hvidkilde. Man var endnu ikke blevet fortrolig med parket herhjemme, men gulvbrædderne kunne lægges i store mønstre.

Fra 1700-årene stammer et gulv på Rosenborg opbygget af staver som parketgulv og med *intarsiaarbejder*. Det er flyttet dertil fra Prinsens Palæ – nu Nationalmuseet. I løbet af 1700-årene blev parketgulve mere almindelige. De opbyggedes af større eller mindre stave og lagdes oven på et undergulv af brædder. Den enkleste form var wiener gulvene, også kaldet sildebensgulve efter den måde de forholdsvis lange stave var arrangeret på.

På landet begyndte man at lægge trægulve på den måde, at der byggedes en forhøjning med gulvbrædder i en af stuerne – gerne hvor langbordet med bænke og stole stod. Omkring det var der stadig lerstampet gulv, og først lidt efter lidt erobrede trægulvene husene.

I slutningen af det 19. århundrede kom *linoleumsgulvene* frem, og korkgulvene fulgte snart efter. I nyeste tid benyttes også g. af plastmaterialer og tæppebelægninger.

Gulvafdækning. Når en gulvbelægning er udlagt af håndværkerne, bliver den dækket til med g., således at gulvet ikke slides unødigt i resten af byggeperioden.

Gulvafslibning. Ældre gulve kan afslibes for at fjerne lake-ring og eventuel spartelmasse. Det nyslebne gulv behandles herefter med lud, males eller lakeres.

Gulv på jord. Betegnelse for et gulv, der er udlagt direkte på jord uden kælder eller krybekælder.

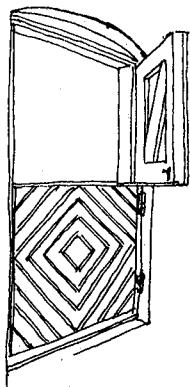
Gulvflise. Kvadratisk eller rektangulær flise af brændt ler eller sten til at lægge i gulvet. Ret tykke for at kunne holde til belastningerne. Fra middelalderen kendes g. af lertøj med relief-mønstre, senere er glasuren som regel g/s eneste prydd. Ofte er g. af to forskellige farver lagt skiftevis, men også mere komplicerede mønstre og flere farver kan forekomme. Gamle stenfliser har kun den ene side planslebet. Blandt de anvendte stensorter kan nævnes forskellige slags kalksten og marmor.

Gulvpille. Også kaldet *underlagspille*. En pille af mursten anbragt i kælder eller krybekælder som understøtning for gulvbjælkerne.

Gumling. Se *vaskere*.

Guttae. Se *dråbeplade*.

Gyldenlæder. Stykker af gede-, fåre- eller kalveskind syet sammen, opspændt på bræddeskelet og brugt som vægbeklædning. G. kan være alene med malede dekorationer, men det er nok så ofte tillige forsynet med punslede mønstre, der er hamret ned i læderet med et lille stempel, eller det har oppressede mønstre i ret højt relief. Der er mærkeligt nok sjældent guld på g. Det gyldne metal er sølv, der er lagt på i ganske tynde blade og derpå behandlet med en gullig lak. G. kommer til Danmark i renæssancen og bruges indtil sidste fjerdedel af 1700-årene. I det 19. århundrede efterlavet i svært papir.

H

Hageblad. Se *sammenbindet*.

Halmklædt væg. Til beskyttelse for lerklining sættes der undertiden en halmbeklædning op på ydervæggene af bindingsværkshuse. Halmen stilledes i lodrette bundter ganske tæt og fastholdtes med påsømmede lægter. Nogle steder var halmbeklædningen en helårsforeteelse, men det forekom også, at den blev taget ned om foråret og først kom på igen ind under vinter.

Halmløb. Se *løb*.

Halmsime. Se *sime*.

♦ **Halvdør.** Se *dør*.

Halve sten. Se *tegl*.

Halvkuppelhvælv. Se *hvælv*.

Halvpanel. Se *panel*.

Halvroset. Se *roset*.

Halvstaf. Rundstav(f) gennemskåret på langs i to halvparter.

Halvstensforbandt. Se *forbandt*.

Halvstensmur. Murstensmur, der er så tyk, som en mursten er bred. De fleste bindingsværksmure er h.

Halvsving. Se *trappe*.

Halvsøjle. Se *søjle*.

Halvtæg. Se *tag*.

Halvtømmer. *Heltømmer*, som er halveret på langs.

Halvvalm. Se *tag*.

Hamburgerfuge. Se *fuge*.

Hammerbånd. Vandret tømmerstykke som foroven holder stolper og evt. planker i stavværkshuse sammen. Det samme som *tagrem*.

Hammerkalk. Se *stampet kalk*.

Hammertræ. Overligger over dør eller ildsted, kan være forsynet med profileringer, udskæringer med navnetræk, årstal, bomærker m. m.

Hanebjælke. Det samme som *hanebånd*: En kort tværbjælke, som et stykke oppe forbinder spærene i et *spærfag* af tagværket. Navnet skyldes, at hønsene i de gamle gårde om aftenen fløj op og satte sig på h.

♦ **Hanebånd.** I princippet det samme som *hanebjælke*, men betegnelsen »bånd« bruges her ofte, når tømmeret er spinklere end normalt for bjælker.

Hanebåndsløft. Foruden loftet, som hviler på de almindelige loftsbjælker, kan der for oven være et ekstra loft hvilende på hanebåndene.

Hanebåndsspærfag. Se *spærfag*.

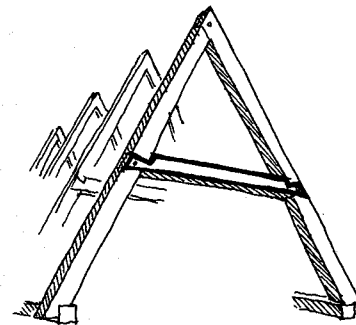
Hanebåndsvindue. Lille enrammet vindue, som er indsat i gavl eller gavlkvist og giver lys til *hanebåndsløftet*.

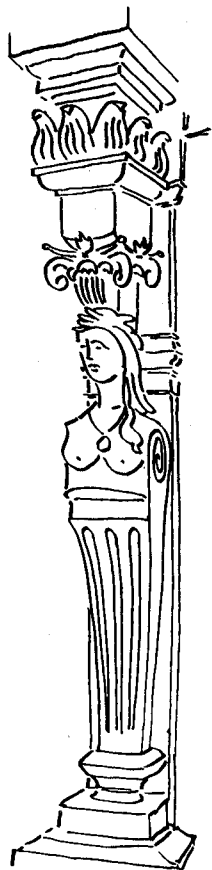
Harmonikadør. En skydedør – eller snarere foldedør – af filt, læder eller andet.

Halvrundstav. Rundstav halveret på langs, som regel forbundet med en baggrund, så den altså springer frem som et profilled.

♦ **Hautrelief.** Højt, fremstående relief i modsætning til det lave *basrelief*.

Hejsehjelm. Fremskydende hejsekonstruktion ofte anbragt i en gavlspids. Hejseværket skjærmes af et tag, der kan være en forlængelse af husets tag, og det bæres af udstikkende bjælker, evt. afstivet af skråbånd eller knægte.

Hejsekvist. En lille kvist med en bjælke, der rager frem. En hejseanordning er ophængt heri.

Hejseværk. En forlænget bjælke stikkende ud fra en facade eller en gavl med ophæng til taljer og tove. Ofte er h. overdækket af et tag.

Helpanel. Se *panel*.

Helgavl. Gavl der er ført lodret op til tagryggen.

Helstensmur. Har en tykkelse som længden af en mursten.

Heltag. Se *tag*.

Heltagskvist. Se *kvist*.

Heltømmer. Det samme som *fuldtømmer*, d.v.s. tømmer der har hele stammens tykkelse.

Helvalm. Se *tag*.

Hemmelighed. Se *privét*.

Herberg. Tilbygning lågt i forlængelse af stuehuset i f.eks. bulbyggede gårde. Ofte er h. noget højere end stuehuset, til gengæld mangler det ildsted. Det brugtes mest til sengepladser til tjenestefolk og gæster samt til opbevaring af kister og andre gemmemøbler.

◆ **Hermes.** Et bærende led sammensat af for nederen en pilaster og for oven en menneskeoverkrop – evt. kun et menneskehoved. H. har været kendt i antikkens Grækenland. Får stor betydning i renæssancens arkitektur, møbelkunst m. m., bruges mindre efter bruskbarokken, men forsvinder aldrig helt. En h. med kvindeoverdel kaldes *kvindehermes*, med mandsoverdel *mandshermes*, med spædbarnsoverdel *puttohermes* og med satyroverdel *satyrhermes*. Såfremt overdelen forestiller bestemte personer, som det f. eks. er tilfældet på Rønningesøgård på Fyn, hvor hermefigurene er Caspar Markdanner og Sophie Oldeland, taler man om *portræthermer*.

Hermepilaster. Se *pilaster*.

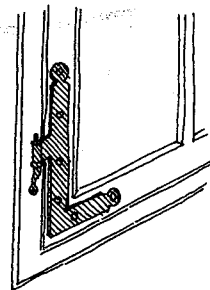
Hesteskobue. Se *bue*.

HFI-relæ. Højtfølsomt fejlstrømsrelæ. Relæet registrerer eventuelle strømstyrkefald i husets el-installation forårsaget af afledning af strøm til jord. Relæet virker således som en personbeskyttelse, såfremt der f.eks. opstår fejl i f.eks. hårde hvidevarer, der kan medføre, at personer kommer i kontakt med strømmen og derved udsætter sig selv for fare.

Hjelmtag. Se *tag*.

Hjulvindue. Vindue udformet som et helt eller et halvt hjul, hvor *sprosserne* er anbragt, som var de egre.

Hjørneblad. Ordet kan både betegne bladagtige prydelser på hjørnerne af *plinten* på middelalderlige søjlebaser, og en tømmerkonstruktion. Se *sammenbladet*.

◆ **Hjørnebånd.** Kan betegne et metalbeslag, der skal styrke et hjørne i en snedkersamling samt et tømmerstykke anbragt tværs over vinklen mellem to forbundne tømmerstykker. Det kan f.eks. være mellem en *stolpe* og en *bjælke* eller *drager*. H. kaldes også undertiden *shængsler*.

Hjørnejern. Vinkelformet beslag af jern, der opsættes på et udadgående murhjørne i forbindelse med pudsearbejde. Hjørnejern beskytter pudsen mod slag og stød.

Hjørnestolpe. I bindingsværk og bulværk en stolpe i hushjørnet. Den er ikke sjældent kraftigere dimensioneret end husets øvrige stolper samt kan have en dekoration af udskæringer eller profileringer, hvor de øvrige stolper er udekorerede.

Hjørnelisén. Se *lisén*.

Hjørnetårn. Se *tårn*.

Hollandske mopper. Se *tegl*.

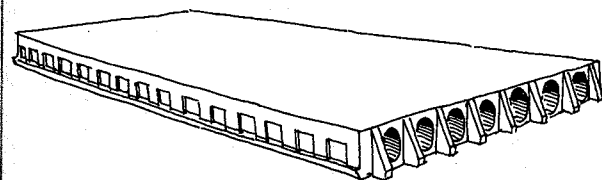
Hollandsk forbandt. Se *forbandt*.

Hollandsk vindue. Se *skydevindue*.

Hovedgesims. Se *gesims*.

Hovedrepos. Se *trappe*.

Hovedstykke. Udtrykket bruges undertiden om det øverste vandrette tømmerstykke i en *bindingsværk*svæg – *remmen*. Det kan også betegne *kapitælen* på en *søjle* eller *pilaster*.

◆ **Huldækelement.** Dækelement af *beton*. Elementet er i tværsnit formet som et rektangel i lavformat. Inde i midten af tværsnittet er der langsgående cylinderformede udsparinger for at nedsætte vægten på elementet. H. benyttes til *etagedæk*.

Hulfuge. Se *fuge*.

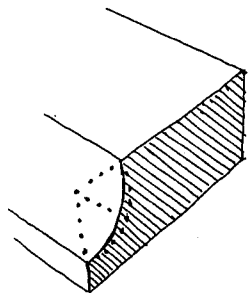
Hulkel. Se *kel*.

Hulmursfyld. Se *hulmursisolering*.

Hulmur. To murskaller med et hulrum imellem.

Hulmursisolering. Huse med hule mure kan isoleres med mineral- eller glasuld, leca m.v., der opsættes under opmuring eller blæses ind udefra.

Hulrelief. Relieffer der fremstår på baggrund af en nedhulning i f. eks. en plade, og hvis mest fremtrædende dele ikke når længere frem end pladens overflade.

Hulsnit. Dekoration nedskåret eller nedhugget i en flade.

◆ **Hulstav.** Se *kel*.

Humleranke. Udsmykningsranke udformet med humleplanten som forbillede – med blade og humleknopper. Ses ikke sjældent i renæssancen, f. eks. som udsmykning på vandret tømmer i byhuse af bindingsværk. Særlig udbredt på Fyn.

Husbrand. Lille tilspidset stage, ofte udsmykket for neden, der er påsat det øverste af gavltrekanter på f. eks. bindingsværks- og bulhuse og rager et stykke op over den. Skal, uden at være egentlig lynafleder på magisk vis værne huset imod lynnedslag og brand.

Hvidtekalk. Den læskede *kalk* i kalkkulen, som er blevet til en stiv grød, når vandet er sivet bort. Se også *kalk*. H. anvendes til *hvidtning* (overfladebehandling) af murværk.

Hvidtning. Se *Hvidtekalk*.

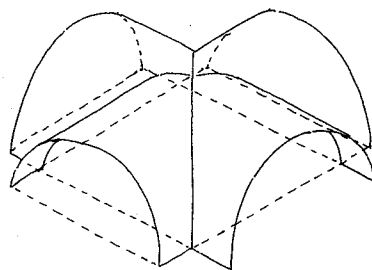
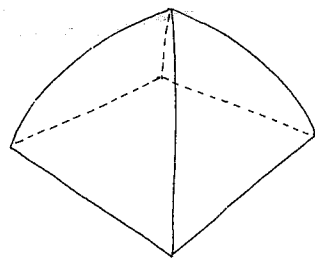
Hvirvelroset. Se *roset*.

◆ **Hvælv.** Eller hvælving, krumt selvbærende stykke murværk, der hvilende på *piller* eller mure dækker over et rum, som til siderne begrænses af bemeldte piller eller mure. Er der tale om *ribbehvælv* fra mur, bæres ribberne gerne af *ribbekonsoller*. Over h. kan man finde *fortandinger*.

De ældste h. er uden ribber. Det drejer sig om *kuppelhvælv*, som findes i både hel og halv udgave, med glat, rundet kuppel og med kantet kuppel. *Klosterhvælvet* har fire sider. Til de ældste h. hører også *tøndehvælvene*, der har form som en tønde overskåret på langs. To krydsende tøndehvælv kaldes *grathvælv*, og ved grater forstås de skarpe, nedadvendte rygge, der opstår, hvor sådanne ribbeløse h. skærer hinanden. Grater kaldes også *kappesomme*.

En tøndehvælving, der for hver ende afsluttes af buede flader, så den får form som et trug, kaldes en *trughvælving*. Hvis man i stedet for »trugets« buede forløb bygger h. op af en plan topflade og fire skrånende, rette sideflader, tales der om et *spejlhvælv*. De ældste ribbehvælv er fra 1100-årene, men da var ribberne kun til pynt og ikke bærende. Derimod bliver ribberne bærende fra omkring midten af 1200-årene, og de enkelte h. afsnit, *kapperne*, er muret på ribberne. Da den egentlige bærende konstruktion nu er ribberne, kan kapperne gøres tyndere, end h. tidligere var. En trekantet hvælvkappe kaldes undertiden en *svikkel*, det samme kan gælde for den nederste spidse del af en *hvælvkappe* – *hvælvflig*.

En *pendentiv* er murværk af form som en trekantet flig, der danner overgang mellem retvinklede mure og et kuppelhvælvs bundrand, og som støtter kuplen.

Man har blandt ribbehvælvene *kryds-* eller *korshvælv*, seks- og otte delte h. samt *stjernehvælv*, hvor ribberne danner en stjernefigur. Til at bære ribberne er der ofte i muren indsat hvælvkonsoller, som kan være dekorativt udformede.

En flad kuppelhvælving kaldes en bøhmisk h. eller bøhmisk kappe. *Stalakithvælving* er oprindelig et islamisk h., hvis underside opdeles i celleagtige nicher. En engelsk specialitet er *nethvælv* og *viftehælv*, som ved hjælp af elegante ribbeforløb opdeles i netagtige eller vifteagtige konstruktioner. Ved *bundet hvælvsystem* forstås, at der i en romansk *basilika* er to hvælvingsfag i sideskibene svarende til hvert fag i hovedskibet. I gotikkens gennemgående hvælvsystem svarer der et fag i sideskibene til et i hovedskibet. *Falsk h.*, som er den ældste hvælvingslignende overdækning, er opbygget således, at hver ny skiftegang går lidt længere ud end den nedenunder. Stenene kommer således ikke til at sidde i spænd, hvad de gør i et ægte h.

Hvælvflig. Se *hvælv*.

Hvælvfortanding. Se *hvælv*.

Hvælvingsflig. Se *hvælv*.

Hvælvkappe. Se *hvælv*.

Hvælvkonsol. Se *hvælv*.

Hvælvribbe. Hvor to hvælvkapper støder sammen, er der ofte som stabiliserende led indskudt en muret ribbe, f. eks. på gotiske hvælv. H. opfanger sidetrykket og leder det ned i rummets mure, som de går over i – ofte via en hvælvkonsol eller ribbekonsol. I mere avancerede hvælvtyper støder sideribber ofte an mod hovedribber, som så fører trykket ned. H. er ikke sjældent opmurede af profilerede sten.

Hvælvsvikkel. Se *hvælv*.

Hydratkalk. Se *læsket kalk*.

Hylse. Hylster – kappe af metal, der omslutter en tap. F. eks. i hængsler.

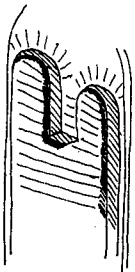
Hysken. Se *privét*.

Hældefag. Udtrykket dækker følgende: Partiet udenfor muren under tagskægget. Åbningen i bindingsværkshuse mellem tag og mur, et fortag, som ligger ud fra en bygning samt det yderste stykke loft under det skrånende tag.

Hængelkuppel. Se *kuppel*.

Hængeltræer. De til spær svarende konstruktioner i et *sulehus*. Ved hjælp af en lang, udragende tap, som for oven går tværs gennem h. Denne kan hænges op på åsbjælken, hvoraf navnet. Det er især på Fyn, betegnelsen h. er brugt.

Hængeplade. En fremspringende, vandret, firkantet plade, der indgår som led i en *gesims*.

◆ **Hængestav.** Dekorativ lodret stillet stav i f.eks. murblænding. Den hænger ned fra overkanten eller svæver frit. Den har ikke forbindelse med underkanten.

Hængestavsblænding. Se *blænding*.

Hængetårn. Se *tårn*.

Hængsel. Et forbindelsesled, hvorom noget kan dreje sig. Et dørhængsel kan således være en cylindrisk *hylse* passende til en tap eller stabel. Undertiden betegnes stabel og h. sammenfattende som h.

Hærdning. Se *beton*.

Hætte. Hvor skaktrør, faldrør og aftræk *udluftes* over tag forsynes disse med en hætte, der beskytter røret mod nedbør.

Høgab. Se *kvist*.

Højblænding. Se *blænding*.

Højremshus. Se *højremskonstruktion*.

◆ **Højremskonstruktion.** En form for *bindingsværk*, hvor bygningen har sideskibe. I stedet for, at ydervæggene eller midtersuler bærer taget, går der her to rækker *stolper* ned gennem huset, og hvert stolpepar er forbundet med en kraftig *bjælke*, der som regel er tappet gennem stolperne. Disse skiller de to sideskibe fra midterskibet, og det er på dem, tagets vægt hviler. De lave sideskibe kaldes også *udskud*, og taget er ført ud over dem, men hviler kun ganske let på ydervæggene.

Højstolpe. I *bindingsværkshuse* en *stolpe*, der i en væg går op gennem to-tre *stokværk* i stedet for kun gennem et.

Højsule. Se *sule*.

Høstænge. Se *stænge*.

Håndknage. Før almindelige dørhåndtag til at vippe blev almindelige, havde man undertiden en fast h. på dørbladet, og med den kunne dørbladet så skubbes op og i, når man havde udløst låsemekanismen, f. eks. et *klinkefald*.

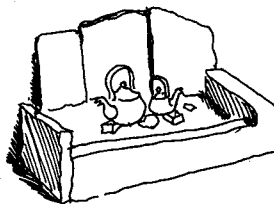
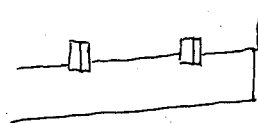
Håndliste. Den profilerede øvre liste på et gelænder, som tjener til greb for hånden.

Håndstrøgne teglsten. Se *tegl*.

Ibrugtagningstilladelse. Se *byggetilladelse*.

I jern. Se *profiljern*.

Ildfast ler. Består af en blanding af silisiumoxyd og aluminiumoxyd. Som regel er der overskud af siliciumoxyd-kvarts i form af sand. I. l. findes bl.a. på Bornholm. Det må have egenskaber, som svarer til ildfaste sten, der da også ofte består af brændt i. l. Se *ildfaste sten*.

Ildfaste sten. Skal kunne tåle temperaturer på over 1600 grader, og de må ikke blive bløde, synke sammen, skrumpne, revne, ligesom de må kunne klare hastige temperatursvingninger, kemiske og mekaniske påvirkninger. Der er mange typer i. s., nævnes kan *chamottesten* og *molersten*.

◆ **Ildsted.** Det ældste og mest primitive i. er blot en stenlagt plads på gulvet – ofte én stor, flad sten, som det var lettest at arbejde på. Det er muligt, at det oprindeligt var denne sten, der kaldtes skorstenen. Ilden kunne også være i en grube i gulvet. Dette blev siden til »grue«.

Til gulvildstedet hørte et aftræk i husgavlen – et *uglehul* – eller et hul i taget – en *lyre*, og endnu et godt stykke ned i det 19. århundrede klarede man sig visse steder i Midt- og Vestjylland endnu med en lyre som aftræk.

Allerede i senmiddelalderen blev det dog almindeligt med en kappe over i., og et aftræksrør til røgen. Dette rør kunne ende blindt på loftet, eller det førtes op gennem taget som en *skorstenspipe*. Røggappen kan hvile på opmurede *vanger*, eller et hjørne kan bæres af en *baluster*, medens mindre vanger bærer resten af vægten. Den eller de åbne sider kan være med selvbærende *buestik*, dog er det mere almindeligt med en *skorstenshammer* – en bjælke af træ eller sten, hvis der da ikke er indmuret en smedet jerndrager.

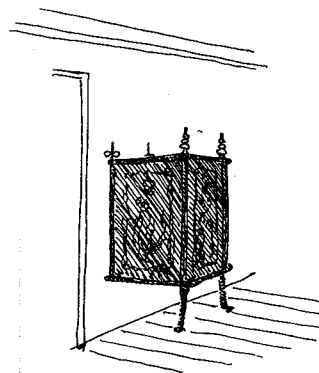
Medens de ældste i. havde ilden i gulvhøjde, fik man siden opmuret et »bord«, en såkaldt *arnebænk*, så arbejdshøjden blev mere bekvem.

I større husholdninger havde man fortrinsvis to i., nemlig et køkkenildsted og et bryggersildsted. En skorsten var imidlertid ret kostbar at få opmuret, så derfor klarede man sig nogle steder med at koble køkkeni. og bryggersi. til hver sin side af ét aftræk, og der kunne tillige knyttes andre herligheder til komplekset:

◆ En *bilæggerovn* er en kasseformig forlængelse af i. – Den kan være af jernplader, men var oprindeligt lige så ofte muret af sten eller keramikakler. Fra i. skubbedes der gløder ind i bilæggeren, som ragede ind i stuen ved siden af køkkenet, og på den måde fik man varme dér.

Selvom bageovnen for det meste optræder selvstændig, kan den ligeledes være koblet til i. som bilægger. Den fyldes så først med gløder, og når varmen i den er stærk nok, rages gløderne atter ud. Brødene bages på eftervarme.

I skorstenen over i. indgik der nogle steder gennemhullede plader eller vidjeflettede bakker, det var *maltkøllen*, hvor den spirede byg tørredes og røgedes til malt, så der kunne brygges øl på den. Ligeledes knager eller stænger til

ophængning af kød til røgning har man kunnet finde. Til selve i. hørte en stang i skorstens- eller røgkappen til ophængning af kedelskeder eller kedelophæng. Ved en *kedel* forstås et kar med hank til ophængning, og en kedel kan lige så godt være åben lig en gryde, som den kan være en lukket vandkedel. En gryde har ører og enten selv tre høje ben, så den kan stilles hen over ilden, eller der kan være en løs trefod til at stille den på. Enkelte danske i. har kunnet opvise en kedelkran på siden – en arm til at svinge hen over ilden og til ophængning af kedler.

Til bryggersi. er knyttet en grue, der fra den gamle grube i gulvet udviklede sig til et opmuret separatildsted, hvorpå en gruekedel ophænges i den krave, som den har for oven.

Man skelner mellem østdansk i., hvor man står inde i selve røgkappen med tilhørende røgafræk og arbejder, og det vestdanske, hvor man står uden for i.

Arne er oprindelig navnet på et i. anbragt direkte på jorden, medens *esse* synes at have været navnet på et i. med muret eller klinet aftræk. – I dag betegner det et håndværksildsted – hovedsageligt det, man finder i smedier.

Imprægner. Påføring af træværk med væsker, der beskytter dette mod nedbrydning eller brand.

Inddækning. Tætning ved samlinger af bygningsdele, særligt med *vindskede*, tagfod, *sålbænk*, *vandnæse*, *ovenlys* eller lignende. Inddækning udføres oftest af zink eller bly.

Indfatning. Omramning af dør eller vindue.

Indhus. Se *stuehus*.

Indskudsbræt. Se *lerindskud*.

In situ. På stedet. For eksempel *in situ støbt* beton, der betyder beton støbt på byggepladsen.

Isolering. Betegnelse for de produkter, der anvendes til at reducere varmetab og lydtransmission i en bygning. Hyp-pigst anvendt er *mineraluld*. De isoleringskrav, en bygning skal opfylde er beskrevet i *bygningsreglementet*.

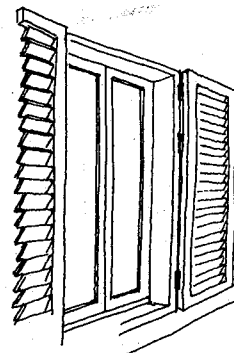
Istegjern. Se *armeringsjern*.

Intarsia. Indlægninger i træ, hvor der er udstemmet af grund-træet for at give plads til mønstre etc. i andre træsorter eller helt fremmede materialer som sten, ben eller metal.

Islamisk bue. Se *bue*.

Isse. Betegnelsen anvendes f. eks. om spidsen af en arkitekto-nisk konstruktion – således toppartiet af en blanding, hvæl-ving etc.

Issepunkt. Det øverste punkt i en *hvælvingskappe* eller et buet *stik*.

♦ **Jalousi.** Ramme med skråstillede flade tremmer i skodde eller dør. J. skærmer mod direkte indfaldende lys og hindrer, at man udefra kan se ind. I dør, hvor der ikke bagved j. er glas, tjener det ligeledes til ventilation. – Almindeligt i gamle retiradedøre.

Jernbeton. Se *beton*.

Jernbundet. Især i middelalderen og renæssancen var det almindeligt med jernbundne konstruktioner, f. eks. døre, hvor plankerne på den ene side fastholdtes af revler, medens de på den anden side var befæstede med fastnaglede hånd-jern, der »bandt« dem sammen. Kister, skabe m. m. var ligeledes ofte »bundet« sammen af båndjern.

Jernpost. Se *vindue*.

Jernstøbning. Kunsten at støbe i jern var kendt i Kina allerede for et par tusinde år siden. Europæerne udviklede først en jernstøbeteknik i anden halvdel af 1300-årene. Der støbtes i sandforme frembragt ved, at en træmodel af den genstand, man ønskede, trykkes ned i det let fugtige sand, hvorpå smeltet jern ledtes ned i sandformen. J. anvendtes – i Europa først til kanonfremstilling, og derpå til ovnplader. I det 19. år-hundrede var støbte gelændere, stakitter m. m. meget yndede.

♦ **Jokke.** Afstivning af jern eller træ, som sættes ind under murværk for at bære det under et nedrivningsarbejde eller et restaureringsarbejde.

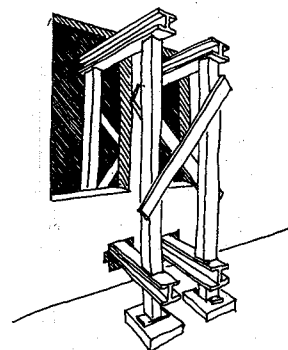
Jonisk kymation. *Konveks frise* med æggestav, hvorunder ofte tillige en *perlestav*.

Jonisk søjle. Se *søjle*.

Jonisk æggestav. Se *jonisk kymation*.

Jordgravet. Om stolpe eller planke, hvis ene ende er nedgra-vet i jorden, så den står fast. I gammel tid hærdede man undertiden den ende, der skulle nedgraves, ved at holde den ind i ilden, så det yderste lag forkullede, hvorved det blev mere modstandsdygtigt overfor insektangreb, råd og svamp.

Juvelornamentik. Udhugget, udskåret eller smedet ornamen-tik, der efterligner slebne, indfattede ædelstene. Meget brugt i renæssancen.

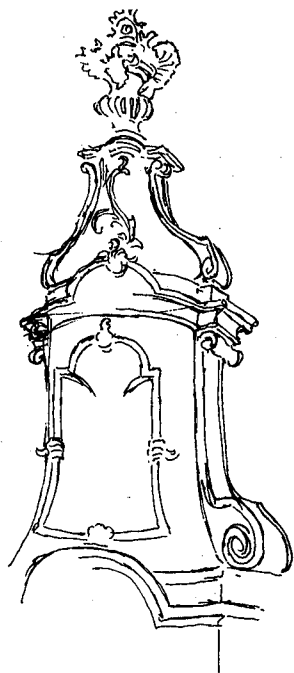

K

Kabelbakke. Vandret hylde af profileret jernplade, der tjener til bæring af el-, telefon- og andre kabler.

Kabelbeton. Se *spændbeton*.

Kakkel. Se *kakkelovn*.

♦ **Kakkelovn.** En ovn, der er opbygget af keramiske kakler. De kan være af lertøj eller fajance. De såkaldte porcelæns-ovne er af hvid fajance. IK. kendes fra den sene oldtid eller den tidlige middelalder, og oprindeligt bestod de af pottedeformede kakler klinet ind i en ovnkappe. Pottedeformene afgav en god del varme, og pottetovnene anvendtes endnu i det 19. århundrede. Man kunne i jyske egne finde pottetovne af sortbrændte lertøjs-pottetkakler.

Senere gik man over til stadig fladere og større kakler, og i senmiddelalder og renæssance blev det almindeligt med kakler udsmykket med relieffer med f. eks. bibelske figurer, kongeportrætter, sindbilleder, adelsvåbener m. m. Ligeledes blev der udført profilerede gesimskakler, ben, topfigurer og gesimsfigurer.

I barokken gik man i stort omfang bort fra relieffkakler, men til gesimser m. m. var profileringer nødvendige. Ellers nøjedes folk ofte med malede dekorationer på plane kakler. Rene kakkelovne brugtes til op i det 20. århundrede, og i rococoen fik især overdelen ofte et elegant svunget forløb med knækkede og buede former samt med kæmninger og rocailler. En niche i midten af overdelen kunne anvendes til at holde en kande med kaffe etc. varm i.

Med klassicismen rykkede *kolonneovne* – søjleformede ovne – ind i hjemmene, og denne type brugtes endnu i det 19. århundrede sammen med kantede ovne i et par etager. Kaklerne blev fra noget før midten af det 19. århundrede maskinfremstillede og endte som en trist massevare.

Kakler og fliser har intet med hinanden at gøre. Kakler har en fals på bagsiden, så de kan sættes ind i ovnleret og blive siddende på plads. Fliser har ingen fals.

Det er ligeledes misvisende at kalde en jernovn for en kakkelovn, eftersom der ikke forekommer kakler i den. Derimod kendes der en del kombinationsovne med jernkasse og kakkeloverdel. De forekommer i renæssancen og den tidlige barok og er meget almindelige i rococoen og den tidlige klassicisme.

Kalathos. (Korintisk søjle) se *søjle*.

Kalkmørtel. Se *mørtel*.

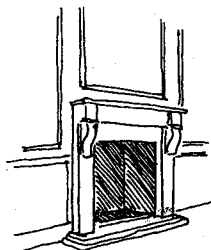
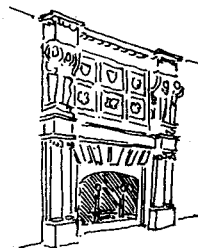
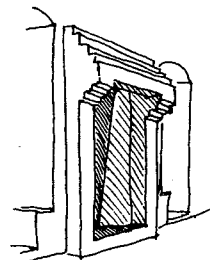
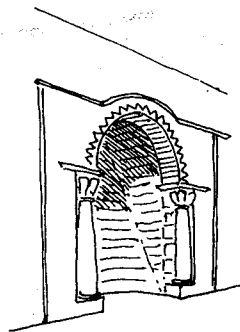
Kalkslagning. For at gøre *kalkmørtel* mere sej brugte man i ældre tid at gennemtærskte den med lange jernstænger.

Kalmarfyr. Se *træ*.

Kalorifere. Varmekammerovn i et luftopvarmningsanlæg.

Kam. Det stykke af en gavlmur, der rager op over tagfladen.

Det kan være glat, svunget eller med takker. Kan også betegne lang, smal tap i tømmeransamling.

♦ **Kamin.** Åbent ildsted kendt siden 1100-årene. Oprindeligt var k. helt indbygget i de romanske huses tykke kassemure, men i gotikken bevæger de sig længere frem og ender i sengotisk tid foran mur eller væg. Man kender både k., der har stået midt på en mur, og hjørnekaminer. Medens man i middelalderen i f.eks. Frankrig og Tyskland havde prægtigt udformede k. opbygget af fornemme stensorter og udbyggede med skulpturer eller mønstre, klarede man sig i Norden med k. af mursten indtil renæssancen. Den eneste nu kendte gotiske k. af udhugne sten fra gammelt dansk område findes på Glimmingehus i Skåne.

I de primære rum på renæssancens slotte, herregårde og fornemme borgerhuse kunne k. være ødsle pardestykker med mange prydded hentet bl.a. fra antikkens arkitektur, hvortil kunne komme skulpturelle arbejder og heraldik.

Det foretrukne materiale var sandsten, men også klæbersten – som er ildfast – kalksten og forskellige marmorerede kunne komme på tale. Ofte stafferedes visse led på renæssancens og bruskbarokkens k., hvilket vil sige, at de maledes, forgyldtes eller forsolvedes.

Den indbyggede k. havde ikke nogen røgkappe, men efterhånden som den skød frem fra muren, måtte der en røgkappe til. I begyndelsen var den ikke større, end at den kunne bæres af et par konsoller, som indmuredes i væggen, men med en k., der stod foran væggen, måtte der sidevanger til, og måske suppleredes de under kappens hjørner med *søjler* eller *balustre*. Kappens forside blev båret af et *hammertræ*, en *stenbjælke* eller et stykke indmuret jern, som dog gerne kønt dækkedes bag nogle sten.

I barok og rococo søger k. atter ind i væg eller mur, og hjørnekaminer bliver meget almindelige – fortrinsvis to i hver stue – en i hvert hjørne på samme væg – og i store rum kunne der være fire k., således i kuppelsalen på Fredensborg. Var der ikke brug for så mange, udførtes de overflødige som attrap. Prydkaminer uden praktisk anvendelsesmulighed var ej heller noget ukendt fænomen i renæssancen.

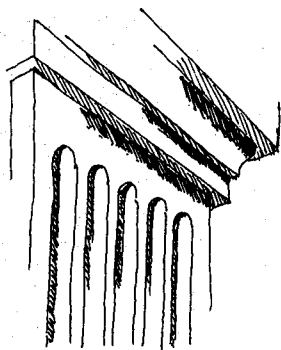
Nogle af k. på Rosenborg har således aldrig været tilsluttet en skorsten.

Kampestensmur. Mur opført af utilhugne marksten.

Kamstål. Se *armeringsjern*.

Kamtakker. Retvinklede aftrapninger på en *kamgavl*. Meget anvendt som prydded på bygninger fra senromansk tid, gotik og renæssance samt på ny i anden halvdel af det 19. århundrede.

Kannelering. Se *kannelurer*.

♦ **Kannelurer.** Lodrette riller eller furer, der kan pryde et søjleskaft, en pilaster eller en fylding til panel eller dør. Kendes i antikken og bruges i renæssance og nyklassicisme..

Kantet kuppelhvælv. Se *hvælv*.

Kantforbandt. Se *forbandt*.

Kantskifte. Se *forbandt*.

Kapilarbrydende lag. Lag af f. eks. komprimeret ral i en tykkelse fra 15-30 cm. Bevirker, at vand fra underliggende jordlag forhindres i at trænge op igennem laget. Anvendes under *gulv på jord*.

♦ **Kapitel.** Hovedet på *søjle* eller *pilaster* samt evt. på *herme*, *atlant*, *karyatide* eller *baluster*. Der findes mangfoldige typer, men de i vor forbindelse aktuelle er den doriske k., den joniske, den korintiske og kompositkapitælen.

Kappe. Den del af en *hvælv*, der begrænses af *graterne* eller *ribberne* på siderne og nedadtil af de bærende *buer*. Røgfanget på en kamin kaldes også en k.

Kappesøm. Den nedadvendte ryg, der fremkommer hvor f.eks. to *tøndehvælv* krydser hinanden. Kaldes også *grat* og forekommer kun ved ribbeløse *hvælv*.

Karm. Den bærende ramme i døre og vinduer.

Karnap. Et fremspringende bygningsparti forsynet med tag og vinduer.

♦ **Karnis.** Gesimsled med mere eller mindre udpræget S-formet profil.

Kartouche. Ornament udformet som en ramme. Det opstår i renæssancen og bruges endnu ret hyppigt i rococoen. Kan stå som ramme om inskriptioner, navne og årstal, men også indramme ornamentik af anden karakter. Er ofte overdådigt udformet med stilens foretrukne prydelser, i renæssancen f. eks. *ruhværk*, i bruskbarokken *bruskværk*, og i rococoen *rocailleværk*.

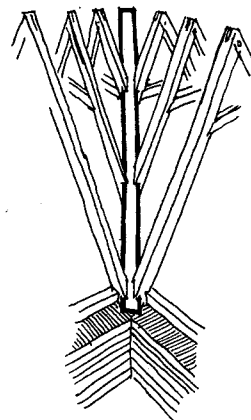
Karvesnit. Eller karvsnit, er V-formede nedskæringer i træ, som er lette at udføre med en almindelig spids og skarp kniv. Egner sig til geometriske mønstre såsom stjerner, ellipser og cirkler. Forekommer mest i folkekunsten og kan optræde på dørrammer, dør- og panelfyldninger m. m.

Karyatide. Se *atlant*.

Kassedrager. *Spær*, hvorpå der er påtømret plader af krydsfiner. K. medfører, at dimensionerne af tømmerstykkene i spæret kan gøres mindre.

Kasselås. Se *dør*.

Kassemur. To murede skaller af teglsten eller kvadre, mellem hvilke er nedlagt en kerne af sten, mørtel og forskelligt fyldstof.

Kassetteret. Et loft af træ eller en muret hvælv, der er udsmykket med kasseagtige fordybninger omgivet af profilerede lister og ribber. Kassetteværk er dekorationer på stenhugger- eller snedkerarbejder, der i udformning kan minde om loftskassetter.

Kastanievifte. Ornament hovedsageligt brugt i regencestilen i 1700-tallets første årtier. Det minder om kastanieblade – gerne fem i tal.

Kastelskvist. Se *kvist*.

Kejsertrappe. Se *trappe*.

Kedel. Se *ildsted*.

Kel. Konkavt profilled, kaldes også *hulkel*, ses undertiden stavet kehl. Betegner også skæringslinjen mellem to tagflader, der danner et indadgående hjørne.

Kelfuge. Se *fuge*.

♦ **Kelspær.** Ved indadgående hjørner i et tag må der, for at give plads til dem, foretages en udskæring i tagfladen og dermed i de spær, som bærer dem. Der isættes så et k. af form som et omvendt V i udskæringen, og de spær, som hviler på dette k., gør det med en udskæring i endebladen, en såkaldt *klo*, der passer ned om k.s kanter.

Kelstød. En kelet liste lagt på en rammes indvendige side, så den danner *fals* for en *fylding*.

Keramik. Alle genstande af brændt ler. Selv en mursten er ret besat k. Lertøj er k. med porøs skærv, det kan være sortbrændt som jdepotter og er da undertiden blevet brugt til pottkakler, hovedsageligt i Jylland. Almindelig glaseret lertøj har bl.a. fundet anvendelse til gulvfliser og kakler. Terracotta, der er af renere ler og noget hårdere brændt, har fundet anvendelse til udendørs friser, kaminkakler etc. Kan f.eks. ses på Bregninggård i Vestjylland. Fajance, der er brændt to gange – undertiden tre – og tinglaseret, er anvendt til væg- og gulvfliser samt til kakler. Det er derimod sjældent, at det hårdtbrændte, sintrede stentøj samt porcelænet er blevet brugt i arkitektur. Stentøj træffes hovedsageligt i gulvklinker og porcelæn i sanitære varer.

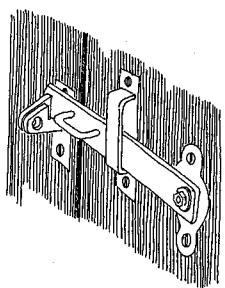
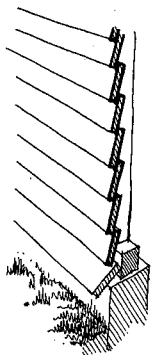
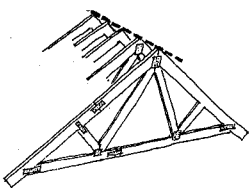
Kernetræ. Se *træ*.

Kerub. I forbindelse med arkitektur altid et vinget englehoved. Meget anvendt i renæssance, barok og rococo.

Kikkenborg. Lille udsigtstårn – gerne af træ – på et hustag.

Kile. Trekantformet træ- eller plaststykke, der anvendes til opklodsning, for eksempel af en dørkarm.

Kilesten. Tildannet sten eller teglsten, der er bredere for oven end for neden. Brugt til opmuring af buestik og *kilestik* over døre og vinduer.

Kilestik. Se *kilesten*.

◆ **Kip.** Mødestedet for spærenderne og tagfladerne i et heltag – tagryggen.

Kipdrager. Se *drager*.

Kister. Lodrette tappe i fodrem, der holder dens stykker sammen. Er befæstet med *dyvler* – pløkke.

Kit. Til tætning og sikring af glastruer i vinduesrammen anvendes oliekit, hvilket er vandrevet kridt blandet med linolie til en tyk dej.

Kitfals. *Falsen* imellem vinduesrammen og glastruden, hvor kitten trykkes i.

Klinetavl. Se *klining*.

◆ **Klinkbygget.** Brædebeklædning med vandret stillede brædder med et lille overlæg. D.v.s. at det ene bræt dækker et lille stykke ind over det underliggende.

Klinke. Hårdtbrændt mursten specielt egnet til gulvbelægning.

Klinkebeklædning. Fliser og klinker, som benyttes til beklædning f.eks. af vægge i et badeværelse.

Klinkebelægning. Belægning af fliser eller klinker på gulve.

◆ **Klinkefald.** Simpelt dørlukke bestående af en klinke og en hage. Klinken sidder på dørbladet.

Den er en enarmet vægtstang drejelig om en bolt, og undertiden holdes den på plads af en skinne, i hvilken den kan glide op og ned. Hagen sidder på dørkarmen, og når klinken falder ned i den, er dørbladet fastholdt.

Klinkerbeton. Se *beton*.

Klo. Se *kelspær*.

Klodstrin. Se *trappe*.

Klosterhvælv. Se *hvælv*.

Kløverbladsblænding. Se *blænding*.

Kløverbladsfrise. Fortløbende *firpasfigurer*, i midten hele og for oven samt for neden halve. Ses undertiden murede i teglsten.

Knasfuge. Se *fuge*.

Knippepille. Forekommer hovedsageligt i gotisk arkitektur og er profileret som et knippe af slanke søjler.

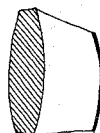
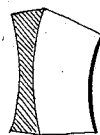
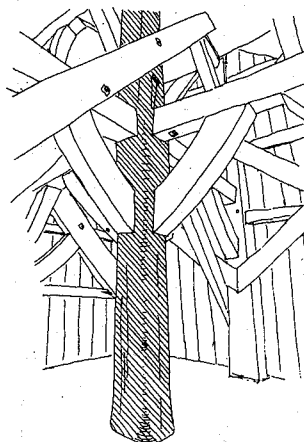
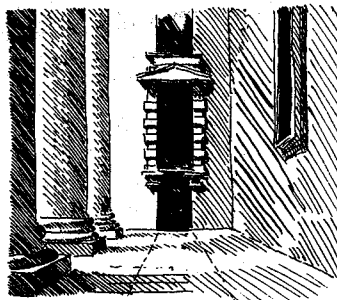
Knudetømring. Se *blokhus*.

◆ **Knægt.** *Konsol* af træ eller sten tjenende som støtte under bjælke, gesims etc., er i gotik, renaissance og bruskbarok ofte udsmykket med rige profileringer eller med billedskærer- eller stenhuggerarbejder.

Knækket tag. Se *tag*.

Koblede søjler. Se *søjle*.

Kogested. Se *ildsted*.

Kogødning. Undertiden anvendt til at smøre på murværk som underlag for f. eks. kalkning. K. opsuger nemlig murfugt, gennemslående løbesod m. m.

Kold forgyldning. Se *forgyldning*.

◆ **Kolonade.** Søjlerække eller søjlegang.

Kolonneovn. Søjleformet ovn.

Konvektor. En varmeblænde, der er forsynet med en påbygget varmeafgiver.

Komfur. Ildsted lukket inde bag jernplader og for oven forsynet med huller til gryder og andre kogekar. Kendes for så vidt allerede i 1400-årene, men slår først igennem herhjemme i det 19. århundrede, hvor det erstatter de åbne ildsteder. Ved hjælp af løse ringe kan kogestedene gøres større eller mindre.

Kompositkapitæl. Se *søjle*.

Kondens. Hvor varm dampholdig luft møder en kold overflade, hvorved dampen fortættes til vand og sætter sig på overfladen. Kondens i en bygning kan medføre nedbrydning af byggematerialerne og forhindres ved korrekt udført *isole-ring* og effektiv udluftning.

◆ **Konge.** Midtstolpe i spir, klokkehus af træ, apsistagværk. Betegnelsen bruges også for bærende stolper i *drager-* og *langstolstagværker*.

Konisk. Kegleformet.

◆ **Konkav.** Indadbuget, indadvælv.

Konsol. Ornamentalt fremspring af sten eller træ på mur eller væg, beregnet til at bære overliggende bygningsdele. En lille volutformet k. kaldes også en *modillon*.

Konsolknægt. Se *knægt*.

Konsolsten. Også kaldet *kragsten*. Sten udformet og fungerende som konsol.

Kontinuerlig bjælke. En bjælke, der forløber i ét stykke over flere understøtninger.

◆ **Konveks.** Udadbuet, udadvælv.

Konveksbue. Se *bue*.

Kop. Se *binder*.

Kopbånd. I *bindingsværk* et stykke tømmer, som anbringes skråt i hjørnet mellem en *stolpe* og en *bjælke*.

Kopforbandt. Se *forbandt*.

Kopskifte. Se *forbandt*.

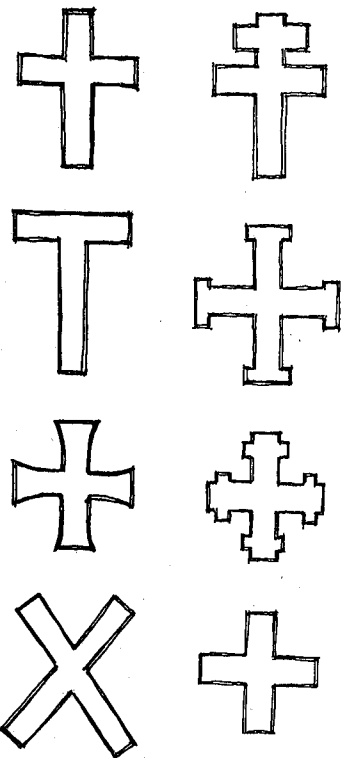
Kopstykke. *Topstykke*.

Kordongesims. Se *gesims*.

Korintisk søjle. Se *søjle*.

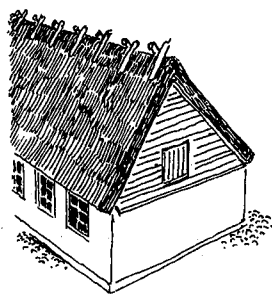
Korridor. En smal gang, der forbinder værelserne i en lejlighed. Betegnelsen bruges også undertiden om en *forstue*.

Korrosion. Kemisk proces, hvorved et stof nedbrydes, for

Romersk K
Antonius K
Georgs K
Andreas K

Patriarkal K
Hammer K
Korset K
Græsk K

eksempel af den atmosfæriske ilt. Således skal jern overfladebehandles for at undgå korrosion.

♦ **Kors.** Forskellige korsformer forekommer undertiden også på verdslige bygninger i form af blændinger, ganske som man kan se dem udskårne i tømmeret – for det meste i port- og dørhamre – antagelig som magiske beskyttelsesmidler imod hekseri og forgørelse. Se tegningerne.

Korsblænding. Se *blænding*.

Korshvælv. Se *hvælv*.

Korspostvindue. Se *vindue*.

Kove. Et skur til brænde etc. knyttende sig til husvæg og dækket af hustaget, der føres ud over k. Betegnelsen kan også dække et *spændhus*.

Kragbro. Murværk der er bygget, så det ene *skifte* krager lidt ud over det andet.

Kragbånd. Fremspringende profilled, der især er brugt som vederlag – støtte – i bueåbninger.

Krage ud. Om en bygningsdel, der træder frem over det underliggende.

Kragsten. Se *konsolsten*.

♦ **Kragtræer.** Udklavede stykker af egetræ, der for oven er pløkket sammen to og to. De lægges over rygningen på stråtage for at holde denne på plads. K. forekommer oprindeligt ikke i Vest- og Nordjylland.

Kransgesims. Se *gesims*.

Kreneleret. Om *murkrone* med tinder – skydeskår – og tilsvarende konstruktioner.

Kridering. Oprindeligt grund til at male eller forgylde på. Består af kridtpulver rørt ud i limvand og påført i ganske tynde lag. Mellem hver påføring skal k. tørre og poleres, så den færdige overflade, der måske fremstår efter 10-12 påføringer af krideringslag, er ganske jævn og glat. I dag benyttes k. om malingsbehandling, hvor overfladen efter udførelsen fremtræder med en vis ruhed.

Kridtmørtel. Se *mørtel*.

Krone. Den øverste, ofte profilerede, afslutning på tårn, mur eller skorsten.

Kroneglas. Gammeldags vinduesglas. Det fremstilledes ved, at glaspusteren blæste en lille glasballon. Modsat piben sættes et *anfangejern* fast på ballonen, hvorefter piben knækkedes af. Ved at holde anfangejernet i stadig rotation foran en ovn, fik man slynget glasballonen ud til en skive, og når den åbnede sig der, hvor piben var knækket af, fremkom der et øjeblik en figur som en krone med takker, hvoraf navnet k. Af den færdige runde glasskive kunne der udskæres

ruder, der dog ikke blev lige tykke overalt. Stykket, hvor anfangeren havde siddet, kaldes *flaskebund*, *oeil de boeuf* eller *galle*.

Kronliste. Det øverste led af en *gesims*, i reglen *karisformet*.

Krumknægt. Prydbøjle eller prydkonsol anbragt under *gesims* eller andet fremspring på mur, dørgericht o.l. Den har ingen reel bærende funktion. Ofte er den udsmykket med ornamentale eller skulpturelle arbejder.

Krybekælder. En kælder, hvor det ikke er muligt at gå oprejst.

Krydsbuefrise. Er med *buer* der krydser hinanden således, at benet på bue nr. 2 udspringer i centrum af bue nr. 1 o.s.v.

Krydsbånd. *Fjæle*, f. eks. i en tagkonstruktion, som krydser hinanden og sammen danner et skråt kors – *andreas* kors.

Krydsfiner. Flere lag *finer*, der er sammenlimet med årene i træet gående på tværs af hinanden. Derved modvirker de forskellige lags spændinger hinanden, og krydsfineren slår sig mindre end en almindelig træplade af samme tykkelse.

Krydsforbandt. Se *forbandt*.

Krydshvælv. Se *hvælv*.

Krydsribbehvælv. Se *hvælv*.

Krydsskifte. Se *forbandt*.

Krydstømmer. Tømmerstykker i f. eks. bindingsværk, som er skrammede således, at de danner et skråt kors – et *andreas* kors.

Kuglestav. Ornamental stav opbygget af ene kugler i modsætning til *perlestav*, hvor cylindriske led og undertiden skarptprofilerede led veksler med kugler.

Kuldebro. Betegnelse for et sted i en bygningskonstruktion, hvor kulde udefra har særlig let ved at trænge ind i huset.

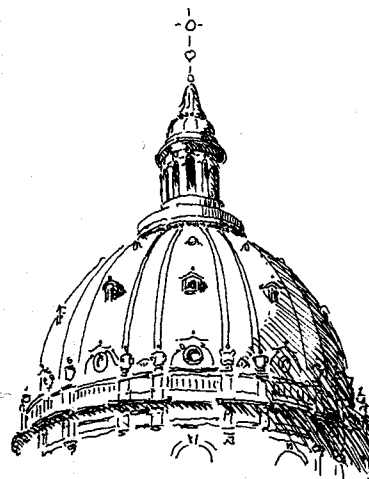
Kulekalk. Vådlæsket kalk, der har lagret nogen tid – helst fra 3-7 år – i en kalkkule. Den er herved blevet til en sej, dejagtig masse og er uovertruffen til såvel kalkning som til mørtel. Det har hidtil været vanskeligt at få fat på langtidslagret k., men i dag er det muligt at skaffe (Rødvig kulekalk). Se i øvrigt under *læsket kalk*.

Kunststen. Grov cementmørtel ofte med tilsætning af skærver af den stenart, som man ønsker, at k. skal ligne. Den kan formstøbes og f. eks. ved en efterpolering få en lighed med natursten.

♦ **Kuppel.** Hvælv eller tag, der mere eller mindre er halvkugleformet. Ved *hængekuppel* forstås en k., der begrænses af fire vægge i et kvadratisk rum og går over i de fire vægflader i fire ens buer.

Kuppelhvælv. Se *hvælv*.

Kurvehanksbue. Se *bue*.

K-værdi. Isoleringsevnen i en bygnings konstruktion angives i k-værdi. Denne angiver, hvor stor en varmemængde, målt i Wh, der i løbet af en time strømmer gennem 1 m² af konstruktionen, når temperaturforskellen mellem den indvendige og den udvendige side er 1° C. Det betyder, at en lav K-værdi indebærer en god isoleringsevne. *Bygningsreglementet* foreskriver k-værdier, der skal overholdes ved nybygning.

Kvader. Natursten, der er tilhugget i firkantet form, så den kan finde anvendelse i murværk. Kan have ret eller krum overflade. Med indhuggede ornamenter eller figurer kaldes den en billedk. Herhjemme er materialet oftest *granit*.

Kvadermuring. Opmuring med kvadre. Benyttes også om udformning af teglstensmurflader, således at nogle partier skyder frem, som var det *kvadre*, medens andre er nedsænkede som *fuger*. K. lanceredes herhjemme af italieneren Dominicus Bactiaz, der arbejdede i landet i slutningen af 1500-årene og begyndelsen af 1600-tallet. Eksempler på k. kan ses på Holckenhavn ved Nyborg, Juulskov ligeledes på Østfyn, og på trappetårnet på Sæbygård i Vendsyssel.

Kvadermønster. Malede *kvadre* på murværk brugt dekorativt, eller kvadre efterlignede i puds.

Kvaderpudsning. *Pudsning*, hovedsageligt af facader, der efterligner *kvadre*.

Kvaderridsning. Ridsning af fugerne i romansk kvaderstensmurværk. Ridsningen, som går midt i *fugen*, kan være udført med en fugeske dyppet i tyk *kalkmørtel*.

Kvartroset. Se *roset*.

♦ **Kvartstav.** En *rundstav*, der er halveret på langs, hvorpå halvdelen igen er halveret. K., ses ofte indsat som prydd, der flankerer fremstående partier.

Kvartstensforbandt. Se *forbandt*.

Kvartstensmur. Murværk med samme tykkelse som en murstens højde. Stenene er altså stillet på højkant i den.

Kvartsving. Se *trappe*.

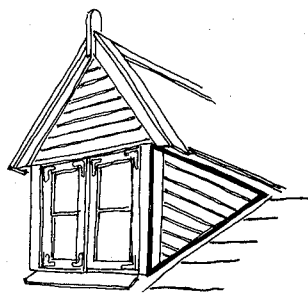
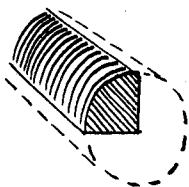
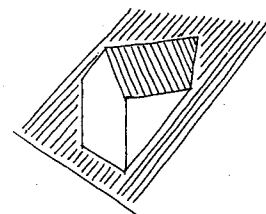
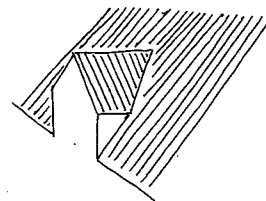
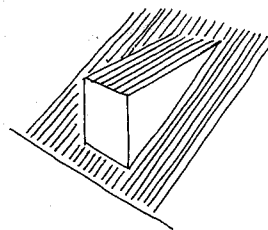
Kvartsøjle. Se *søjle*.

Kvartvalm. Se *tag*.

Kvindeherme. Se *herme*.

♦ **Kvist.** Opbygning på et tag, der har selvstændigt tag samt vindue eller luge. Sidevæggene på en k. kaldes *flunker*. Disse er beklædt med zinkplader, skifer, træ eller lignende. Det er naturligvis sket af hensyn til husets tæthed, men kan tilige være et led i husets udsmykning, og der vil da være anvendt kobberplader. En k. med sadeltag og zinkklædte flunker kaldes en *blikkenslagerkvist*.

En *taskekvist* har ensidigt tagfald, som begynder oppe ved

husets tagrygning. *Pultkvisten* ligner en taskekvist, men dens tag når ikke op til tagrygningen. Hvis en sådan k. går fra gavl til gavl, kaldes den en *kastelskvist* eller *fabrikskvist*. Grunden til det sidste er, at man ofte på ældre tiders fabriksbygninger brugte sådanne k. *Frontkvist* er en k. midt på taget over husets hoveddør. En *schweizerkvist* har *sadeltag*, der skyder frem over dens front, den har *vindskede*, og der kan være prydelige stiver-konstruktioner i den øverste trekant. *Stråtagkvisten* har taget buende ned, så det dækker flunkerne, og hvis selve k. er rundbuet, kaldes den en *ark*. *Tagskægskvisten*, som også forekommer på stråtage, rejser sig direkte fra tagremmen. I avlsgårde ses ofte lugelukkede k., de er til indstikning af hø, og kaldes derfor *høgab*. *Gavlvkvisten* er en bred k. i murflugten på husets facade. Den strækker sig over flere vinduesfag og er oftest placeret over husmidten. *Heltagskvist* er en kvist i hele tagets højde.

Kælderhals. Snæver nedgang fra det fri til en kælder.

Kæmfer. Se *kæmper*.

Kæmmet. Tømmersammenføjning hvor f.eks. to bjælker er sammenholdt ved, at en *kam* i den ene passer ned i en udskæring i den anden.

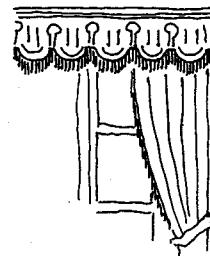
Kæmper. Eller *kæmfer*, det overliggende tømmerstykke, som afslutter en muråbning. Betegnelsen dækker ligeledes det øverste led på en søjle, der bærer bue eller hvælving, en anden betegnelse for dette led er vederlagssten.

Kæppetækning. Se *tag*.

Kølbue. Se *bue*.

Kølle. Indretning hvori malt til ølbrygning kan tørres og evt. røges. Det kan dreje sig om et sted i skorstenen over det åbne ildsted, hvor bakker med spirende byg kan skydes ind, men som regel er det, vi i dag forstår ved k., et opmuret rum, hvori malten tørres ved hjælp af gennemstrømmende varm luft. Forhen havde man ved nogle gårde et køllehus med ildsted, hvori malten tørredes. Det lå, af hensyn til brandfaren, et stykke fra den øvrige bebyggelse.

Kønrøg. Sort farve fremstillet af sod.

L

♦ **Lambrequin.** Tunget vandret kappe til ophængning f.eks. over gardiner. Forekommer også udført som ornament på stuklofter.

Lamel. En tynd skive eller plade.

Lamelhuse. Lange, fritliggende, parallelle huse.

Laminering. Sammenlimning af materialedele under stort tryk.

Lancetbue. Se *bue*.

Langfuge. Se *fuge*.

Langhus. Betegnelsen oprindelig brugt om kirke uden særligt kor. Anvendes undertiden også om almindelige lange huslænger uden nogen form for afbrydelser af facaderne.

Langhalm. Halm af rug, hvede eller – sjældent – havre. Den er tærsket særlig skånsomt, og derefter er den sorteret, så kun de længste strå er taget med. L. er anvendt som tækkemateriale og til snoning af *simer*, hvormed tækkematerialet blev bundet fast til underlaget.

Langstol. En længdeafstivning af tagværk. Den består af lodrette *stolper*, som kaldes *konger*. De hviler på hovedbjælkerne og bærer selv vandrette tømmerstykker, såkaldte *dragere*, hvorpå igen *spærfagenes hanebånd* hviler. Konger og dragere er støttet af *skråbånd*.

◆ **Lanterne.** En lille overbygning på en *kuppel*. Den er udstyret med lysåbninger.

Lanternespir. Et spir, hvori indgår et afsnit med lysåbninger, en *lanterne*.

Lask. Jern- eller træstykke, der tjener til sammenføjning af to konstruktionsdele, f. eks. i en tagkonstruktion.

Lavblænding. Se *blænding*.

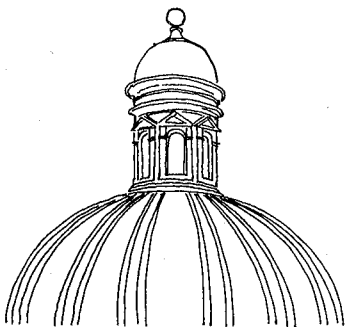
Lejde. Betegnelse for forskellige stykker bygningstømmer, f. eks. det stykke tømmer, der er anbragt vandret liggende på en bygnings mur, og hvori *tagspærene* fastgøres. Ligeledes brugt om *fodremmen* i et *bindingsværkshus*, som *stolperne* tapes ned i.

Lejefuge. Se *fuge*.

Lejesten. Sten med et udhulet parti, der har tjent som leje for en mølleaksel, en dørtap etc.

Lerindskud. Ler, der tidligere blev lagt i træbjælkelaget ved en etageadskillelse. Lerindskud tjente til at varmeisolere, brandisolere og lyddæmpe.

Lerklining. Brugtes i gammel tid til udfyldning af *tavlene* i bindingsværk. For at den kunne holde, måtte der være noget at bygge den op på, og til det formål var der i tavlets nederste tømmerstykke boret nogle huller, medens der i det overliggendes underside var skåret en fure. I disse klemtes så nogle kæppe – gerne af hassel – såkaldte *støjer*, fast, og mellem dem igen lavedes et fletværk af halm, pilevidjer etc. – et såkaldt *vendreværk*, hvorpå det våde og bløde ler klaskedes. Arbejdsdelingen var gerne den, at medens mændene kørte leret til varetoges selve klining af kvinder. Leret skulle dog æltes inden klining, og det skete ved, at man enten selv barfodet trampede rundt i det eller drev kreaturer rundt

deri. Efter at tavlene var klasket fulde, rettedes overfladen pænt til og gerne sådan, at den stod en smule i relief i forhold til tømmeret. Når klining efter nogen tids forløb var tør, eftergik man revner og sprækker, og så kunne kalkning finde sted. Undertiden kostedes en lervælling på som mellem-lag. Se også *libi*.

Rent ler egnede sig ikke godt til det grovere klinearbejde, fordi det sprækker for meget under tørringen. Derfor måtte det gerne magres noget ved indæltning af en vis portion grus, og vedhængsevnen blev større, når der tillige æltedes stykker af halmstrå i. Til det afsluttende lag skulle leret helst være forholdsvis rent.

Lersten. Ubrændte lerblokke fremstillede i forme. De skulle gerne tørre ude i fri luft, men det var ikke heldigt, at der kom for megen sol, for så sprækkede de let. Derfor var tørrepladsen ofte under tag. L. anvendtes både til yder- og indervægge i stedet for lerklining, og bindematerialet var som regel en lermørtel, men kalkmørtel har også været brugt. Til udvendig brug var det nødvendigt, at vægge med l. vedligeholdtes godt med kalkning, da man ellers risikerede, at leret vaskedes ud ved regnskyl. Bortset herfra var materialet overmåde stabilt, og l. findes endnu i skillerum i mange gamle huse, hvorimod de i ydervæggene gerne er erstattet af brændte teglsten. L. kaldes også *adobe*.

Lertøj. Keramik, der som regel er fremstillet med brug af lokale lerforekomster. Skærven er porøs og vandgennemtrængelig, og brændingstemperaturen når næppe op over 1000-1100°. For at give varer af l. en tiltalende lys overflade, har man undertiden påført dem et begitningslag af hvidt pibeler. Hertil kommer en glasur, som er fremstillet af kalcineret bly. Den er klar og glasagtig, og det er undertiden vanskeligt for pigmenter at gøre sig gældende på en ubegittet, mørk bund, hvorfor bemalet l. ofte er begittet. L. har været en del anvendt til gulvfliser og kakler.

◆ **Lesbisk kymation.** Frise med kamisprofil og udsmykket med brede, spidst afsluttende blade vekslende med ganske smalle, stiletformede blade. For oven i de brede blade er der en spids nedgående udskæring.

Letbeton. Se *beton*.

Libi. En blanding af ler samt undertiden kalk og gødning fra køer eller får. L. smurtes på lerklinede bindingsværksvægge som grund for hvidtekalk, den sugede fugt til sig, så bindeevnen blev bedre. Mest brugt i Jylland.

Ligdør. Særlig bred dør, der i regelen kun kom i anvendelse, når en kiste med et lig skulle bæres ud af huset. Ikke mindst

i de sønderjyske egne kan l. være meget smukt udformet med rige profileringer og bemalinger. Undertiden er det en fløjddør. I mindre huse havde man gerne et særligt *ligvindue*, hvis poster med et let slag kunne skubbes ud, så der blev plads til, at en kiste kunne komme igennem.

Ligeløbstrappe. Se *trappe*.

Liggefuge. Se *fuge*.

Ligvindue. Se *ligdør*.

Limtræ. Træ i bjælkeform, opbygget af flere lag træstave, der er limet sammen. Limtræ har en højere brudstyrke end almindeligt træ i samme dimension.

Linoleum. Gulvbelægning, som først vist på en udstilling i London i 1892. Den kaldtes dengang kamptulikon og adskilte sig en smule fra det produkt, der udvikledes i 1870-erne og fik navnet l. Kamptulikon bestod af kautschuk, gutaperka og korkaffald. L. fremstilles ved kogning af linolie med til sætning af salpetersyre eller blyoxyd, hvorpå den sejge masse blandes med korksmuld og udstryges på groft lærred, hvor det så igen kan gennemgå en farvning og mønsterpresning.

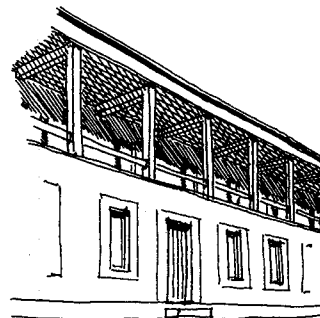
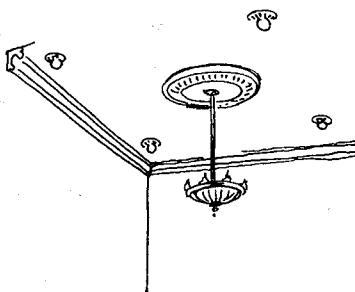
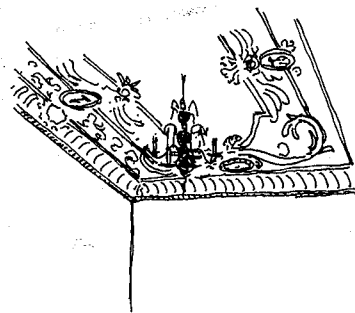
♦ **Lisén.** En flad, rektantet murpille uden *basis* og *kapitel*. En *hjørnelisén* går omkring et hushjørne. *Rammelisén* er opbygget med en ramme som kant. *Ørelisén* har øreformede forkrøpninger for oven.

Lodfuge. Se *fuge*.

Lodpost. Se *vindue*.

Lodsprosse. Se *vindue*.

♦ **Loft.** I romansk tid er bjælkeloft absolut det fremherskende, og endnu i renæssancen er det almindeligt i højerestandsbyggeriet. Hos borgerstanden og blandt bønderne brugtes det endnu i det 19. århundrede. Det består af de bjælker, der bærer etageadskillelsens brædder, og der kan være et dobbelt lag heraf, således at det nederste lag kun er ganske korte brædder, der er faldet ind i siderne på bjælkerne, medens der ovenover ligger endnu et lag gennemgående brædder. Bjælkerne har gerne stået malede. I sjældne tilfælde har de været udskårne eller profilerede. Ved ydermurene understøttes bjælkerne af konsoller eller knægte. De er høje i bindingsværks-huse – erstattes dér ofte af skråbånd, medens de i grundmurede huse er lave og så til gengæld gerne går lidt længere ud under bjælkerne. Ofte er de smukt udskårne. For at gøre loftet smukkere, indsattes der undertiden kassetteværk mellem bjælkerne, så fladerne inddeltes i felter afgrænsede af rigt profilerede og udskårne lister. Kun meget få kassettelofter er bevaret herhjemme. De kan bl.a. ses på Kronborg, i Skrivekammeret på Rosenborg og i Åstrup kirke ved Haderslev.

I visse tilfælde flyttedes et lag loftsbrædder ned under bjælkerne og kunne så dekoreres med et sammenhængende malet motiv. I senrenæssancen bliver det almindeligt at dække loftsbjælkerne med ornamenteret stuk, og det lægges ligeledes under loftsbrædderne. I barokken bliver forskallede og stukkerede l. almindelige hos højerestanden. De er ofte overdådigt udsmykket med ornamentik og skulpturelle arbejder, og på overgangen mellem væg og loft indsattes der gerne *karnis*formet gesims for at opnå en smukkere virkning. I l. kunne der indsættes plafondmalerier, som helst skulle være malede i frøperspektiv – altså som scenerier tager sig ud set nedefra. Noget som kun meget få malere mestrede. I det 19. århundrede bliver stukkeringerne ringere, man påsætter færdige, støbte ornamenter, som skrues til l. Pudsede l. – evt. med nogen bemaling langs siderne – bliver almindelige, og af stuk bevares stort set kun rosetten til lampekrogen. Pudsede l. har man beholdt til vor egen tid. I dag benyttes flere forskellige produkter til l. Hvis etagedækket er betondæklader, kan undersiden af betondækket udgøre loftet. Dækket fremtræder så fra fabrik med en færdigbehandlet overflade, der er klar til maling. Der kan også anvendes gipsplader i forskellige formater, bræddebeklædning eller nedhængte l., hvor et skelet af metalprofiler bærer loftpladerne, isoleringsplader med forskellige former for overflader eller lignende.

♦ **Loggia.** En *buegang*, hvis *buer* bæres af *søjler* eller *piller*. Kan også være en åben altan bygget ind i huset – modsat balkon.

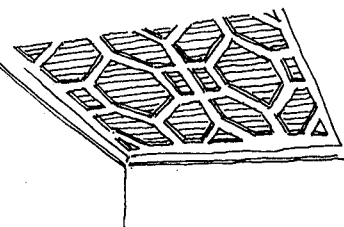
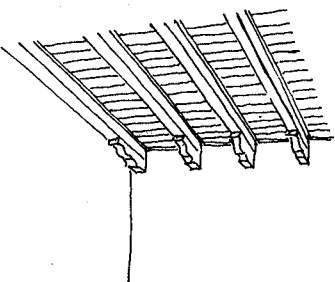
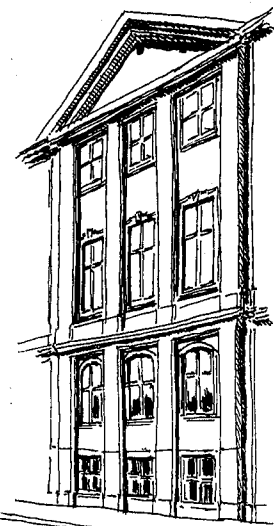
Lokum. Se *privét*.

Lomme. Rummet mellem en *hvælving*s overside og muren.

Ludbehandling. En behandling af træ med sæbelud og hvidtekalk, så træet kan stå hvidskuret og vedligeholdes med sæbevand.

Lude. Eller *lydde*, en smal udbygning til et hus. Dens halvtag er en forlængelse af hustaget.

Lueforgyldning. Guldstøv blandes op med kviksølv til et amalgam. Dette påføres den rensede metalgenstand, som man vil forgyldte. Herpå ophedes tingen, hvorved kviksølvet fordampes, og kun guldet bliver tilbage i en belægning, som må slides af. L. har været en del brugt til pryddele, som skulle være meget vejrbestandige, f. eks. vindfløje, kugler og andre fremhævelsesværdige elementer på spir. L. er almindelig forgyldning langt overlegen hvad angår holdbarhed. Processen er imidlertid ret farlig, da kviksølvdampene er overmåde giftige.

Lunette vindue. Halvcirkelformet vindue.

Lusning. Til erstatning for udfaldne knaster, små frønnede partier eller stykker med slemt ormegevnav i træ, indsættes undertiden en såkaldt lus. Det sker ved, at der på stedet, hvor l. skal finde sted, skæres helt rent for evt. dårligt materiale og gerne sådan, at åbningen får en bekvem form - som regel rund eller firkantet. Lusen - en klods - tildannes, så den passer meget nøje i det udhuggede parti, hvorpå den skydes ind og limes fast. L. kan også udføres i stenmateriale.

Lydde. Se *lude*.

Lyddør. Se *dør*.

Lynét. Halvmåne - eller cirkelformet felt under bue, over vindue eller dør.

Lyngtørv. Overfladetørv bestående af sand eller jord gennemvævet af lyngrødder. Har undertiden været skåret og lagt op langs husmuren på *bindingsværkshuse* for at lune om vinteren. Er ligeledes blevet brugt som *mønningstørv* på tage.

Lyre. Se *ildsted*.

♦ **Lysning.** Muråbning til dør eller vindue.

Lysningsflade. Den indvendige overflade af *bue* eller *hvælving*.

Lysningsareal. Se *vindue*.

Lysthus. Lille pavillonagtigt hus i have eller park. Det er beregnet til anvendelse på f. eks. sommerdage, hvor det regner eller blæser for meget, til at det er behageligt at sidde udenørs og drikke kaffe eller te. Forhen også foretrukket af damer i solskinsvejr, fordi det betragtedes som ufint at være solbrændt. L. findes i både grundmur, bindingsværk og af træ. Landets ældste l. er Pirkentavl ved Rosenholm fra omkring 1570.

Læde. Kan betyde både en lille låge og det stykke tømmer - *lejde* - hvorpå tagspærene gøres fast.

Lægte. Et langt, tyndt træstykke, ofte bredere end tykt. Anvendt bl.a. til at lægge vandret over spærene i tagværk som støtter for tagsten eller som skelet, hvortil strå eller rør i stråtage kan fastbindes. Også anvendt som træskelet i lette skillevægge, i rækværker og gærder.

Lægtning. Underlag til tag bestående af *lægter*. Lægterne er sømmet fast til *spærene*.

Læsket kalk. Man skelner mellem tørlæsket og vådlæsket kalk. Fremgangsmåden er i begge tilfælde, at kalken i ovne opvarmes til 1200-1300°, hvorved dens indhold af kultveilt uddrives. Ved den tørlæskede kalk tilføjes der herefter 20 pct. vand, hvilket får kalkstykkerne til at smuldre til et hvidt pulver, som går under betegnelser som *tørkalk*, *melkalk*, *hydratkalk* og *sækkekalk*. Det sidste skyldes, at den ofte

sælges i sække i lighed med cement. Til hvidtearbejder er den dog langt fra så egnet som vådlæsket kalk, der tilsættes 200-300 pct. vand. Denne flydende vare lagres derefter i kule - *kulekalk*. Kulekalk til hvidtning bør være mindst fem år gammel. Denne kalk kan erhverves i handelen.

Løb. Eller *halmlob*. Valke af langhalm, der er bundet sammen med flækkede vidjer eller - i nyere tid - med ståltråd. Kan snoes op i en spiral, hvis enkelte lag syes sammen, så der opstår en flage, en kurv etc. Man har endog i træfattige egne syet dørblade af l. Kan også være indsat i *bindingsværkstavl* som bund for *klining*. Se også *trappe* (trappeløb).

♦ **Løbende hund.** Ornamentbort opbygget som en række fortløbende ens bølger.

Løber. Sten der ligger på langs i murværk.

Løberforbandt. Se *forbandt*.

Løberskifte. Se *forbandt*.

Løgkuppel. Se *spir*.

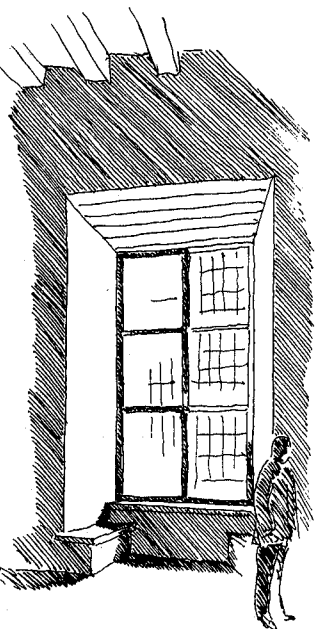
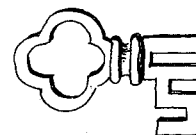
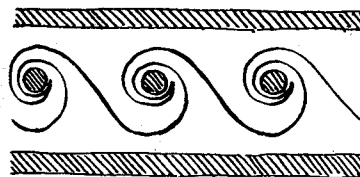
Løs fjeder. En tynd tværliste anvendt som forbindelsesled imellem brædder, hvori der er slået en *not*.

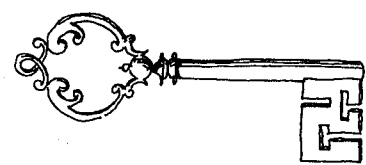
Løsholt. Tværgående tømmerstykke i *bindingsværk*. Det går mellem to *stolper*.

Løvværk. Bladornamentik.

♦ **Lås.** Det ældste låsetøj er simpelthen en bom, som bliver skudt for døren og ind i et bomhul i muren, så dørbladet ikke kan åbnes. Fejlen er, at døren ikke kan låses op udefra. For at opnå dette, anbragte man på dørbladet en skyder af træ, der kunne gå ind i et hul i dørkarmen, og gennem et hul i dørbladet kunne en hage passende til en tap eller et frem-spring på skyderen stikkes ind, så man derfra kunne drive skyderen frem og tilbage.

I middelalderen var traslåse ganske almindelige herhjemme, og den dag i dag er enkelte af dem bevaret på Lyø i det sydfynske øhav og på Færøerne. I en låsekasse ved siden af dørbladet er en *rigel* indstukket. Den går ud foran dørbladet og blokeres af nedfaldende tapper, der går ind i huller i rigelen. Som nøgle tjener et træstykke med tapper, der passer til de nedfaldne tapper eller stifter, der blokerer rigelen. Når den føres ind i låsen og presses op, skubber den de nedfaldne tapper i vejret, og rigelen bliver fri og kan trækkes ud. Allerede i oldtiden havde man imidlertid fundet ud af, at det var langt lettere med en *metalrigel*, der kunne trækkes tilbage, når en nøgle med kam blev stukket ind gennem et nøglehul og drejedes rundt. Den fik da fat i en tap på rigelen og tvang denne tilbage. Romerne havde nøgler og låse af bronze. Efterhånden blev det almindeligt, at såvel rigel

som nøgler blev gjort mere komplicerede, og man fik låse med fjedre bag rigelen, som skubbede den frem på ny, når nøglen var taget ud. I senmiddelalder, renæssance og barok havde l. udviklet sig til meget komplicerede mekanismer. De kunne efterhånden være op til en halv meter lange og 20-30 cm høje. Til nogle hørte der flere nøgler, og de var pragtfuldt udsmykkede med filede og udhuggede mønstre, graving og forgyldning. Alle låse sad uden på dørbladet, og rige folk på rejse medbragte selv en rejselås, som skruedes fast på døren, hvor de overnattede. I barokken kommer kasselåsene frem. Her kombineres låsetøj med oplukningsmekanisme samt et håndtag. Det får plads i en udskæring i kanten af dørbladet, og der sættes en låsekasse om. I begyndelsen går den lidt ud foran dørbladet på den ene side, men snart bliver der plads til hele mekanismen inde i udskæringen, og med den forbedrede teknik kan man nøjes med at udstemme et stykke i midten af dørbladets ramme og skyde låsetøjet ind der. Ved siden af de faste dørlåse har man hængelåse til at sætte gennem en øsken på dørkarmen og en på dørflojen. Hængelåsen består af et låsehus med låsemekanisme og en låsebojle, som vippe ned i låsekassen. – Se også *klinkefald*.

De beslag, der sidder uden på dørlåsene, kaldes låseblik og nøgleskilte. De kan være smukt udformede med graverede mønstre og måske udtungede kanter. De simplere er af jern, de finere af messing.

Fallen er den bevægelige fjederbelastede metaldel, der sidder i dørlåsen og holder dørbladet ind til karmen, når døren er lukket. *Fallen* er skråt afskåret, således at den kan passere forbi slutblikket uden væsentlig modstand, når døren lukkes. *Fallen* er forbundet med dørhåndtaget, således at døren kan åbnes. En fælde kan nogle gange erstatte rigelen og kan så blokeres ved hjælp af låsen.

Slutblik er det metalbeslag, der er fastgjort til dørkarmen. Slutblikket har udstansede huller, der fastholder dørlåsens fælde og rigel. Den moderne lås er *cylinderlåsen* og *syvtilholderlåsen*. Begge disse låsetyper er baseret på det omtalte princip udviklet i ældre tid, hvor nedfaldne tapper eller stifter passer til nøglen.

M

Mandsherme. Se *herme*.

Malkølle. Se *ildsted*.

Mansard. For på en billig måde at skaffe sig mere plads i barokkens huse, indrettedes der undertiden en mansard-

etage under et mansardtag. M. har en knækket tagflade, en næsten lodret del forneden der mødes med en øvre del af taget med en mindre hældning.

Mansardtag. Se *tag* og *mansard*.

Markise. Solskærm over døre og vinduer, der evt. kan rulles op.

Marksten. Rå sten indsamlet i det åbne land, anvendt utilhuggede til simpelt murværk og stendiger.

Marmor. Kalksten der består af kalkspatkorn og kaldes kalkspatnarmor, eller af dolomitmørn og kaldes dolomitmarmor. Kornstørrelsen varierer fra art til art, og der findes mange forskellige typer og farvevarianter med årer og skyer. Anvendt i ældre dansk arkitektur i beskedne mængder, og hovedsageligt inden døre. Fås her væsentligst fra Italien, Belgien, Norge og Grønland.

Marmorering. Malet efterligning af marmor, som bl.a. bruges, hvor man fandt det for kostbart at anvende marmor, eller hvor den tunge sten ville belaste en bygningskonstruktion for meget. M. har været brugt siden renæssancen. I senbarokken ophører man ofte med den naturalistiske udformning og fantaserer i stedet over marmorens strukturer og farver. Fornemme eksempler på naturalistisk og fantasimarmor kan ses henholdsvis i audienssalen på Frederiksborg og kapellet på Clausenholm.

♦ **Maskerone.** *Maskaron*, maskeornament, ofte vrængende.

Maskinstrøget. Se *teglsten*.

Maskaron. Se *maskerone*.

Maskinsten. Se *tegl*.

Masonite. Plademateriale bestående af pressede træfibre. M. fremstilles i forskellige hårdheder.

Matrikel. Fortegnelse over samtlige grundstykker i Danmark. Hver enkelt grundstykke er tildelt et matrikelnummer.

Maureske. Oprindeligt et islamisk rankeornament, som i renæssancen blev overtaget af europæerne, der i nogen grad satte deres præg på det. I modsætning til *arabesken* har m. mistet en del af plantekarakteren og virker mere geometriseret.

Medaillon. Oval eller cirkulær ramme, der i klassicismen ofte fremstilles som ophængt i sløjfe og omgives af flagrende bånd. Kan være udfyldt med et reliefarbejde, f.eks. et ansigt i profil.

Mekanisk ventilation. I visse rum kræver *bygningsreglementet* installation af elektrisk ventilator til udluftningsformål. F.eks. kan nævnes toiletter uden vindue til det fri, kantiner eller visse garageanlæg.

Membran. Se *dampspærre*.

Melkalk. Se *læsket kalk*.

Mesterpetring. Se *tegl*.

Metope. Firkantet, ofte ornamenteret plade mellem *triglyffer*ne i den doriske *frise*.

Mezzanin. En lav, indskudt etage, som man oftest finder mellem stueetagen og første sal.

Midtrisalit. Se *risalit*.

Midtstile. Se *sule*.

Mineraluld. Isoleringsuld fabrikeret med sten som grundbestanddel.

Modillon. Se *konsol*.

♦ **Modul.** Grundmål i en bygning ud fra hvilke andre mål afledes. Denne målemetode har været anvendt fra det græske tempelbyggeri til det moderne standardiserede byggeri.

Mokkasten. Se *tegl*.

Moler. Se *ildfaste sten*.

Molersten. Se *ildfaste sten*.

Monierpuds. Se *puds*.

♦ **Montagebyggeri.** Betegnelse for byggeri, hvis væsentlige bestanddele er *præfabrikerede* komponenter.

Montant. Et højt, slankt blad- og blomsterornament opstigende fra en vase.

Mosaik. Dekoration opbygget af lutter små stifter eller brikker af sten eller glas i forskellige farver.

Munk-nonne. Se *tag*.

Munkeforbandt. Se *forbandt*.

Munkesten. Se *tegl*.

Murafdækning. Se *afdækning*.

Muranker. Jernanker, der forbinder bjælke med murværk.

Det er smedet af svært jernbånd og kan slutte inde i muren.

Er det synligt på facaden, kaldes det et *forskudsanker*. Ved langmurene sidder ankrene fast på siden af *bjælkerne*, ved gavlen er de nedstemt på tværs i bjælkernes overside. M.

kan også være gennemgående fra mur til mur.

Murblending. Se *blending*.

Murbryn. Se *bryn*.

Murfod. Den nederste del af en mur, dens sokkel.

Murfrise. Dekorativ frise (se denne) på murværk.

Murkrone. Den øverste del af en bygningsmur.

Murliv. Kærnen af en mur.

Murpille. Murværket mellem to sidestillede åbninger såsom døre eller vinduer.

♦ **Murrem.** Tømmer indlagt i murkronen som underlag for *bjælker* eller *spær*.

Murskifte. Se *forbandt*.

Murtinde. Kan dels betyde det øverste af en meget høj mur,

f.eks. i et tårn, dels den murede tap mellem to skydeskår i en *kreneleret murkrone*.

Murvange. Mindre fritstående murflade.

Muslingeskalornament. Anvendes i renæssancen, her dog mest som baggrund for noget andet, f. eks. bag hovedet af en menneskefigur. I barokken optræder det selvstændigt på både møbler og arkitektur og er vel regencens væsentligste ornament.

♦ **Mæander.** Eller *à la greque*. Bortmønster opbygget af rette linjer, der af rette vinkler knækkes i forskellige figurer såsom hager eller svastika – hagekors. Det derved opståede ornament gentages fortløbende og uden ændringer borten igennem. M. har navn efter den lilleasiatiske flod Mæandros eller Menderes, som har et meget bugtet forløb. Den kinesiske udgave af m. har altid hagekors indkomponeret og kaldes wan-li ornament.

Mægler. Se *trappe*.

Mælkeglas. Se *opalineglas*.

Mønning. Se *tag*.

Mønningstørv. Tørv udskåret i kortere eller længere baner af engjord eller lyng. Brugt til at lægge op som beskyttelse på tagmønningen i landets vestlige egne. De kan være skåret i lange baner, som lægges i forlængelse af hinanden således, at den ene tørv overlapper enden af den anden, eller de kan være kortere og lægges da tre og tre på tværs af tagryggen og således, at den midterste overlapper enderne af de to andre.

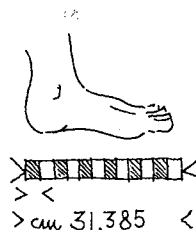
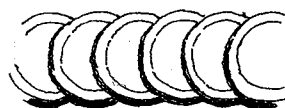
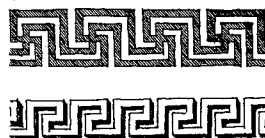
♦ **Møntornament.** Ornamentstav opbygget af runde plader med hul i midten – som mønter lagt i forlængelse af hinanden og sådan, at den ene mønt dækker halvt over den anden. Meget brugt i renæssance og bruskbarok.

Møntørv. Se *tag*.

Mønstermuring. Se *forbandt*.

Mørtel. Fællesbetegnelse for forskellige materialer, der sammenholder stenene i murværk, hvor man ser det som fuger. Det anvendes også undertiden til at pudse murværket med. Det er væsentligt, at m. ved siden af at være let at arbejde med, skal have en god bindeevne, den må være så porøs, at murfugt kan trænge ud via fugerne, og således at den ikke sprænges, hvis fugt fryser i den om vinteren. M. kan være ler-, gips-, kridt-, kalk- eller hydraulisk mørtel. Det er blandingen, hvori sand sørger for en vis porøsitet.

♦ **Mål.** Det mindste gamle længdemål er en linje, som kan være 1/10 eller 1/12 tomme eller henholdsvis 3,14 og 2,18 mm – 1 tomme kan igen være på henholdsvis 31,385 mm og 26,154 mm – 1 fod, som er 1/2 alen, sættes til 0,31385 m, en

alen til 0,6277 m, og endelig er en favn lig med 6 fod eller 1,883 m. De varierende mål har været brugt indenfor dansk område. I dag er der fastsat et byggemål kaldet M, der er lig med 10 cm. M benyttes til at fastlægge mål på de forskellige bygningsdele. Se *målkoordinering*.

Målerskab. Skab, der indeholder en el-måler opsat af forsyningsselskabet for at registrere det løbende elforbrug.

Målkoordinering. En række standarder, der fastlægger ensartede mål på byggematerialer og -komponenter. Målkoordinering sikrer dels, at bygningens enkeltdele kan tilpasses uden unødigt materialespild, og dels at produktionen billiggøres ved sikring af en vis grad af ensartethed i størrelser og dimensioner.

Måtteramme. 4-sidet ramme af metal, hvori der kan lægges en måtte.

N

Nagle. Træpløk til at drive gennem samlinger, f. eks. tappesamlinger og notninger for at låse disse, så *tappen* eller *fjederen* ikke glider ud. Medens en *dyvel* er en simplere træpløk uden hoved, kan naglen have et fint tildannet hoved. At befæste med nagler kaldes *fornagle*.

Natursten. Forskellige stensorter, der uden anden videre forarbejdning end mekanisk tildannelse kan anvendes i byggeriet. Kendt er skifer, marmor og granit.

♦ **Nedkæmmet loftsbjælke.** Ligger oven på *tagremmen*, som de er kæmmet ned i, hvilket vil sige, at der i ca. den halve bredde af remmen og på dens forside er udstemmet et parti, som passer med bjælkens bredde. Tilsvarende er der i bjælken udstemmet et parti passende til den urørte del af remmen.

Nedstyrtningskakt. Rør opsat i en bygning. Der er på hver etage anbragt en låge, således at husholdningsaffald kan indkastes og opsamles centralt i bunden af bygningen.

Nellikeroset. Se *roset*.

Neopren. Plasticstof. Produkter af n. benyttes til tætningslister og *dilatationsfuger*.

Nethvælv. Se *hvælv*.

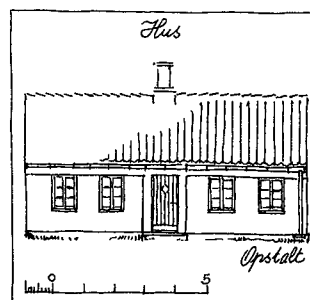
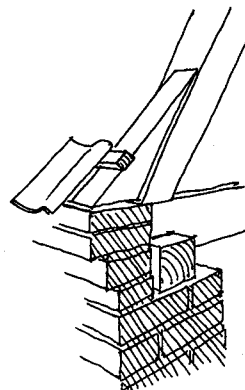
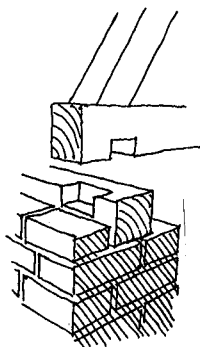
Nexøsandsten. Se *sandsten*.

Niche. Fordybning i en mur- eller vægflade.

Nichehvælv. Se *hvælv*.

Nonne-munk. Se *tag*.

Not. En fure i et stykke træ hvori en *fjeder* fra et andet stykke træ passer.

Næse. Fremspring f. eks. på en mur, med skrånende overside. Se *vandnæse*.

Nøgle. Se *lås*.

O

Obelisk. Fritstående *pille* der bliver smallere mod toppen og ender i en pyramideformet spids. Den oprindelige ægyptiske o. er en monolit.

Oeil de boeuf. Fransk, betyder okseøje. Lille rundt eller ovalt vindue. Se i øvrigt *kroneglas*.

Oksegalle. Se *kroneglas*.

Opalineglas. Også kaldet mælkeglas. Den mælkehvide farve opnåedes i ældre tid gennem tilsætning af benaske. I nyere tid har man brugt kryolit. O. har været en del brugt til uigen-nemsigtige vinduesruder, lampecupler etc. O. har været kendt siden 1689.

Opklodsning. Opretning af gulvkonstruktioners *strøer* ved hjælp af trækiler.

Opretning. Proces, hvorved en ujævn og/eller skæv flade pålægges en belægning (mørtel, spartelmasse eller lignende), således at overfladen får en given jævnhed.

♦ **Opkalket.** Også kaldet *skalk*. Tag, der for neden har et let udadsvaj. Det er opnået ved, at man på det nederste stykke af spærenes yderside har påsat kileformede træstykker, skalke. Deres kileform presser taget så meget ud, at det f.eks. kan passere over en gesims.

♦ **Opstalt.** Tegning af en bygnings facade.

Opstreget bindingsværk. Ved siden af at kalke *tavlene* og male tømmeret, brugte man visse steder i landet at opstrege taflene, hvilket vil sige, at der i kanten mellem tømmer og tavl blev trukket en kraftig linje med en anden farve, f. eks. blå eller gråt mellem sort tømmer og hvide tavl. Den blå farve brugtes i øvrigt til at sikre huset mod forgørelse.

Opus incertum. Se *forbandt*.

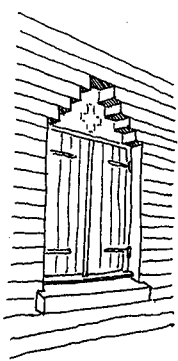
Opus reticularum. Se *forbandt*.

Opus spicatum. Se *forbandt*.

Ornamentik. Udsmykning med dekorative figurer eller mønstre. Man skelner mellem plante o., dyre o. og geometrisk o. Ofte er der tale om en sammenblanding af to af elementerne eller af dem alle tre.

Ovenlys. Vindue beliggende i tagflade.

Overgangsfod. På *bindingsværk* i flere *stokværk*, ligger der, hvor der ikke er tale om *hjørnestolper*, en vandret *bjælke*

oven på *bjælkehovederne*. Den kaldes o., og i den er næste stokværks stolper nedtappede.

Overkarm. Se *vindue*.

◆ **Overkrøning.** Afslutning for oven af mindre vinduer, nicher eller blændinger, dannet ved at sten fra hver side kraget – eller takket – ud, til udkrøningerne mødes på midten.

◆ **Overligger.** *Bjælke* eller sten, der ligger som bærende led over f. eks. dør- og vinduesåbning eller under forsiden af en kaminkappe.

Overribber. Se *ribber*.

Overskrøning. Se *skrammet*.

Overvindue. Er anbragt øverst i dørkarm eller vindueskarm. Ofte er det med fast ramme, så det ikke kan åbnes.

Overvæg. Den del af en væg eller en murs inderside, der befinder sig over hvælv eller loft. Ligeledes betegnelse for væggen oven for *løsholterne* i *bindingsværk*.

Ovnkappe. Klinet eller opmuret ovnvæg.

Ovnniche. Til anbringelse af såvel kakkelovne som jernovne af fritstående type, havde man i ældre tid ofte o. Den kan være med flad væg, men ses nok hyppigere med konkav udformning, så den fungerede som en slags hulspejl for varmen og reflekterede denne bedst muligt. Omkring o. er der ikke sjældent stukaturarbejder.

Ovsbord. Mellemrummet mellem *tagremmen* og *tagskægget* i et *bindingsværkshus*.

P

Palmet. Vifteformet palmeblads-ornament. Kan også minde om kronen på et palmetræ.

Palæ. Monumental bygning ofte beliggende i en by, evt. bolig for en fyrstelig person.

Palærudd. Se *vindue*.

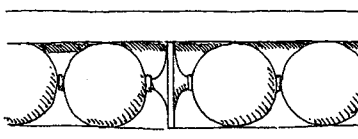
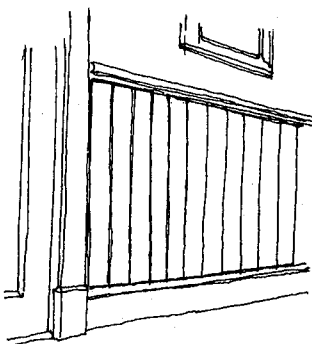
Pande. Tagsten.

Pandeplade. Tagdækningsmateriale bestående af galvaniserede jernplader med opvalsede vulster i længderetningen som afstivning.

Pandetegl. Se *tag*.

Pandetræ. Se *skorstenshammer*.

◆ **Panel.** Vægbeklædning af brædder beregnet til både prydd og isolering samt undertiden til at rumme indbyggede skabe. Man har *helpaneller*, som når fra gulv til loft, *halvpaneller*, som slutter midt på væggen, *brystpaneller* når op til underkanten af vinduet, medens *fodpaneller* er ganske lave. For oven afsluttes p. med en *kron-* eller *dækliste*. Medens

middelalderens p. for det meste har været opbygget af side-stillede planker, bliver fyldingspaneller almindelige i sengotik og renaissance, og de opbygges af rammetræer med fyldinger indsat. Ofte er de i højerestandens huse med rige profileringer og endog undertiden med udskæringer. P., som går fra gulv til loft, kaldes også *boisering*.

Panelradiator. Radiator, hvor radiatorens ydersider er plane. Radiatorens ribber befinder sig imellem de plane ydersider.

Parement. Ydersiden af store, tilhugne facadesten.

Parquet. Gulvbelægning bestående af sammenlagte kortere eller længere træstave. Undertiden er der anvendt flere forskellige træsorter, så gulvet får et smukt farvespil. Undertiden fremkommer mønstrene blot ved, at stavene lægges på kryds og tværs af hinanden.

Parterre. Her stueetage.

Pastiche. Noget, der er bygget op i en gammel stil uden dog at være kopi af en bestemt genstand, bygning etc.

Pavillon. Bygning i have, park, på udsigtssted etc., der anvendes som lysthus, restaurant, udstillingshus m. m. P. kan ligeledes være en tildels selvstændig fremstående del af en fløj eller bygning.

Paviment. Gulv belagt med stenfliser.

Peberbøsse. Se *tårn*.

Pejs. Se *kamin*.

Pendentiv. Se *hvælv*.

Pendentiv kuppel. Se *kuppel*.

◆ **Pergola.** En søjlegang, en hal, hvor de tre sider er åbne, eller en konstruktion af træstolper bærende overliggere, hvorom planteranker kan slynge sig.

Perlesnor. Hængesnor med perleled, brugt bl.a. i regencens stukaturer og billedskærerarbejder.

◆ **Perlestav.** Ornamentstav bestående af perler – gerne 3-5 i rad. Herefter kommer så et cylindrisk led, og igen det samme antal perler. Cylinderen kan være erstattet af skiveformede led, eller der kan skydes et enkelt skiveled ind mellem perler og cylinder.

Persienne. Jalousi med indstillelige lameller og evt. til at trække op og ned. Er til at hænge for vinduer, så mængden af indtrængende lys kan reguleres.

Petring. Se *tegl*.

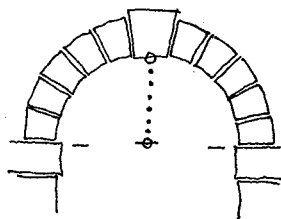
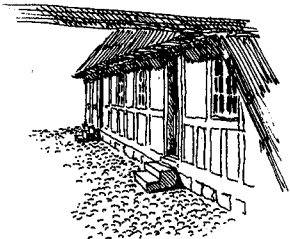
Petroglyf. Et billede hugget eller kradset ud i sten.

Pevlinger. Se *dokker*.

Pibe. Se *skorstenspibe*.

Pibeblænding. Se *blænding*.

Piedestal. Et fodstykke til statue, buste, vase etc.

◆ **Pigsten.** Små, rått tilhuggede brosten eller natursten i tilsvarende format.

◆ **Pilaster.** Flad, rektantet pille på mur eller væg. Den har base og kapitæl og kan tjene som støtte, men for det meste er p. rent dekorativ.

◆ **Pilhøjde.** Den afstand, der er fra en bues toppunkt til dens grundlinje.

◆ **Pille.** Bærende led i form af en fritstående muret støtte. Den kan have f. eks. rundt eller kantet tværsnit. Den mangler base og kapitæl. Se også *murpille*.

◆ **Pilotering.** Nedramning af jernbetonpæle i jorden til brug for *fundering* af en bygning på steder, hvor der forekommer øvre jordlag med blød bund. Tidligere anvendtes træpæle.

◆ **Pinakel.** Lille murtinde, spir eller spidsøjle anvendt som prydd f.eks. på *kamtakkede* gavle.

◆ **Pinolhængsel.** Hængsel bestående af en aksel gennemgående i hele højden, der er fæstnet til en dør- eller portfløj. Den går op i et hul i overkarmen og ned i et i gulvet eller i en *lejesten* dér.

◆ **Pisel.** Se *storstue*.

◆ **Plade.** Fællesbetegnelse for beklædning, der kan anvendes indvendigt eller udvendigt. Eksempler på indvendige plader er gipsplader, spånplader eller krydsfinerplader. Eksempler på udvendige plader er eternit-plader, stålplader eller aluminiumsplader.

◆ **Pladefrise.** Frise med profilkantede kvadratiske plader i forlængelse af hinanden. Kaldes også *feltfrise*.

◆ **Plafond.** Fladt loft.

◆ **Plafondmaleri.** Loftsmaleri, der egentlig bør være i frøperspektiv, altså således, at de fremstillede motiver ses nedefra. Dette er nu meget sjældent gennemført konsekvent, dels fordi kun yderst få kunstnere har kunnet leve op til de male-tekniske krav, som en sådan fremstilling stiller, dels fordi dette perspektiv ofte ville gøre billedet lidet overskueligt og mindre dekorativt.

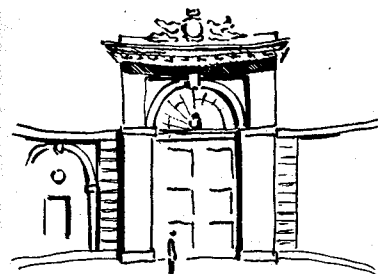
◆ **Planke.** Et ret langt stykke træ, der – ligesom et bræt – er dannet ved, at en stamme er delt på langs. P. kan have samme længde og bredde som et bræt, men den er en del tykkere. Til gengæld er p. tyndere end en bjælke.

◆ **Planrelief.** Relief med svagt fremspring, og hvor de fremstående dele ligger i plan med hinanden.

◆ **Plastik.** Tredimensional kunst såsom modellør- og billedhuggerarbejder.

◆ **Platliste.** Se *trappe*.

◆ **Platte.** Lille retvinklet indsnit eller fremspring på en bygningsdel, f. eks. blandt profileringerne på en *dørgericht*.

◆ **Plattegesims.** Gesims med platter – i tværsnit rektantede profilled – som evt. desuden er sammensat af rundstav eller kelp profiler.

◆ **Plint.** Firkantet fodstykke til en søjle, skulptur m. m.

◆ **Pløjede.** Brædder profileret med *fjeder* og *not*. Eksempelvis gulvbrædder. Se også *fjeder*.

◆ **Poldtræer.** Se *tag*.

◆ **Polsk forbandt.** Se *forbandt*.

◆ **Polstret kvader.** Kvader med afrundede forkanter.

◆ **Polystyren.** Vinylstof, der har særlig gode egenskaber som isolator over for elektricitet. P. bliver i ekspanderet form anvendt som isoleringsmateriale.

◆ **Polyurethan.** Plastik-stof, der i ekspanderet form bliver anvendt som isoleringsmateriale.

◆ **Polyvinyl.** Se *vinyl*.

◆ **Pommersk fyr.** Se *træ*.

◆ **Portal.** Monumental ramme om hovedindgang eller portgennemkørsel. Betegnelsen bruges også undertiden om pragt-*gerichter* med rige udskæringer.

◆ **Portalopsats.** En opsats er her noget, der er opstillet eller opstøbt – sat op. En p. er en dekorativ overdel på en portal.

◆ **Porthammer.** Portoverligger i bindingsværkshus. Kan være med profileringer eller udskårne dekorationer.

◆ **Porticus.** Søjlebåret forhal.

◆ **Portlandcement.** Se *cement*.

◆ **Porttårn.** Se *tårn*.

◆ **Positurbørn.** De figurer af småbørn i allehånde stillinger og beskæftiget med allehånde arbejder, der anvendtes så meget i barokkens og rococoens kunst.

◆ **Portrætherme.** Se *herme*.

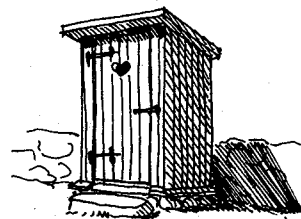
◆ **Post.** Se *vindue*.

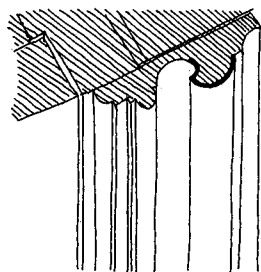
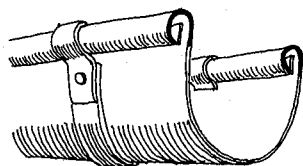
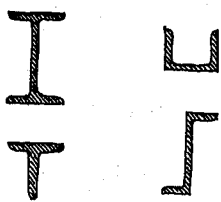
◆ **Postament.** Højt fodstykke under *søjle*, *pilaster* eller statue, det er profileret for oven og for neden.

◆ **Postamentfelt.** Felt, som sidder mellem to fremspringende *postamenter*.

◆ **Prismestav.** Prismatisk udformet prydstav – d.v.s. mangekantet.

◆ **Privét.** Også kaldet *das*, *hemmelighed*, *lokum* og *retirade*. Afrædelsesrum med sædebræt, undertiden med flere huller, så flere personer har kunnet få plads samtidig. I almindelige gamle huse var p. med kasseformet opbygning, hvorpå sædebrættet lå, og hvorunder latrinspanden stod. På herregårde fra middelalder og renaissance kan p. være små udbygninger med murkanaler, gennem hvilke affaldet falder ned i kloak under huset eller direkte ud i voldgraven.

Profil. Lodret snit gennem en genstand, betegnelse for dens omrids, dens konturer. At profilere er at tildanne noget med profiler.

◆ **Profiljern.** Jernstænger udvalgte i forskellige former. De anvendes i forskellige jernkonstruktioner, da de alle har flader, der er egnede til at samle med andre p. Nævnes kan I-jern, T-jern, U-jern og Z-jern, der – alt efter deres form – anvendes forskellige steder i byggeriet.

Profilrem. Profileret, evt. udskåret tømmerstykke, der i 2. stokværk på bindingsværkshuse er anbragt over eller under vinduerne. P. strækker sig over flere fag og har i lighed med sidebånd en stabiliserende virkning. Profileremmen over vinduerne er et specielt østdansk træk. P. forekommer i huse fra renæssance og bruskbarok.

Profilstav. Profileret prydstav.

Profilsten. Se tegl.

◆ **Profilvulst.** En *vulst* er en pølseformet fortykkelse. Er den med profilering, kaldes den en p.

Prydbælte. Reliefdekoration med ornamentik samt evt. *keruber* etc. lagt som et bælte omkring et søjleskaft.

Prydbøjle. Se *krumknægt*.

Prydkifte. Se *forbandt*.

Prydstav. Ornamentet eller profileret stav. Se denne.

Præ. fab. Se *præfabrikering*.

Præfabrikering. Fabrikeret helt eller delvist fra fabrik.

Pudsgesims. Se *gesims*.

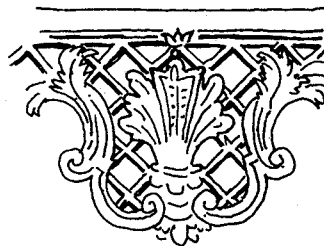
Puds. Påføring af mørtellag, som dækker væg- eller murflader. Pudsens påføres lagvis, og mellem hvert mørtelpåkast er der oprettet, så fladerne bliver jævne. Oprindeligt rummer en grundig p. mindst 4 lag: Inderst ved muren er der mager grovpuds, som binder bedst til stenene, og derpå bliver pudslagene stadig finere. Undertiden kan det yderste lag finpuds være med ren, fed mørtel, som fremtræder fint glittet. Gamle pudslag er ofte 2-2,5 cm tykke. I nyere tid ser man dem sjældent tykkere end 1-1,5 cm og kun påført i 3 lag. Ved at sømme hønsenet eller andet egnet netværk på den grund, der skal pudses, kan der opnås god binding og stor soliditet. *Monierpuds* er udført af cementmørtel med strækmetal eller trådfletning til forstærkning.

Pudsning. Se *puds*.

Pultkvist. Se *kvist*.

Pulttag. Se *tag*.

◆ **Putto.** Spædbarnsfigur med fyldige former og uden vinger. Har den spurvevinger, er der enten tale om en småengel eller amorin, undertiden om en genius.

Puttoherme. Se *herme*.

Pyramidebosse. Se *bosse*.

Pyramideovn. Se *ovn*.

Pyramidetag. Se *tag*.

Pælebygning. Hus opført på pæle for at hæve dette fra sump eller vand.

Pærestav. Prydstav med skråstillede dråbe- eller pæreformer, undertiden er pærefigurerne adskilt af et blad.

Påblade. Samle to tømmerstykker ved bladning, hvilket vil sige, at det ene tømmerstykke har et fremspringende parti, som passer ind i et tilsvarende fordybet parti på det andet.

Q

◆ **Quadrillages.** Dekoration opbygget af rudeformer enten som gitterværk eller som fletværk. Meget brugt i rococoen.

R

Rafte. Lang, lige, slank træstang – ofte en afknastet ung træstamme med bark.

Raftetag. Strå- eller rørtækt tag, hvor man i stedet for vandrette lægter uden på *spærene* har opretstående rafter, der hviler på en enkelt *sideås* og for neden støtter på *tagremmen* og for oven mod *åsen*. De forhindres i at skride ned fra tagremmen af et lille flettet gærde – et taggærde – eller ved, at der er boret et hul til hver rafte i tagremmen.

Rammelisen. Se *lisen*.

Rammepilaster. Pilastre, som er med til at omramme et murelt. Der er lidt uenighed om, hvorvidt betegnelsen også bør dække pilastre, der ved kanterne har fremtrædende profilerede lister, der virker som ramme om det indre af pilastren.

Ramning. Af pæle. Se *pilotering*.

Rampe. Skrånende opkørsel.

Ranke. Skråstiver i *bindingsværk*, korte eller lange, for det meste dog betegnelse for skråstiver, der går fra fodrem og skærer sig op gennem *løsholtet*, som deler *faget* i to *tavl*. Er indtappet i *stolpe*.

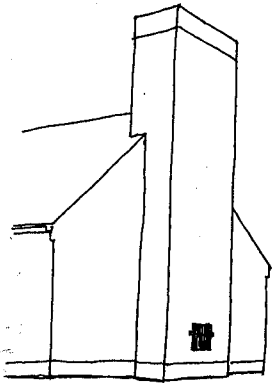
Rankevolut. *Volut* bestående af en oprullet *ranke*.

Rapid-cement. Se *cement*.

Redningsåbning. Se *brandredningsåbning*.

Refendfugning. Murpuds, der ved hjælp af dybe fuger er opdelt i kvaderagtige bælter. Over vinduer og døre knækket ned lig stik.

Regnbrædt. Se *sugfæl*.

Rejshøjde. Murens højde når tagværket rejses.

Rejsning. Et tags rejsning er det samme som en tagkonstruktions højde.

Rejsværk. Opretstående tømmerstokke i trævægge.

Rekonstruktion. Genfremstilling, genopbygning, hvor f. eks. et parti af et hus er forsvundet, men kan genrejses på grundlag af gamle beskrivelser og bevaret billedmateriale.

Rekord-cement. Se *cement*.

Rem. Vandret tømmer i *bindingsværk*, hvori de lodrette *stolper* er *tappede*. For neden, oven på *sylden*, ligger *fodremmen*, for oven *tagremmen*, hvorpå *bjælkerne* hviler. Medens fodremmen går hele vejen rundt, findes tagremmen kun på husets langsider, undtagen ved valmtage, hvor også de går rundt. Også i grundmurede huse har man en tagrem, der hviler på murens indvendige sten. Foruden bjælkerne bærer tagremmen *tagspærerne*.

◆ **Rensedør.** Lem i skorstenen, hvorigennem skorstensfejeren kan foretage rensning.

Renæssanceforbandt. Se *forbandt*.

Renæssancekuppel. Se *kuppel*.

◆ **Repos.** Se *trappe*.

Restaurering. I modsætning til *rekonstruktion* hvor nyt bygges, som forsvundet gammelt må formodes at have set ud, er r. en udbedring af bestående, hvor man i videst muligt omfang bevarer det originale og kun indsætter nyt, hvor det oprindelige er i så sløj en forfatning, at det ikke længere kan gøre fyldest.

Retirade. Se *privét*.

Revle. Se *revledør*.

◆ **Revledør.** Plankedør sammenholdt af tværgående og skrå *revler* på bagsiden. Revler er træstykker, som på den ene side er tilskåret med en *svalehale*, der passer ned i en tilsvarende udskæring i plankerne. På gamle r. er revlerne en smule tilspidsede i den ene ende, og udskæringerne er tilsvarende afsmalnede, således at konstruktionen, hvis træet skrumper lidt, kan drives sammen på ny.

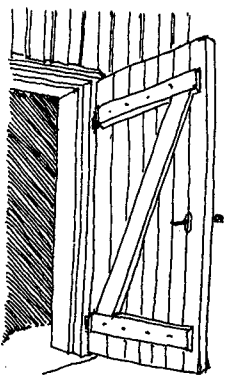
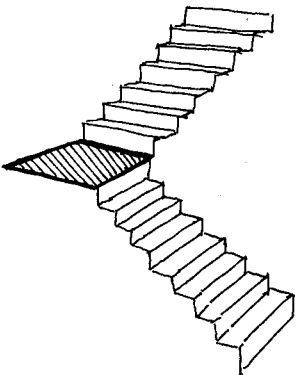
Rhombefrise. En rhombe er et parallelogram, hvis sider er lige lange, og en r. består af rhomber sat i forlængelse af hinanden.

Ribbe. En muret *bue*, der ligger i eller under sammenstødene af en hvælvings *kapper*. Ribberne er undertiden opmurede af formsten, så de får en smuk profil. Oftest er de dog retkantede i halvsten eller kvartstensbredde. På oversiden af et hvælv kan der være hjælperibber, også kaldet *overribber*.

Ribbefuge. Se *fuge*.

Ribbehvælv. Se *hvælv*.

Ribbekonsol. Konsol hvorpå en *hvælvribbes* fod hviler.

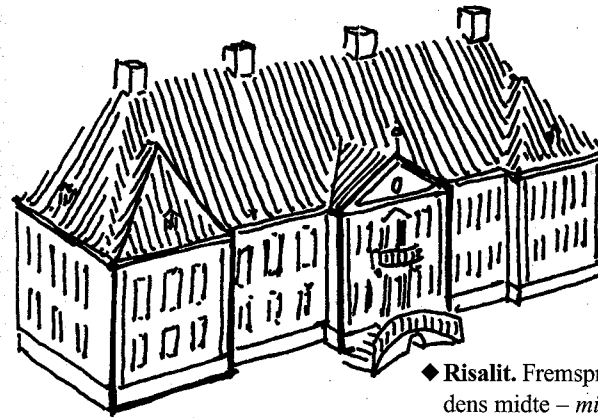

Ribbeplade. Betonplade med ribbeformet underside.

Ribbeprofil. Se *ribbe* og *tegl*.

Rigel. Betegnelsen bruges undertiden i stedet for *løsholt* – tværgående tømmerstykke – i *bindingsværk*. R. betegner ligeledes skyder i en lås eller slå for en dør. Se også *lås*.

Rillefuge. Se *fuge*.

◆ **Risalit.** Fremspringende parti på bygningsfacade. Oftest på dens midte – *midtrisalit*, eller for enderne – *siderisalitter*.

Risfletning. Se *vendreværk*.

Risflettet gavl. *Vendreværk* indsat i gavltrekan, gerne med *støjer* af hassel og fletværk af hassel eller vidjer. Et billigt materiale, der samtidig gav god luftcirkulation på loftet. En del brugt på sjællandske gårde.

Risgårde. I gamle dage hørte der ofte til gårdene et stykke gærdselskov, hvor der mest voksede hassel. Herfra hentedes gærdestave, og disse nedrammedes i jorden, hvorpå der flettedes mellem dem med ris.

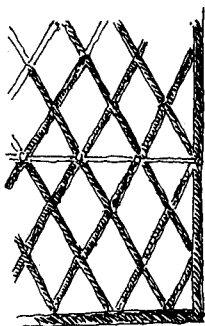
◆ **Rocaille.** Ornament af form som et C, hvorefter stilarten rococo (ca. 1725 - ca. 1770) har fået navn. R. træffes dog også tidligere, f.eks. i bruskbarokken, men medens r. i rococoen ofte optræder alene, så virkningen bliver asymmetrisk, er den altid anvendt parvis i bruskbarokken og modvendt, så der opnås symmetri.

Romansk kuppel. Se *kuppel*.

Roset. Et rundt, sikkert oprindelig floralt ornament forestilende et mere eller mindre stiliseret blomsterhoved, f.eks. en nellike. Der findes dog også r., som er helt geometriske. Der optræder ligeledes *halv-* og *kvartrosetter*. En *hvirvelroset* er bygget op af halvcirkelslag, der fra en cirkels omkredslinie med ensartede mellemrum løber ind til centrum. *Vifteroset* har blade som lamellerne i en vifte, smalle for neden og brede for oven.

Rosethus. *Bindingsværkshus* fra renæssancen, hvor man i

hjørnerne mellem *overgangsfod* og *stolper* – altså ikke i det underste *stokværk* – har indsat tømmerstykker af form som retvinklede trekanter, og hvert af dem er prydet med en udskåret *kvartroset*. I nogle tilfælde breder skæringen sig tillige hen over stolpen, så der bliver tale om en *halvroset*.

Rosetstav. Ornamental stav opbygget af *rosetter* sat i forlængelse af hinanden.

◆ **Rude.** Ornament som et kvadrat, der balancerer på den ene spids. De tidligste vinduesglas havde samme form, hvoraf navnet vinduesrude, der er blevet hængende uanset glassets form.

Rudefrise. Frise med *ruder* lagt i forlængelse af hinanden.

Rullefrise. Frise med små rulleformede fremspring, der hele tiden står forskudt i forhold til hinanden, således at en oppe efterfølges af en nede o.s.v.

Rulskifte. Se *forbandt*.

Rulværk. Eller rulleværk. *Beslagværk* eller *kartoucher*, der ruller op i enderne.

Rumpestabel. Se *vindue*.

Rundblænding. Se *blænding*.

Rundbue. Se *bue*.

Rundbuefrise. *Rundbuer* sat i forlængelse af hinanden.

Rundjern. Se *armeringsjern*.

Rundkløverbue. Se *bue*.

Rundstav. Stav med cirkulært tværsnit.

Rustika. Murværk af firkantede tilhugne *kvadre*. Forsiden er ikke glathugget og fremtræder ujævnt, dog undertiden med undtagelse af en smal stribe langs kanten.

Rustikbånd. Murdekoration af *rustikkvadre* lagt i forlængelse af hinanden, så der dannes et bånd. – Effekten kan også opnås gennem rustikpudsning.

Rustikhjørne. Hushjørne opmuret af *kvadre* med de to udadvendende sider stående *rustikke*.

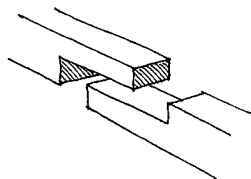
Rustikpuds. Er udformet som drejede det sig om murværk af *rustikkvadre*.

Rygfuge. Se *fuge*.

Rygning. Det øverste af tagryggen. På tegltage er r. oftest belagt med særlige rygningsten, men også vingetegl, som man har slået vingen af, kan forekomme. På strå- eller rørtage mødes de to tagfladers tækkemateriale i r., man bøjer stråene ned langs siden, og ovenpå laves der en r. af strå, som holdes nede af kragtræer, af græstørv, tang, sand etc.

Rygtræer. Se *tag*.

Råhus. Betegnelse for den del af et hus, der består af *fundamenter*, *ydervægge*, *etagedæk*, *tagkonstruktion* og *tagdækning*.

S

Sadelbue. Se *bue*.

Sadeltag. Se *tag*.

Salsetage. Det fornemste rum i de gamle huse var salen, hvor man holdt sine fester. Almindeligvis var salen indrettet i det, der egentlig er husets anden etage, og som af samme grund kaldes s. – betegnelsen »første sal« er afledt heraf.

Salsstue. Se *storstue*.

Samlejern. Beslag af galvaniseret jern. Anvendes til at samle forbindelser i tømmerkonstruktioner. Visse typer kaldes også *stjernesamlejern* eller *buldog*.

◆ **Sammenbladet.** Samling i tømmerkonstruktioner, således at det ene tømmerstykke er indfældet i det andet – i forlængelse af det eller i siden af det. Tager vi først de bladninger, der ligger i forlængelse af hinanden, er der den lige bladning, hvor lige lange, retvinklede indsnit går i tømmerets halve tykkelse. De er nøje afpassede til hinanden, så det ene blad passer ned over det andet.

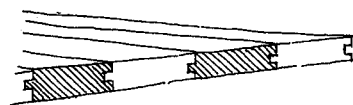
Ideen i den skrå bladning er stort set den samme, blot er indskæringerne her skrå. Der er dog reserveret en lille kant for oven og for neden på hvert blad, så konstruktionen ikke skrider.

De skrå *hageblade* er mere komplicerede. Her forløber de skrå flader i to planer adskilt med en skarp kant og således, at en fremstående flade på det ene blad passer i en fordybning på det andet. Ved at drive kiler ind, hvor de to hager mødes, kan man få konstruktionen til at ligge i spænd, så en sammenboltning eller sammennagling er overflødig. Som oftest har man dog valgt at befæste bladningerne ved at lade *dyvler*, *nagler* etc. gå igennem dem på tværs. Ved vinkelrette samlinger kan også bruges lige blad, der naturligvis her ikke må være dybere, end det stykke tømmer, der skal sættes i, er bredt. Dette enkle hjørneblad er tilbøjeligt til at skride ud, og ved finere samlinger lader man på hvert blad en *kam* med den indre side skrå blive stående, og kammene låser da mod udskridning.

Sammennotet. En *not* er en rille i kanten af et bræt, en *fjeder* er et fremspring på kanten af et andet bræt, som passer ned i noten. Når to brædder er samlet på den måde, siger man, at de er s. eller samlet med *fjeder* og *not*.

◆ **Sammenpløjede.** Samling af brædder, der er forsynet med *fjeder* og *not*. Se *sammennotet*.

Sandliste. Liste af træ, der sømmes i gulvet foran fodlisten.

Sandlisten dækker hjørnet imellem fodlisten og gulvbrædderne. Også kaldet *fejliste*.

Sandspartling. Påføring af finkornet spartelmasse på en pudset eller glatstøbt overflade.

Sandsten. Sedimentær sten bestående af runde eller kantede kvartskorn, der er kittet sammen med bindemidler som kisel, kalk, ler, jernoxyd etc. Farve og hårdhed afhænger af bindemidlernes karakter. De hårde s.-typer har kunnet bruges til gulvfliser, bygningsmaterialer etc., f.eks. er borgen Glimmingehus i Skåne bygget af s. Til skulpturelle arbejder såsom portaler, vinduesomramninger, prydbånd, balustre og søjler var de blødere s. at foretrække, f.eks. kalk- og lersandsten. Herhjemme har man fortrinsvis brugt s. fra Gotland, fra Brehmen samt fra Pirna og Cotta i Sachsen. Inden for nudansk område finder man s. med jernoxyd på Bornholm – *Nexøsandsten*, der mest bruges som brudfliser.

Sandwichelement. Bygningselement, hvor der indgår flere forskellige dele i tæt forbindelse.

Satyrherme. Se *herme*.

Savskifte. Se *forbandt*.

Savskåret. Om tømmer, der er savet ud i stedet for at være hugget ud. Alt moderne tømmer er savskåret.

Savsnit. Se *savtakfrise*.

Savsnitsforbandt. Se *forbandt*.

Savtakfrise. Fremkommer ved at stenene i en *skiftegang* i murværk er lagt skråt, så deres hjørner ligger ud til murflugten. Kaldes også *savsnit*.

Savtandsforbandt. Se *forbandt*.

Scepter. En lodret støtte i et rækværk – *baluster*. Ligeledes betegnelse for rundet eller snoet afslutning på gelænder i forbindelse med *mægleren*. Se *trappe*.

Schweizerkvist. Se *kvist*.

Segmentgavl. Gavl med afslutning som cirkeludsnit.

◆ **Shedtag.** Se *tag*.

Shængsler. Se *hjørnebånd*.

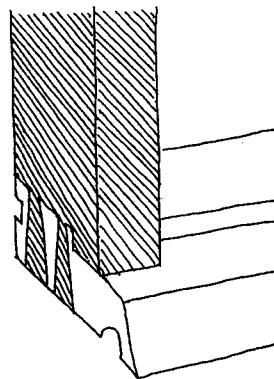
Sidebånd. En lægte, der i stedet for *løsholter*, som i *bindingsværk* går fra *stolpe* til stolpe, løber tværs over flere stolper.

Sidekarm. Se *vindue*.

Siderisalit. Se *risalit*.

Sideskib. I kirkelig arkitektur et lavere skib, der forløber parallelt med hovedskibet eller midterskibet. Konstruktionen træffes tillige i *højremshuse*.

Sidelås. Tømmerstykke – lidt kraftigere end en lægte – der går på ydersiden af tagspærene og vandret. I reglen er der kun få s. i et tag.

Sideåse. Se *åslægter*.

Sik. Rende, ribbe eller kant frembragt på en blikplade – f.eks. en tagplade – for at gøre den stærkere og måske tillige smukkere.

Sikringsrum. Rum i og udenfor bygninger, der af civilforsvaret er godkendt til anvendelse som beskyttelsesrum i tilfælde af krigshandlinger.

Sildebensforbandt. Se *forbandt*.

Sim. Bånd snoet af langhalm, marehalm, strå etc. En del brugt bl.a. til syning af stråtage.

◆ **Sinkning.** Samling af to træstykker ved, at der i det ene er udskåret nogle *svalehaleformede* tappe, og i det andet udskæringer hvori disse tappe passer.

Sintret. Om keramik, der er brændt ved så høj en temperatur, at skærvens partikler er blevet bløde og smeltet fast til hinanden, så skærven dermed bliver uigennemtrængelig for vand. Stentøj og porcelæn er s.

Skabelon. Grundform hvorover eller hvorefter andet kan formes. Det kan være en i et mønster udsavet plade, som lægges på en flade, og hvorefter man så kan tegne eller male mønsterets omrids på fladen. S. kan også være en profil, som man trækker hen ad en våd *puds-* eller *stukgesims* for at overføre formerne til den.

Skalk. Se *opskalket*.

Skalmure. Dække en oprindelig mur bag en ny – lægge en skal uden på den. Er ofte sket med gamle bindingsværkshuse for at gøre dem tætte og mere modstandsdygtige. Benyttes udpræget i nyere muret byggeri, hvor den inderste mur er af træskelet, beton eller letbeton.

Skelle. Se *forskelling*.

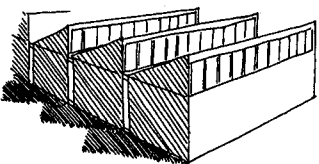
Skib. I en kirke kaldes det rum, hvor menigheden opholder sig, for skibet, og der kan på siderne af det og parallelt med det være lavere sideskibe. Noget tilsvarende ses på *højremshuse*, hvor sideskibene kaldes *udskud*.

Skifer. Lagdelte hårde bjergarter, som dog let lader sig kløve i én bestemt retning og ofte i meget tynde plader. S. har været meget anvendt som tagbelægningsmateriale. Det er tæt, solidt og meget bestandigt.

Skifte. Se *forbandt*.

Skiftegang. Se *forbandt*.

Skillevæg. Indvendig væg, der adskiller to rum. Hvor en skillevæg tidligere i beboelsesejendomme var muret eller pudset eller en ren bræddekonstruktion med rørvæv og puds, benyttes i dag ofte *præfabrikerede* vægge af *beton* eller *letbeton*. Endvidere benyttes ofte *gipsplader* på *stålskelet*.

Skivefrise. Frise hvor skiver er lagt i forlængelse af hinanden og således, at hver ny skive dækker halvt op på den foregående. Ses oftest med runde skiver, men også ovale og andre former forekommer.

Skjoldbue. Se *bue*.

Skjoldblænding. Se *blænding*.

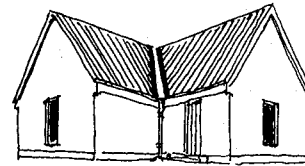
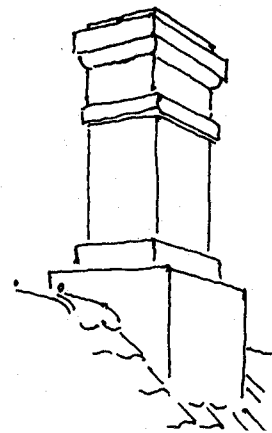
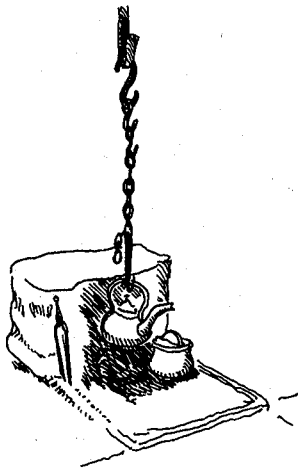
Skodde. Plade af træ – evt. af jern – til at lukke eller skyde for vinduer. Kan fixeres med kroge, der sættes på udefra, eller med en vinge på en bolt, der går ind gennem vinduesposten og kan drejes indefra og fastlåses, så vingen ligger tværs over skodderne og forhindrer, at de kan åbnes.

Skokbord. Se *sugfjæl*.

♦ **Skorsten.** I dag er det, som vi forstår ved s., faktisk blot en pibe, hvorigennem røg fra fyr og ovne trækker bort. Oprindeligt har s. antagelig været en stor, flad eller let bulet sten, hvorpå et ildsted har haft plads. Da der skete en opbygning omkring dette ildsted, og en kappe med røgpibe blev sat over det, for at røgen kunne ledes ud, fik hele arrangementet ofte betegnelsen s. Siden rykkede betegnelsen, om man så må sige, opad, og s. er nu alene konstruktionen over ildsted og kamin. Gamle s. er langt fra altid rette. Ofte snor de sig op gennem husets etager i de særeste knæk og sving. Man skulle have bageovn, ildsted, kaminer m. m. i de forskellige rum tilsluttet s., som derfor måtte følge rummenes placering.

I middelalder og renæssance står s. uden på gavlmuren eller på en langmur, og den går sjældent helt ned til jorden, men hviler på konsoller indmuret ud for husets nederste kamin. Siden flyttes s. ind bag muren. Renæssancens s. var ikke sjældent af træ og endte blindt på loftet, men på grund af brandfaren blev det lovbestemt, at s. skulle være af sten og gå op over taget. I 1796 udstedtes der f.eks. i København dekret om, at skorstenspiben skulle rage 1 1/4 alen (79 cm) op over tagryggen.

Den frie del af en gammeldags skorsten består oftest af følgende led: Nederst er der en udkragende sokkel, som dækker lidt ind over de omgivende tagsten og således gør mødestedet vandtæt. Derpå sker der i et baseled en aftrapning ind mod skafet, der igen lidt over midten kan være udstyret med profileret – et bånd. For oven finder vi skorstensgesimsen, der i nogle tilfælde attrapper ind mod skafet. – Det øverste af s. kaldes også kronen. De gamle s. var med halvtensvægge, og i det såkaldte skorstensforbandt, som dog langt fra er brugt i alle s., vil et antal *løbere* følges af en *binder* i pibens ene hjørne, således at *skiftegangen* fortsætter hele vejen rundt. Næste skifte begynder så med en *binder*, der

efterfølges af et antal løbere. *Skorstensstol* er en konstruktion af tømmer eller jern, der støtter undersiden af en stærkt skrånende s. I moderne byggeri er s. højisolerede for at spare energi og modvirke kondensdannelser. Ved restaurering af gamle huse indsættes gerne en kern i den oprindelige skorsten.

Skorstensforbandt. Se *skorsten*.

Skorstenshammer. Overligger af træ eller sten over det åbne ildsted. Den bærer røggappen, der snævrer ind i *skorstenspiben*.

Skorstenspibe. Se *skorsten*.

Skorstensstol. Se *skorsten*.

♦ **Skotrende.** Rende mellem to tagflader, der mødes i et indadgående hjørne.

Skrabefuge. Se *fuge*.

Skrattet. Også kaldet *overskræmning*. Sammenføjning af to tømmerstykker, således at det ene er skåret ind i det andet, eller de begge er skåret ind i hinanden, og deres overflader på den ene side ligger i plan.

Skråbjælke. Det samme som *skråbånd*.

Skråbånd. Skråstillet tømmerstykke mellem lodrette og vandrette led i en tømmerkonstruktion, f. eks. mellem en *stolpe* og en *bjælke* eller mellem *fodtømmer* og *stolpe* i *bindingsværk*. Se også *hjørnebånd*.

Skråfals. Fure med indadskrånende sider skåret i et stykke træ for at en dertil svarende ryg fra et andet træstykke kan indpasses deri.

Skrågavl. Kan være en skråt indadhældende gavl eller en gavl med *valmtag*.

Skrånende bue. Se *bue*.

Skråstiver. En stiver er et i regelen lettere stykke tømmer eller metal med afstivende funktion. En s. går f.eks. over hjørnet i en tømmerkonstruktion for at give mere stabilitet.

Skulderbue. Se *bue*.

Skuring. Se *vandskuring*.

Skydedør. Se *dør*.

♦ **Skydevindue.** Også kaldet *engelsk* eller *hollandsk vindue*. Det er konstrueret med to vinduesrammer og således, at den nederste del kan skydes op bag den øverste. Ses i ældre udgaver oftest med små ruder.

Skyne. Lille bihus med halvtag udvokset fra almindeligt hus.

Skælfrise. Frise hvis udsmykning danner mønster som overliggende fiskeskæl.

Skælkalk. Kalk, som er brændt af muslingeskaller.

Skærv. Massen i keramik.

Slagliste. Liste der danner anslag for vindue eller dørblad.

Slaraffenhoved. Velnæret hoved, ofte grotesk udformet, brugt ornamentalt ikke mindst i senrenæssance og barok.

Slikhinde. Også kaldet *brandhud*. Det glatte, tætte overfladelag, der under fremstillingen dannes af formen på den ubrændte mursten.

Slotssten. Se *tegl*.

Slutblik. Se *lås*.

♦ **Slutsten.** Den øverste midtersten i hvælvings eller bues *issepunkt*. Ofte særlig tilhugget og udsmykket.

Slyngbånd. Ornament af krydsende bånd, f.eks. attisk s., som forløber i ottetalsslyng.

Slyngranke. En ranke af form som liggende, fortløbende s'er, hvor der i hver slynge ligger et blad, en blomst eller en frugt.

Sløjfe. Betegnelse for en løs *ffeder*, som er beregnet til at lægge ind i to sammenstødende *noter* i kanten af to brædder eller planker.

Smeltecement. Se *cement*.

♦ **Smig.** En muråbning med skrå side ind til en dør eller et vindue. S. kan findes alene på den ene side af åbningen, og den kaldes da *enkeltsmiget*, eller den kan være på begge sider og kaldes da *dobbeltsmiget*. Benyttes også om snedkerprofiler.

Smigfag. Skråt afskåret fag på hjørnebygning.

Snedranke. *Skråstiver* i bindingsværk eller *bulhuse*, der fra *fodremmen* går op til *stolpen* og er fornaglet i begge disse tømmerstykker.

Sokkel. Fodstykke til statue, søjle, pilaster, mur etc. Den er ofte af et andet materiale end resten af muren. Ligeledes kan den skille sig ud ved at være mere fremstående samt evt. med profileringer.

Sortglaseret. Se *tag*.

Spareniche. Se *blænding*.

Sparkeplade. Plade der sættes nederst på *døren* for at beskytte denne. Kan på udvendige døre være forsynet med *vandnæse*.

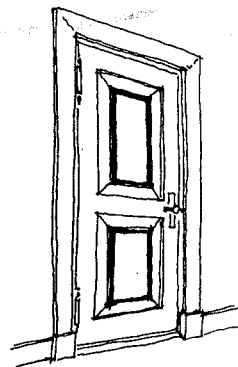
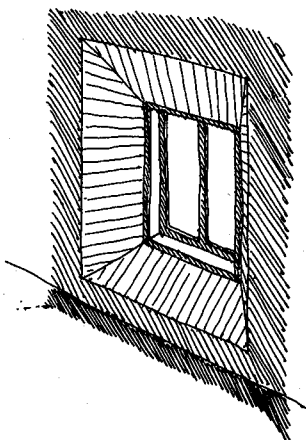
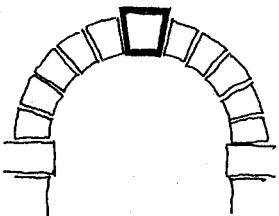
Sparreblænding. Se *blænding*.

Sparrelagt. Brædder f. eks. som dørbeklædning lagt i et sparremønster – som et omvendt V.

Sparrenkopesims. *Taggesims* bestående af tætstillede ornamentklodser, der er efterligninger af *tagspærs* udstikkende hoveder.

Spartelmasse. Fællesbetegnelse for bløde materialer, der påføres flader for at dække revner og ujævnheder. Spartelmassen tørrer op og danner bund for den videre behandling af fladen.

Spartling. Påføring af *spartelmasse* på en bygningsflade, således at revner, huller og ujævnheder dækkes.

♦ **Spejl.** Betegnelse som dækker et plant, glat murfelt, der indrammes af profilerede led. Ligeledes en glat fylding i en dør eller midterfeltet i en friset fylding kaldes s. Ved en *frisefylding* forstås en fylding, der langs kanten har en forsænket, bred, let skrånende flade.

Spejlhvælv. Se *hvælv*.

Spejlkløvet. Træ – især egetræ – der er kløvet eller skåret, så det særlige spejl, der dannes af marvstrålerne, kommer til at fremtræde mest muligt.

Spejlskåret. Se *spejlkløvet*.

Spidsbue. Se *bue*.

Spidsgavl. Gavl med *sadeltag*, der løber op i en spids i stedet for en gavl med *afvalmet* tag.

Spidshvælv. Se *hvælv*.

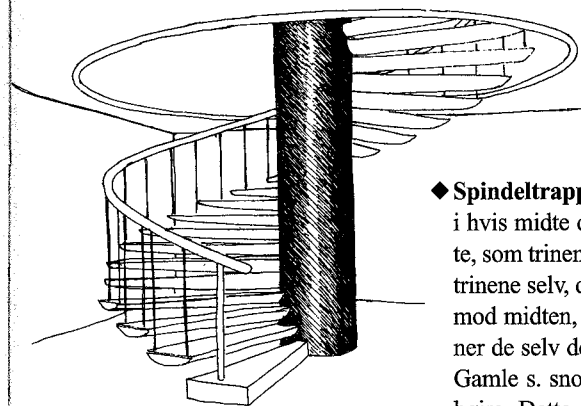
Spids kløverbue. Se *bue*.

Spids søjle. *Fiale* hvis nedre del er udformet som en søjlekonstruktion, men hvor skaftet ender i en spids, og *kapitælen* er derfor udeladt.

Spidstag. Se *tag*.

Spidstandfrise. Frise med ens spidse »tænder« sat i forlængelse af hinanden.

Spindel. Her støtten i midten af en *spindeltrappe*.

♦ **Spindeltrappe.** Trappe hvis trin snor sig opad i en spiral, og i hvis midte der er en kerne, den kan dreje sig om, en støtte, som trinene er tappet ind i, men det kan lige så godt være trinene selv, der ender i et rundet, måske profileret parti ind mod midten, og når trinene lægges oven på hinanden, danner de selv denne kerne.

Gamle s. snor sig gerne med urets gang – fra venstre mod højre. Dette skyldes oprindeligt et forsvarshensyn, da man nemlig kunne levere hug med et sværd etc. med højre hånd, når man, hårdt trængt af en fjende, måtte kæmpe sig baglæns op af trappen. Til gengæld kunne forfølgeren kun bruge venstre hånd, fordi spindelen sad i vejen for hug med den højre. Materialet, som s. var bygget af, kunne være egeplanker – sjældnere fyr, tilhuggede sten eller, eller hvad der ikke sjældent ses i kirketårne, teglsten. I dag er det oftest stål eller beton.

Spir. Som øvre afslutning på et tårn, som pryder på et tag eller evt. på en gavl, har man undertiden brugt et s. Det består af et tømmer skelet, der er beklædt med teglsten, skiferplader, træspån, kobberplader eller blyplader. For oven ender s. i en spids, og det kan være af en ganske enkel pyramideform, men det forekommer også med flere sider, i flere etager og med både kuplede og svungne forløb. Et s. i flere afsnit kaldes et *etagespir*, er der en åben »lanterne« i det, kaldes det *lantespir*, og med en løgformig udvidelse nedadtil benævnes det *løgkuppelspir*.

Splintved. Det løsere vedlag, der ligger uden på kerneveddet i keredannende træsorter. Da det er ret blødt og næringsrigt, er det særlig søgt af borende insekter og derfor ikke velegnet til byggeri.

Springliste. Profileret liste med bølget overflade.

Sprosse. Se *vindue*.

Sprutpuds. Se *stænkpuds*.

Sprøjtepuds. Se *stænkpuds*.

Spygat. Se *vandspyer*.

Spændbeton. Spændbeton eller *forspændt beton* udføres dels som strengbeton og dels som kabelbeton.

I *strengbeton* er armeringen spændt op, hvorefter betonen udstøbes. I *kabelbeton* anbringes armeringen i kabelgange og kan opspændes efter elementets udstøbning. Spændbeton medfører spinklere dimensioner end almindelig jernbeton.

Spændbue. Se *bue*.

◆ **Spændvidde.** Afstanden mellem en bærende konstruktions understøtninger.

Spær. De skråstillede tømmerstykker i en tagkonstruktion, der bærer tagbeklædningen.

◆ **Spærfag.** Oprindelig afstanden mellem to spær i samme tagside. I dag betegnelse for hver hele enkelte spærkonstruktion eventuelt med hanebånd. En tagkonstruktion består af et antal spærfag. Forskellige s. er *gitterspærfaget*, hvor tømmerstykker deler den store trekant i mindre dele og derved giver s. styrke, og *hanebåndspærfaget*, der gør det muligt at udnytte loftrummet.

Spærfod. Det nederste af et spær.

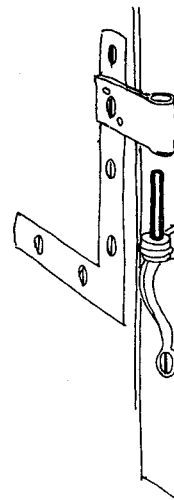
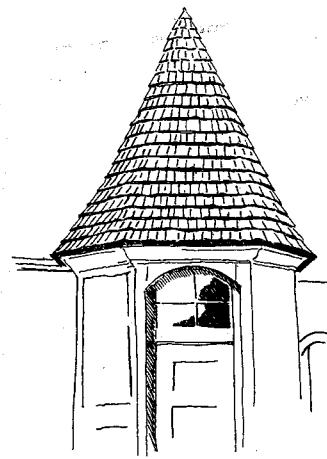
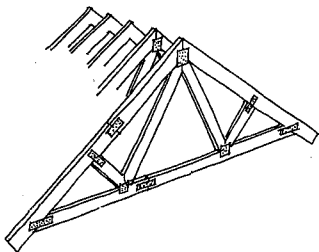
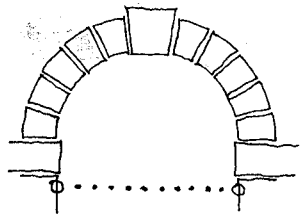
Spærsko. En kort bjælke hvilende på *murkronen*, til hvilken et *spærs* nederste ende er fastgjort.

Spærstik. Øvre afslutning på en blænding eller niche dannet af *spærstillede* sten.

Spærstikblænding. Se *blænding*.

Spærstillet. Mursten stillet skråt mod hinanden som spær i et tag.

Spærtag. Se *tag*.

◆ **Spån.** Udkløvede kraftige træspåner – faktisk tynde plader – der er brugt til tækning af tage eller beklædning af gavle og vægge. Undertiden med tunget underkant. Er gerne tjæret til beskyttelse mod vejr og vind. Moderne spåner er gerne imprægnerede.

Spångavl. Se *spån*.

Spånplade. Plade af træsplinter og lim, der er presset sammen under højt tryk. Spånplade anvendes i stor udstrækning til inventar.

Spåntag. Se *tag*.

◆ **Stabel.** Tappen i hængsel til dør eller vindue.

Stabeltap. Se *stabel*.

Staf. Træliste med en gennem høvling frembragt kvart- eller halvrund forside.

Stafbræt. Bræt hvis kanter er forsynet med en udadbuende profil.

Staffere. Male detaljer med flere forskellige farver samt evt. tillige forgyldning og forsølving, i modsætning til stryging, der kun er med én farve.

Stalakithvælving. Se *hvælv*.

Stampet kalk. Hydraulisk kalk tilsat ganske lidt vand og behandlet – stampet – med trækøller, indtil kalken danner en sejt masse. Den formes til kalkbrød eller forsendes i tønder under navn af s. eller *hammerkalk*.

Standerforbandt. Se *forbandt*.

Stav. Fremspringende profileret, som kan have en lang række former, man har s. med kantet og med buet profil, med udskåren ornamentik såsom pærestav og ægstav, der gives tovsnoede s. og bladstave af forskellig form.

Staver. Se *stænger*.

Stavgulv. Gulv opbygget af træstave lagt i mønstre. Betegnelsen bruges mest, når staverne er større, end tilfældet normalt er i *parketgulve*.

Stavhus. Hus af træ, hvis vægge udgøres af lodret stillede planker. De kan have jordgravede ender eller stå i en fodrem.

Stavrer. Se *vendreværk*.

Stavværk. Tømmerkonstruktion f. eks. en væg bestående af opretstående planker – stave. Også gotisk ornamentik af sidestillede stave evt. forbundet foroven af buer.

Stavværksvindue. Se *vindue*.

Stenbjælke. Se *kamin*.

Stender. Se *stænger*.

Stenskoning. Sammenpakkede sten for nederen ved *stavværksvæg*.

Stenskuring. Se *vandskuring*.

Stern. Se *sternlinje*.

Sternbræt. Se *sugfæl*.

Sternlinje. Tagets nederste begrænsning mod muren.

Stiftmosaik. Flisebeklædning med fliser i et lille format, eksempelvis 50x50 mm eller 20x20 mm.

Stigende bue. Se *bue*.

Stigning. Se *trappe*.

Stigrør. Et lodret jernrør placeret i høje huse, således at man udefra kan pumpe vand op i huset til brandslukningsformål.

◆ **Stik.** Aflastende murværk over en muråbning muret med særligt formede eller særligt stillede sten. S. kan være vandrette eller have forskellige bueformer.

Stikbjælke. Betegnelsen kan dække en kort, indskudt bjælke, en bjælke der forbinder to andre, eller en bjælke der kun med den ene ende hviler på en mur.

Stikbue. Se *bue*.

Stikkappe. En mindre hvælvkappe, der fra siden skærer sig ind i en hvælving, f. eks. i forbindelse med anbringelse af en dør eller et vindue.

Stikspær. Spær i tagværk, der afbrydes f. eks. af en vinduesåbning og hviler på et tværgående stykke tømmer over åbningen – en *veksel*.

◆ **Stilarter.** Romansk stil går fra ca. år 1000 til 1250. Den kaldes også rundbuestil på grund af denne bues hyppige anvendelse i arkitekturen. Man arbejder videre på antikkens fundament. I Norden blandes dette op med rester af vikingetidens stil, og keltiske påvirkninger gør sig en del gældende. Gotik fra ca. 1250 til ca. 1530. De første 100 år kaldes ung-gotik, de sidste 100 betegnes som sengotik. Man kalder også gotik for spidsbuestil på grund af forkærligheden for den spidse bue i arkitekturen. En høj, lys stilart. Sengotikken er især præget af ornamenter som masværk, foldeværk, fiskeblæreornamentik og flamboyante udformninger.

Renæssance fra ca. 1530 til ca. 1630. Genfødelse af antikken med rig anvendelse af dens ornamentik, arkitektoniske opbygninger – også som dekorative elementer. Ornamenter som tandsnit, ægstav, pærestav, kassetteværk og beslagværk er meget brugt. Bygningerne præges af sandstensornamenter, portaler, kridtstensbånd, tårne og svungne, vælske, gavle.

Bruskbarok fra ca. 1630 til ca. 1670 opretholder renæssancens skema, men en del af ornamentikken opløses i bruske-former, volutterne bliver hængende, og figurudformningerne stærkt bevægede, hysteriske.

Højbarok fra ca. 1660-70 og til ca. 1710. Store former dominerer, dekoren flyttes fra fyldinger ud på rammerne. Anven-

Renæssance

Højbarok

Klassicisme

Historicisme

delse af finering almindelig. Brug af forkrøppede lister og voldsomme gesimser. I arkitektur brug af risalitter. Mansardtaget dukker frem. Vinduerne bliver store. Senbarok, regence, fra ca. 1710 til ca. 1730. Lettere og spinklere former end i højbarokken, mere beskedne virkemidler. Rig anvendelse af blomster- og bladornamentik med bånd og festons. Berainornamentik. Hovedornamentet er muslingeskallen eller kastanieviften. Glæde ved svajede former. Rococo ca. 1730 til ca. 1775. Opløsning af former. Hovedornament er rocaillen, hvorefter stilarten har faet navn. Megen anvendelse af bladværk, quadrillages, blomsterornamentik. I arkitekturen ikke den store forskel fra barokken. Refendfugninger ses ofte.

Louis seize eller nyklassicisme fra ca. 1770 til ca. 1800. Man går atter tilbage til de antikke forbilleder fra Grækenland og Rom. Medaillons, festons, urnemotiver og kaneleringer er almindelige ornamenter. Bygningsstilen er enkel, lys og åben. Store vinduer, refendfugning og søjlebårne portaler er almindelige.

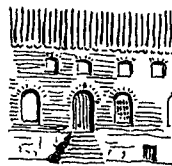
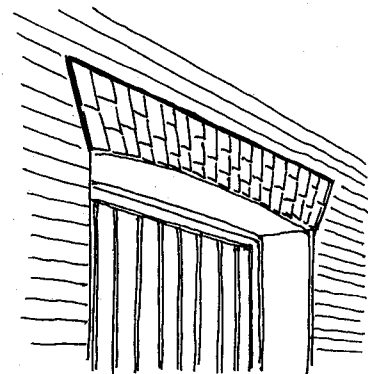
Directoiren ca. 1800-1810 får ikke den store betydning i Danmark. Husene er prunkløse, dørene høje, smalle. Ornamenter som palmetter og stiliserede svaner er meget almindelige.

Empiren fra 1810 til ca. 1825 og senempire fremover til 1840-50. En langt grovere klassicisme end Louis seize'n, men man fortsætter stort set med søjlekonstruktioner og kassetterede lofter. Ligeledes den romanske rundbue. Palmetter, antikke figurer og – senere – ægyptiske ornamenter bruges meget.

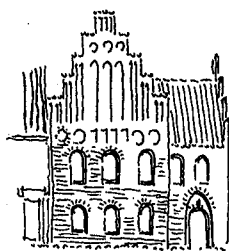
Chr. VIII-stilen fra ca. 1820-40 er en speciel dansk fortolkning af senempiren. Barok empire kunne den kaldes. Den har ikke sat sig særlige spor i selve arkitekturen.

Sen-klassicismen er perioden omkring 1850-55. Den kaldes også Schinkel-klassicismen efter den tyske arkitekt Karl Friedrich Schinkel. Den genfindes dog sjældent i sin rene form, men blandes med andre stilelementer. Den liberale historicisme fra 1855-70 var inspireret dels af den danske arkitekt Gottlieb Bindesbøll og dels af den levende interesse for murstensarkitektur. Det var især den røde mursten, der sammen med andre traditionelle og lokale materialer blev brugt i byggeriet.

Dansk og italiensk stilværk blev blandet til en romantisk stil. I etagebyggeriet var senklassicismen specielt i provinsen dog stadig populær med pudsede facader i Schinkel-stilen. Den første Byggelov for København i 1856 betød

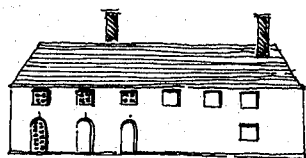
Romansk

Gotik

Nationalromantik

Nyklassicisme

Funktionalisme

store forbedringer for mellem- og arbejderklassens boliger. I 1870 dukker den internationale kapitalisme op i Danmark, og med den følger den internationale historicisme fra 1870-90. Typisk for denne periode – »Europæerne« – er stiltræk, stukarkitektur fra den franske og italienske renaissance.

Den »Europæiske« skole afløste dog ikke den liberale historicisme og senklassicismen. Den egentlige forskel imellem »Europæerne« og senklassicismen var, at de sidstnævnte var mere moderate i deres brug af italiensk renaissance. Nationalromantikken (1890-1902) får sit gennembrud med Martin Nyrops rådhus i København. Naturalistiske dekorationer optræder i rigeligt mål, og de danske og de italienske påvirkninger optræder på lige fod.

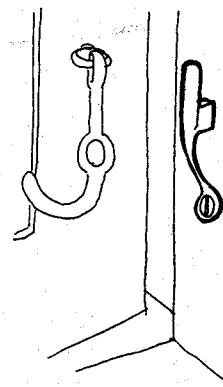
Omkring 1900 optræder l'art-nouveau bevægelsen, der til sin arkitektur bruger stilelementer fra naturen. L'art-nouveau og jugendstilen, som er en udløber af denne, får dog ikke mange tilhængere indenfor arkitekterne i Danmark. Nybarokken fra 1915-1930 betegner perioder, hvor arkitekturen i større grad kommer til at omfatte boligen. Nyklassicismen bliver en vigtig faktor i udviklingen af etagehuset. Gårdene bliver store parklignende arealer.

I forbindelse med den generelle radikalisme, der følger efter den første verdenskrig, udkommer »Kritisk Revy«, der i 1926-28 fejrer nyklassicismen væk. Arkitekterne drømmer ikke længere om at forme husene udefra, men tager nu ud fra en social holdning udgangspunkt i boligens enkelte funktioner og krav. Introduktionen af en egentlig byggeindustri betyder, at mursten og træ afløses af beton og jern. Med funktionalismen følger et opbrud i den traditionelle bydannelse: gaden som begreb opløses, og husene placeres i parker orienteret efter lys og luft. Den traditionelle blanding af funktionerne afløses af enkelt områder defineret for industri, bolig, institutioner m.v. Funktionalismen som stilart glider jævnt over i modernismen i slutningen af 1950'erne. Byggeindustrien udvikler sig voldsomt, og fra 1960-70 bygges store ensartede boligområder ved hjælp af det industrialiserede byggeri. Perioden 1970-80 præges af recessionen, der virker som en bremseklo for den hastige udbygning af byerne, og samtidig finder der et opgør sted mod de store enheder i byggeriet. Resultatet bliver det tætte lave byggeri, hvor boligområderne får en mere menneskelig størrelsesorden.

Stjernehvæl. Se *hvælv*.

Stjernerose. Se *roset*.

Stjært. Se *gangtøj*.

♦ **Stjærthage.** *Stabel* til vindueshaspe, se *vindue*, der foruden en *bråd*, der går vinkelret ind i vindueskarmen, har en forlængelse under *stabeltappen* – en *stjært* – som yderligere støtte.

Stokværk. Betegnelsen er oprindeligt brugt om *bindingsværkshuse*, men senere ses den også anvendt i forbindelse med grundmurede huse. På de gamle bindingsværkshuse brød konstruktionen for hver etage, den var et stokværk – en tømret enhed – for sig selv. Når man derfor taler om s., er stueetagen første s., førstesalen er andet s. o.s.v.

Stolestadegavl. Endestykke på stolestade i kirke. Har ofte form hen efter en husgavl.

Stolpe. Lodret stillet kraftigt tømmerstykke, der bl.a. er med til at danne det bærende skelet i et *bindingsværkshus* og i et *bulhus*.

Stolpebygget. Hus opført af ene lodrette tømmerstokke, der er så svære, at de må kaldes *stolper*.

Stolpeskel. For at dække bjælkeender etc. imod fugt, har man undertiden i middelalderens og renæssancens træ- og bindingsværkshuse forlænget stolpernes forside ned i en plade, der ligger uden på bjælkeenderne. Den kaldes et s.

Stopning. (Omkring vinduer). Tilfyldning af mellemrummet mellem vindueskarm og mur med tætningsmateriale.

Stormbånd. *Skråbånd* i *bindingsværk*, der går fra *fodremmen* og op til *stolpen*, som det møder over *løsholthøjde*. Er gerne anvendt i et hushjørne og ved en port, men undertiden først i *faget* efter hjørnefaget. Se også *stormlægter*.

Stormkrog. Betegnelsen dækker dels en til vinduesrammen fastgjort haspe med et øje, der kan sættes ned over en hage i karmen, når vinduet skal fixeres i åbentstående stilling, dels en lang krog anbragt på vinduessprossens yderside og passende til en øsken på vinduesrammen.

Stormlægte. Skrå *lægter* til afstivning af tagkonstruktion imod vindpres.

Storstue. Også kaldet *salstue*, *pisel* (Sønderjylland), *fredstue* og *øverstestue*. Rum som oftest var uden opvarmningsmulighed, den benyttedes til opbevaringsrum, til at indkvartere gæster i og til gilder.

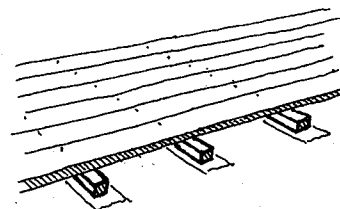
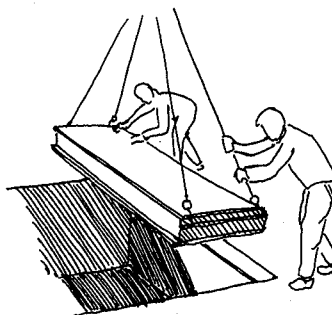
Strengbeton. Se *spændbeton*.

♦ **Stressed-skin.** (Element). Dækelement opbygget over en træramme med krydsfinerplader som beklædning. Anvendes til visse tagkonstruktioner.

Stritsule. Se *sule*.

Stræbebue. Se *bue*.

♦ **Strøer.** Tværgående vandrette tømmerstykker under gulve. Til dem er gulvbrædderne sømmet fast.

Strømforbandt. Se *forbandt*.

Strågavl. Stråttækket gavl – for det meste kun gavltrekanen, men halmbeklædningen kan også gå længere ned og måske svejfe ud og dække en diminutiv, lav tilbygning til huset.

Stråtag. Se *tag*.

Stråtagskvist. Se *kvist*.

Studsuge. Se *fuge*.

Stuehus. Også kaldet *indhus*, *sædehus*, *hovedhus* m.m. Hovedbygningen i et anlæg. En stue – stov – adskilte sig fra andre rum ved at have egen varmekilde. Oftest var der i de ældste bebyggelser kun ét rum med ildsted, ovn etc., og huset – det vigtigste beboelseshus – med denne luksus kaldtes s., fordi det rummede en stue.

Stukgesims. Se *gesims*.

Stukkatur. Se *stukkering*.

Stukkering. Beklædning af vægflader, lofter m. m. med stukmasse. Gammel stuk er pålagt lagvis og inderst klinet op på en bærende grund af påsømmede flækkede *vidjer* med den runde side imod vægfladen eller loftet, så der opstår *svalehaler* mellem vidjerne. Når stukken arbejdes ind heri, kan den ikke falde ud. Senere er også tagrør blevet brugt.

Det inderste lag består af ret grov mørtel, lerblandet og med grus i. Ofte er der tillige indæltet fæhår eller plantetaver. Herefter bliver mørtelen gjort i hvert lag finere og tyndere, og yderste lag er den fineste, hvide kalkmørtel. Der er ikke sjældent iblandet en god portion hvidt marmorstøv for at opnå en smuk overfladevirkning. I nyere tid er der gerne blandet gips i stukken, og den er sjældent påført i så mange lag, ligesom man har undgået de grove underlag – noget der i høj grad har nedsat holdbarheden. Stuk er velegnet til modellering og støbning i form, og der er bevaret adskillige pragtfulde stukkerede lofter og vægge fra barok, rococo og klassicisme samt senere. Derimod resterer der kun lidt herhjemme fra renæssancen. Stukkatorarbejdet kaldtes i gammel tid *dønnikearbejde*.

I vor tid fremtræder s. mest hvid. Forhen var det almindeligt, at den maledes i mange farver. I moderne tid er stuk opsat i færdigstøbte længder, der skrues fast til loftet.

Styltebue. Se *bue*.

♦ **Styrterum.** Det loftsrum, der fremkommer, når det øverste *bjælkelag* er placeret et stykke under *murkronehøjden* uafhængigt af tagværket. I *bindingsværk* betegner det afstanden mellem *bjælke* og *tagrem*.

Stænger. Det samme som *staver* eller *stender*, lange, lige, ret kraftige kæppe.

Stænkpuds. Også kaldet *sprøjtepuds* eller *sprutpuds*. Puds af grovkornet *mørtel*, der er udkastet på muren og fremstår med en rustik overflade.

Støbejern. Kunsten at støbe jern går et par tusinde år tilbage i Kina. I Europa lærte man den først at kende i anden halvdel af 1300-årene. S. udmærker sig ved at have et højt kulindhold – et stykke over 2 %. Så meget kul kan det kun optage ved meget høje temperaturer. Man støbte forhen jern i sandforme og brugte udskårne træstemple til at danne formens motiv. S. er brugt til ovnplader, gelændere, murforsiringer og mangfoldigt andet inden for arkitekturen, således også til bærende konstruktioner, afløbsrør m.v.

Støduge. Se *fuge*.

Stødtrin. Det bræt der lodret lukker afstanden mellem to trin på en trappe.

Støjler. Eller *stejler*. De lodrette kæppe eller stave i fletværk – *vendreværk*.

Stålskeletvæg. Væg, hvis bærende skelet består af stålprofiler. Væggen beklædes normalt med *gipsplader*.

Sudryg. Kanten af et bræt, der er tyndet ud til en ryg passende ind i en *not* i nabobrættet.

♦ **Sugfjæl.** Også kaldet *regnbræt*, *vandbræt*, *skokbord* eller *sternbræt*. Skråt stillet bræt, der anbringes vandret over gavlmur for at hindre, at vandet løber ned ad muren og i stedet slås ud fra denne. Også betegnelse for vandret eller skråt stillet bræt mellem *tagskæg* og *rem* i bindingsværksbygninger. Her skal den hindre træk ind igennem det åbne rum over remmen.

Sule. Også kaldet *højsule*. Høj *stolpe*, som står på en stor sten eller er jordgravet, og som bærer tagets *åsbjælke*. Nogle s. har naturlig kløft for oven, på andre har en sådan måttet frembringes ved, at der er naglet et skråt opadgående tømmerstykke fast til den. S. kan indgå i en skillevæg og dér stå på en *fodrem*. For at stabilisere den kan der gå vandrette stivere ind til den fra ydervæggens stolper og *skråbånd* op til den fra fodrem og bjælke. To skrævende s., der danner et omvendt V, kaldes *stritsuler*. Hus med sulekonstruktion kaldes *sulehus*.

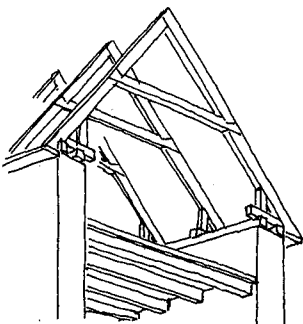
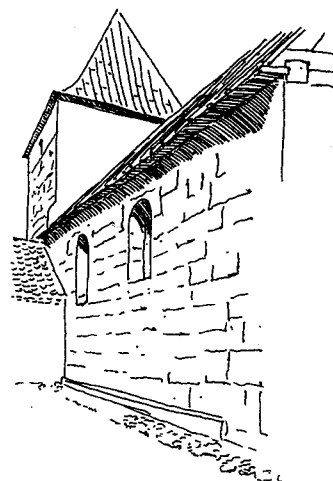
Sulehus. Se *sule*.

Superporte. Se *supraporte*.

Super-rapid-cement. Se *cement*.

Supraporte. Eller *superporte*. Indrammet felt med maleri eller skulpturelle arbejder over en dør.

Svale. Åben udbygget gang af træ på et hus' gardside. Den er dækket af et tag, er forsynet med et gelænder. S. kan være anbragt direkte på jorden eller på en høj kælder, men den kan også findes ud for andet *stokværk* og bæres da af ud-

stikkende bjælkeender. Dens funktion er at skabe forbindelse mellem de forskellige rum i huset.

Svalehale. En *tap* eller *kam* i tømmerkonstruktioner, der er smalles ved roden og derfra skråner jævnt ud, så den låses fast i en dertil svarende udhugning. Kendes også i andet end tømmerkonstruktioner.

◆ **Svanehals.** Rørstykke med en eller to bøjninger.

◆ **Svejft.** Udadbuet.

Svikkel. Se *hvælv*.

Svumme. Murværket påføres med kost en tyndtflydende blanding af fint sand, kalk og vand. Efter hærningen afbørstes muren.

Svungne gavle. I renæssancen går man ofte fra *kamtakkede* gavle over til s.g. På tidlige renæssancehuse, f.eks. Hesselagergård på Fyn, erstattes takkerne med hel- og halvbuer, men senere går man over til mere dristigt svungne forløb, hvori ofte indgår bånd og prydelser af sand- eller kridtsten. Tværdeling med *gesimser*, nicher i murværket og pinakler og kugler på skarpkantede fremspring ses på mange s.g. Brugt i mere afdæmpet form i provinsiel barok og rococo.

Syde tage. Se *tage*.

◆ **Syld.** Fundamentsten under husets vægge, de er gerne af granit og lagt på række uden brug af bindemiddel. Oftest vil stenene være utildannede. I *bindingsværkshuse* ligger *fodremmen* på s., og i egne, hvor man ikke har brugt fodrem, rejser stolper og vægge sig direkte fra s.

Syldholt. Se *fodrem*.

Syldsten. Kan være en betegnelse for hele *sylden*, men betyder ofte enkelte store sten, hvorpå *stolperne* i *bindingsværk* uden *fodrem* hviler.

Syldstykke. Tømmerstykke som indtappes for neden i *stolperne* i *bindingsværk* uden *fodrem*. Det skal forhindre, at stolperne glider ned fra *syldstenene*.

Syvtilholderlås. Se *lås*.

Sækkealk. Se *læsket kalk*.

Sækkeskuring. Se *vandskuring*.

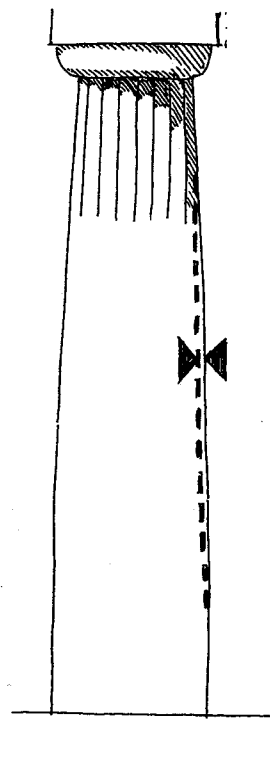
Søjle. Oprindelig blot en *stolpe*, som sammen med andre bærer tagkonstruktionen på et hus. Et træ har rod og krone, og det var nærliggende at udsmykke en sådan stolpe, der jo engang havde været stammen i et træ, med en udskåret, noget forenklet fremstilling af rod og krone. Vi ser dette i de ægyptiske s., der for oven er udskåret som en palmekrone. På den måde synes *postamentet* og *kapitælen* på s. at være fremkommet. Der findes utallige s. typer, men dem, der i denne forbindelse væsentligst interesserer os, er den doriske, den joni-

ske, korintiske, komposit-søjlen og den toscanske. Søjlen indgår oftest i et bygningsværk, f.eks. i en tempelbygning, og den vil da hvile på et postament bestående af for neden fodliste, derpå postamentfelt og for oven en kronliste. Først herpå kommer den egentlige søjle, der igen hviler på et postament. På dette ligger en firkantet plint, et fodstykke, på hvilket søjlens base står. Herover følger søjleskaftet, der for oven afsluttes af kapitælen. Hermed er selve s. afsluttet, men den vil bære en gesims bestående af tre led, nemlig for neden *arkitrav*, så en *frise* og sluttelig en *kronliste*. På den igen følger så evt. en gavl.

Nogle s. har *kanneleret* skaft, og nogle forskere har heri villet se stiliserede barkfurer. Imidlertid var det almindeligt, at s. draperedes ved festlige lejligheder – og er det i øvrigt stadig i Asien, hvor bl.a. kineserne knytter særlige tæpper til at slå omkring s. Det kan derfor tænkes, at kannelurerne bør opfattes som stiliserede, foldede draperier. Ligeledes kan det prydbælte, der ofte ses om den nederste del af skaftet på s. fra renæssance og barok, og som er udhugget eller udskåret alt efter materialets art, udmærket kan være afledt af tekstiler, som man omhængte s. med ved festlige lejligheder.

Den *doriske* s. udmærker sig ved at mangle base. Skaftet er *forjynget*, hvilket vil sige, at det for oven aftager i tykkelse. Alle søjler har ◆ *entasis*, d.v.s. sidelinien i s. er ikke ret men let udadbuet af optiske grunde. Entasis er kraftigst på den doriske s. Skaftet prydes af kannelurer, der mødes i skarpe ribber. Den meget enkle kapitæl består af for oven abacus – en plade hvorpå gesimsen hviler, og den støttes af echinus, som har indadskrånende eller indadbuede sider. Den *joniske* søjle er længere og slankere end den doriske. Den har base, hvor et konvekst led følger efter et *konkavt*. Skaftet er kanneleret og har 24 kannelurer. Der er større mellemrum mellem dem, end det ses på den doriske s. Kapitælen er med *volutter*, *ægstav* og *perlesnor*.

Den *korintiske* s. kan være med eller uden kannelurer, dens kapitæl er med to rækker akanthusblade over hinanden, så de danner ligesom en kurve – *kalathos* – fra hvilken 8 volutblade skyder op og bærer abacus. *Komposit-søjlen* er en krydsning mellem den joniske og den korintiske s., den har akanthusblad-kurven, fire skråttillede volutter og imellem den den joniske ægstav og kuglestav. Endelig er den *toscanske* s. nærmest afledt af den doriske, den kan have glat eller kanneleret skaft. Abacus er her cirkulær. S. kan være med basis og postament.

S. kan optræde fritstående og kaldes da *frisøjler*, de kan være halve og skyde ud fra en baggrund og benævnes da *halvsøjler*. *Kvartsøjler* er hjørneornamenter i indadgående hjørner. Trekvartsøjler omslutter et hjørne. En *degageret* s. er en frisøjle, hvis postament er en udskydende del af en bagvedstående facade. Koblede s. er parvise s.

Søjlehoved er en anden betegnelse for kapitæl, *søjlefod* er det samme som søjlens base.

Søjleknippe. Pille der er udført som var den sammensat af tætstående søjler. Motivet kan også forekomme i f.eks. *vinduesposter* fra middelalderen.

Søjlestav. Lodret stillet rundstok.

Søm. Oprindeligt arbejdede man med håndsmedede s. De har ikke – som de i dag kendte maskinsøm – en pyramideformet spids, men er jævnt tilspidsede. Hovedet er tildannet ved, at den endnu glødende ende af det smedede s. blev slået ned med 3-4 slag.

◆ **Sømbeslag.** Beslag af galvaniseret jern. Anvendes til at samle forbindelser i trækonstruktioner.

Sål. Det nederste stykke af forskellige konstruktioner, f.eks. det nederste stykke træ i en vindueskarm, og *sylden* under et hus.

◆ **Sålbænk.** Fremspring eller skråbånd anbragt på ydersiden af en husmur under vinduerne for at bortlede regnvand.

Sålbænkgesims. Se *gesims*.

T

◆ **Tag.** De ældste t. har været tækket med naturmaterialer såsom rør, siv, strå, lyng, store blade og græstørv. Måske har sammensyede dyrehuder også kunnet gøre fyldest til mindre huse. Tækningen er blevet båret af et skelet af kæppe, der har været fæstnet til en åsbjælke for oven og til en tagrem for neden. *Åsbjælken*, *rygnings-* eller *mønningsbjælken*, som den også kaldes, blev i de ældste huse ofte båret oppe af høje *stolper*, som stod på række midt ned gennem huset – *suler* kaldet.

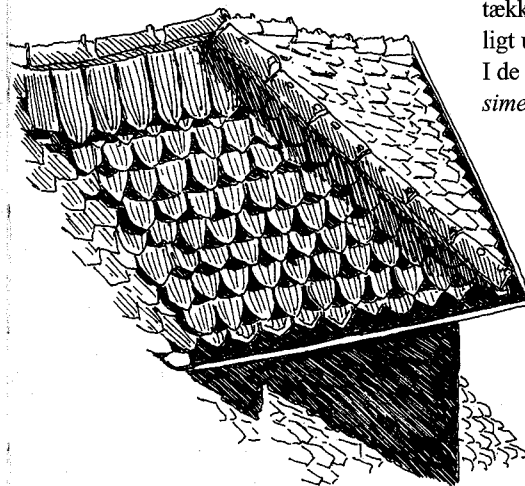
Meget gammel er tillige *højremskonstruktionen*, hvor to parallelle stolpeværker ned gennem huset bærer hver sin højrem, på hvilke *spærene* til den øverste del af taget hviler. Oven på disse spær er der så lagt spærforlængelser, stikspær, der hviler på *udskudenes tagrem* og bærer de underste dele af taget. Der er ikke i højremstaget nogen åsbjælke, spærene mødes blot for oven og stives lidt nede af med et tværgående bånd – *hanebåndet*. Der er ej heller åsbjælke i spærtaget; det består af spær, som parvis er forbundet for oven, og lidt læn-

gere nede afstives af tværgående hanebånd. Spærene hviler med *spærfoden* på tagremmen eller på bjælkeender, der er *nedkæmmede* i en murlægte. De kan også hvile på *spærsko* – korte bjælkestykker støttende på *murkronen*.

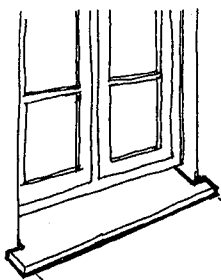
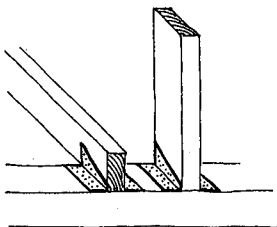
I længderetningen forbindes spærene af påsømmede *lægter*, der bærer tagbeklædningen.

Tager vi først t. tækkede med naturmaterialer, så bruges tagrør og langhalm stadig som tækkematerialer, hvorimod lyngtage nu er yderst sjældne, og tangtage hovedsageligt er at finde på Læsø. Man skelner i rør- og stråtagene mellem bundne og syede t. Til de bundne bruges tækketæpper, som presses ned mod bundter af tækkematerialet og bindes fast til de bagved liggende lægter, så bundterne ligger i spænd. Da der bindes for hver gennemføring af tækketæppet, er de bundne tage, hvis arbejdet er ordentligt udført, meget solide.

I de syede t. føres et langt stykke garn eller en håndsnoet *sime* gennem en række rør- eller halmbundter og fæstner

dem til spær og lægter, men der bindes ikke for hver gennemføring. Over tagryggen bøjes de opstikkende toppe af bundterne ned på den anden side af taget og syes fast der. For at få taget tæt, lægges der herefter en rygning af halm, tang eller græstørv op. Halmrygningen kan være holdt på plads af et stykke hønsenet eller af *kragtræer* også kaldet *rygningstræer*, *poldtræer* eller *vårtræer*. Dette er almindeligst i de østlige dele af landet og i Østjylland. I det vestlige Jylland bruges møntørv, som er græstørv med stort sandindhold og derfor tunge. De kan være skåret ud i lange baner, der lægges på langs hen ad taget og således, at den ene dækker lidt op over den anden, eller de kan være skåret i tre mindre stykker, der lægges med en på hver side af taget og så en over midten samt lidt ned på sidetørvene, så disse fastholdes. I Nord- og Vest-

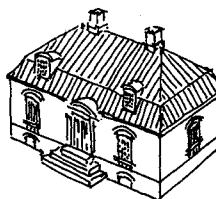
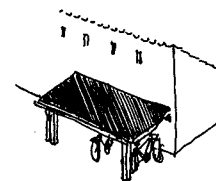
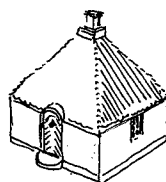
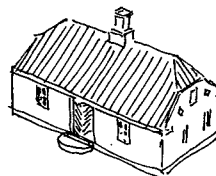
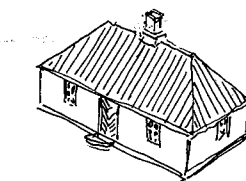
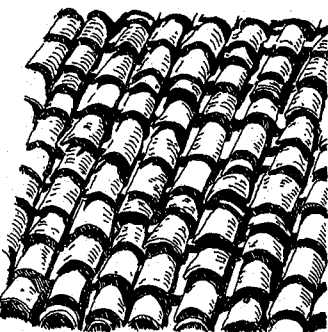
jylland har man ikke brugt kragtræer. Tangrygning bruges ofte i forbindelse med ler. Det var meget vanskeligt at få lyngtage tætte, men man klarede problemet nogenlunde ved efter tækningen af overøse taget med sand, som lagde sig mellem lyngrisene. Noget bedre var kombinationstage af lyng og halm lagt skiftevis række på række. Tangtaget er hverken bundet eller syet. Der er for neden bundet snøede *vaskere* og *gumlinger* på lægterne, så der dannes en vold, og over den er tangen så simpelthen stablet op i et tykt lag. Over tagenderne på tværs kan der være lagt stykker af ankerkæder for at hindre, at vinden flår tangen op. Spåntage kan inderst have en bræddebeklædning, men spånerne kan også være naglede fast til lægterne. De består af tyndt udsavede eller udhuggede træplader, som dækker langt ned over de underliggende spåner, og hvor hvert lag forskydes i forhold til det underliggende, så der ikke bliver revner, hvor vandet kan trænge ind. Der bør ligge tre lag spån over hinanden.

De ældste tegltage var tækket med teglplader udformet ikke ulig træspånerne. De kaldes *bæverhaler*. Lidt senere fremkommer i Norden de såkaldte *munke* og *nonner*. Nonnerne er brede tagsten med nedadvendende bue, munkene smalle med opadvendende bue. Når to nonner lagdes ved siden af hinanden, dækkedes samlingen imellem dem ved, at en smal munk lagdes ned over dem. Nogle tage bestod alene af nonner, og samlingerne var så tætmede med mørtel. I 1600-årene kommer de hollandske *vingetegl* til Danmark, men almindelige bliver de først i slutningen af 1700-årene, de er bølgeformede, og den nedadbøjede bølgekam på den ene sten dækker ned over den opadbøjede kant på den næste. På den måde bliver taget tæt.

Falstagsten er formpressede og har falske langs kanterne, som griber ind over hinanden.

Til fornemt byggeri har man undertiden brugt *glaserede vingetegl* – især i barok, rococo og klassicisme. Tagsten kaldes også undertiden *tagpander*.

Af natursten har skifer været brugt, hertil kommer metal-lagene, hvor bly har været brugt en del til kirker og tårne på herregårde. Kobber har været mest anvendt på de kongelige slotte og enkelte kirker, og endelig har enkelte huse zinktage. På mere almindelige bygninger har kobber og zink dog først og fremmest haft betydning som beklædning af skotrender, flunker etc. I dag har tagbeklædning af *asbestcementplade* vundet stor udbredelse både som plader i bølgeform og som plader, der ligner plan

skiferbelægning. Endvidere bliver betonsten, der efterligner tegltagsten, benyttet. På flade eller næsten flade tage er det almindeligt at lægge *tagpap*.

Blandt tagformerne bør nævnes det almindelige sadeltag, der på gamle huse kan være højt og stejlt og have hældninger på fra 40°-60°. Jo stejlere t. er, des bedre ligger de gamle tækkematerialer såsom strå og teglsten nemlig fast. På moderne huse med sadeltag er hældningen gerne på mellem 30° og 45°, i enfamiliehuse næsten altid omkring 25°. De nyere tækningsmaterialer ligger nemlig udmærket fast også med en så beskeden hældning. Et højt slankt sadeltag kaldes også spidstag. Hvis et sadeltags flader danner en næsten ret vinkel med hinanden, kaldes det et vinkeltag.

Hvor det øverste lille hjørne af tagryggen ved gavlen er afskåret, taler man om *kvartvalm*, er taget nedadskrånende til midt på gavltrekanten, er det *halvvalm*, og skråner det helt ned, så der ingen gavltrekant er, kaldes det *helvalm*. *Mansardtaget* har to afsnit, en øvre med et meget ringe fald, og derunder en afdeling med stejlt fald. Denne tagform går normalt rundt, så der altså er tale om et valmtag, men i nogle tilfælde føres gavlen op, så der enten slet ingen afvalmning er, eller kun en kvartvalm. Mansardtaget kaldes undertiden også et *brudt* eller et *gebrokkent* tag. *Brækket* eller *knækket* t. er ligeledes forekommende betegnelser.

Telttaget har pyramideform og kaldes også undertiden pyramidetag. *Buetaget* danner i tværsnit en bue, og *shedtaget* har skiftevis stærkt skrånende og næsten eller helt lodrette tagflader. *Hjelmtag* vil her være et kuplet tag på et tårn eller en tårnagtig bygning. *Halvtag* har kun fald én vej. *Heltaget* derimod består af to tagflader, der mødes i ryggen og med fald til hver sin side. *Gavltag* findes over en kvist eller frontispice, der ikke har valm.

Tagbryn. Se *bryn*.

Tagdrypslippe. Ganske smal passage mellem to huse, hvor tagene næsten når sammen for oven. Tjener til at aflede tagdryppet.

Tagformer. Se *tag*.

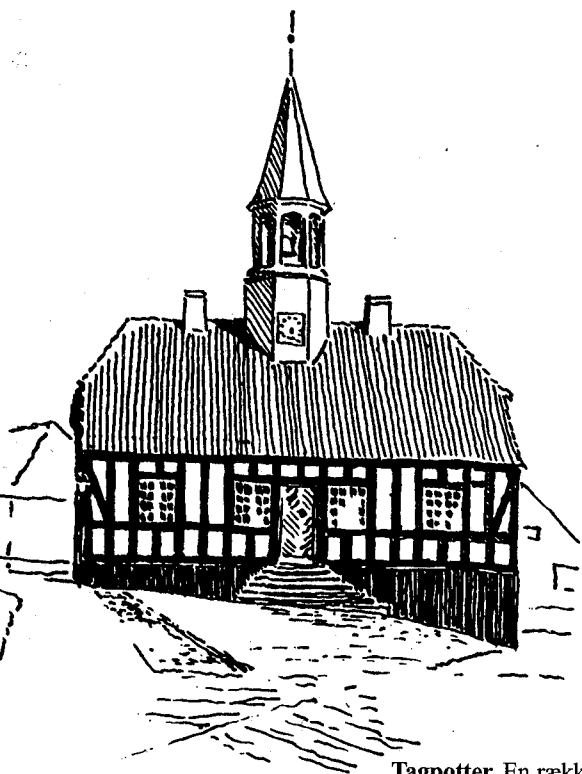
Taggesims. Se *gesims*.

Tagkvist. Se *kvist*.

Taglejde. Gammel benævnelse på *tagrem*.

Tagpande. Se *tagsten*.

Tagpap. Kommer frem i Danmark i anden halvdel af det 19. århundrede, først som kludepap imprægneret med træbjærene. Siden brugtes stenkulstjære, og fra ca. 1900 bruges asfalt i stedet for tjære.

Tagpotter. En række *tagsten* ved underkanten af et strå- eller rørtag.

Tagrem. Se *tag*.

Tagryg. Den øverste del af et tag indbefattet rygningen eller mønningen – stedet hvor to modsat skrånende tagflader mødes.

◆ **Tagrytter.** Et lille spir på *tagryggen*.

Tagrør. Stænglerne af *phragmites vulgaris*, der bruges som tækkemateriale. Vokser i Danmark ved åer, søer, fjorde og moser.

Tagskæg. Den nederste del af taget, der rager ud over husmuren og leder tagdryppet væk fra den.

◆ **Tagskægskvist.** *Kvist*, der har udspring i højde med tagremmen, og om hvilken tagskægget buer op.

Tagspær. Se *spær*.

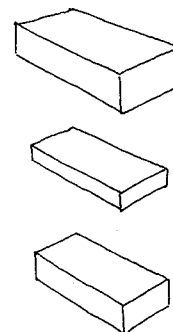
Tagspån. Se *tag*.

Tagsten. Se *tag*.

Tagskægsknægt. Se *bindingsværk*.

Tagstol. Den tømmerkonstruktion, der går på langs gennem loftet og understøtter spærene.

Takfrise. Frise med lodret stillede spidse takker eller tænder sat i forlængelse af hinanden.

Tandsnitfrise. Stilerede kvadratiske eller højrektangulære tænder sat sammen til en *frise*. Den joniske og korintiske t. har kvadratiske tænder, og mellemrummet mellem tænderne er lig med tændernes bredde. I romansk og gotisk tid får tænderne ofte en svalehaleagtig udformning, så de altså er bredere for neden end for oven.

Tang. Mellemstykkerne i et gitterspær kaldes tænger. Planten tang er endvidere benyttet som tagdækningsmateriale.

Tangmønning. Se *tag*.

Tangtag. Se *tag*.

Tap. Udtyndet rundt eller kantet parti for enden af tømmerstykke og passende ned i et taphul.

Tappet. Tømmersamling, hvor et tilhugget eller tilskåret frem-spring på det ene tømmerstykke passer ned i en hulhed i det andet.

Taskekvist. Se *kvist*.

Tavl. I *bindingsværk* de klinede eller udmurede partier mellem tømmerkonstruktionerne.

◆ **Tegl.** Mursten eller tagsten (se tag) af brændt ler. I Mesopotamien kendtes t. ca. 2000 år f. Kr. Til Europa nåede det først omkring år 900, hvor der brændtes t. i Lombardiet. Herhjemme optræder t. i 1160-erne, hvor Valdemar den Store anvendte det i Sct. Bendts kirke i Ringsted. Lidt senere anvendtes t. i Dannevirke i Sydslesvig.

De første mursten af t. var *munkestenene*. Deres størrelse kan variere lidt, men længden ligger gerne på mellem 27 og 30 cm, bredden på mellem 12 og 14 cm, og tykkelsen på 7-10 cm. Man har også tidligt haft mursten af andre formater, blot er man altid gået ud fra den regel, at stenens længde skal være to gange bredden plus en fuge, hvilket har været nødvendigt for at kunne anvende dem i en fornuftig skiftegang. Fra 1600-tallet blev murstenene mindre og tyndere. *Slotssten* er en repræsentant for denne type. Tyndest blev de såkaldte *flensborgersten*, der kom fra teglværkerne langs Flensborg fjord. De kan gå helt ned til 3 cm i tykkelsen, som regel ligger de dog omkring 4 cm. Den almindelige farve er gul. En moderne normalsten er 23 cm lang, 11 cm bred og 5,5 cm tyk.

Nogle mursten var kun, hvad man kalder halvbrændte, de egnede sig naturligvis bedst til indvendige skillerum, og når de sattes i ydermure, hvad også skete, var det klogt at holde disse pudsede. Almindelige mursten var helbrændte, og særlig hårdtbrændte sten forekommer, bl.a. var slotsstenene ofte hårdtbrændte. I renæssancens sidste tid var den danske produktion af teglsten beskedet, og vi importerede sten fra

udlandet, det var vel i den forbindelse de ret små sten, der går under betegnelsen *hollandske mopper*, nåede hertil.

Teglstenene blev fremstillet i rammeforme af træ, som det våde ler pressedes ned i, hvorefter det overflødige ler blev strøget af, hvilket har givet anledning til betegnelsen håndstrøgne sten. Man har senere lavet en erstatning for disse med de såkaldt blødstøgne sten, der ganske vist er maskinelt tilvirkede, men dog har lidt af den håndstrøgne stens karakter. *Formsten* er profilerede teglsten. Gamle eksemplarer kan være håndformede, nyere er gerne maskinfremstillede. Medens hånd- og blødstøgne sten har en lidt rustik overflade, har de almindelig maskinstrøgne et ganske glat og jævnt ydre. De kaldes undertiden blot maskinsten.

De røde t. er brændt af rødler, de gule af blåler. Er disse sidste brændt ved særlig høj temperatur, kan de spille lidt i det grønne. Flammede sten har kunnet opnås ved en sammensætning af de to lersorter, uden at de dog er blevet helt blandede. I øvrigt brændtes de røde sten ved lidt lavere temperatur end de gule, de var nemlig fuldblændte ved 1020°, medens de gule måtte op på 1060°. De 40° forskel har gjort gule sten mere sintrede, og de har glattere overflade. Hårdere brændt end de gule sten er de små klinker, der er klangfulde, når de anslås. I de senere år er brune t., såkaldte mokkasten, blevet almindelige, de indsættes undertiden i murværk under restaurering, fordi de med deres farve kan minde om gamle røde t., der er mørknede af vejrets påvirkning. Såvel mursten som tagsten kan være *glaserede*.

En sten, som er hugget over, så kun det kvarte af den er tilbage, kaldes en *petring*, og derpå følger *halve sten* samt *trekvarter*. En sten, der er hugget over, så den er halveret på langs, benævnes *mesterpetring*.

Teglelement. *Præfabrikeret* facadeelement af tegl. Eksempelvis 5,5 cm murstensskaller i 4,5 cm beton, 12,5 cm mineraluld og 7,5 cm klinkerbeton.

Teglgulv. Ved gulve belagt med tegl benyttes massive teglsten eller teglfliser.

Tegloverligger. Se *ståltegl*.

Teglstensbyggeri. Se *tegl*.

Telttag. Se *tag*.

Tentorstål. Se *armeringsjern*.

Termolægte. Lægte opbygget af kantstillet isoleringsuld beklædt med pålmede krydsfinerplader. Benyttes i stedet for almindelige *lægter* ved isoleringsarbejder.

Terningfrise. *Frise* med terninger, der står forskudt for hinanden omkring en vandret midterlinje.

Terracotta. Se *keramik*.

Terrazzo. Betongulv, der gives et ekstra glatslebet *slidlag* af cement og sand blandet med marmorskærver. Er anvendt til trappebelægning og til gulve i badeværelser.

Tilladelse til ibrugtagning. Se *byggetilladelse*.

Tinde. Murblok på *murkrone* bag hvilken en skytte kan søge dækning. Ved siden af t. er der en skydeåbning.

Tindekrans. *Murkrone* med *tinder*, *krenelering*.

T-jern. Se *profiljern*.

Tjære. Træ tjære fremkommer ved tørdestillation af træ, bedst med fyrretræsstubbe. Den er rødbrun og kaldes også rødtjære eller finsk tjære og benyttedes forhen meget til imprægnering af såvel bindingsværk som træhuse. Da den var ret tyktflydende, varmedes den ofte op før påstrygningen. Fra slutningen af det 19. århundrede bliver stenkulstjære mere almindelig, den er et biprodukt fra gasfremstilling. Den er sort eller mørkebrun, og den får en groft krakeleret, undertiden blæret overflade, som det endnu kan ses på en del bindingsværk og på hussokler, som også ofte blev tjæret.

Tofteport. Port fra gårdspladsen ud mod marken eller toften – en slags bagport i modsætning til *gadeporten* imod bygaden.

Tokoblede. To sidestillede vinduer, *nicher* etc.

Toløbstrappe. Se *trappe*.

Tomme. Se *mål*.

Tondo. Cirkulært maleri eller relief.

Topstykke. Afslutning opadtil på f. eks. gavl, portal eller møbel. Er ofte udsmykket. Kaldes også *kopstykke*.

Torammet. Se *vindue*.

Toptak. Lille murtinde ved gavlspidsen. Kan være suppleret af to *fodtakker*, tilsvarende prydelser ved gavltrekkantens fod.

Toskansk søjle. Se *søjle*.

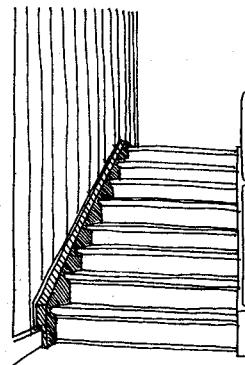
Tovfrise. Frise med udsmykning som et snoet tov.

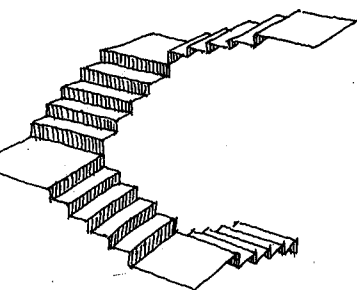
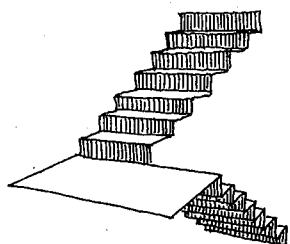
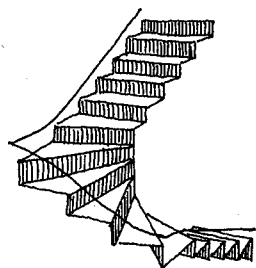
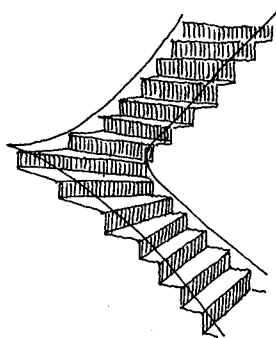
Tovstav. Prydstav udskåret eller udhugget som tovsnoning.

Transversalbue. Se *bue*.

♦ **Trappe.** Oprindelig var t. stiger, som gik uden på huset, og som kunne trækkes op i en truende situation. Efterhånden udvikledes de til simple *ligeløbstrapper*, som var noget mere bekvemme. Siderne på t., som trinene er tappet ind i, kaldes dens *vanger*. På ligeløbstrapper er vangerne lige, hvilket er den enkleste trappekonstruktion. Et trappeløb er et trappestykke med en uafbrudt række trin.

I sen middelalder og renæssance begyndte man f.eks. på herregårde at bygge tårn om t. for at beskytte dem mod vejr og fjender. En ligeløbstrappe kunne ikke rummes i et tårn,

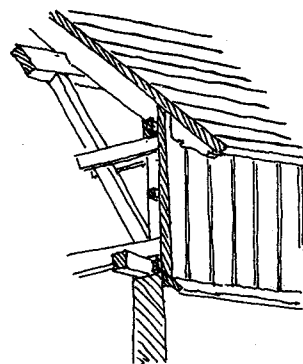
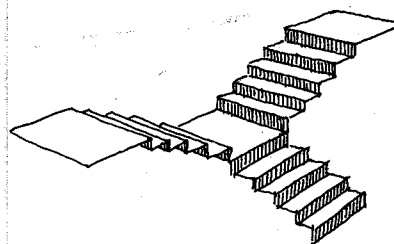
derfor gik man over til *spindeltrapper*. Hvor murene var tykke nok, kunne man også anbringe såvel spindeltrappe som ligeløbstrappe inde i dem, og i kirker og klostre brugtes indvendige t. allerede i middelalderen, men de forekom næppe i almindelige beboelseshuse.

Først i barokken bliver etageforbindelse med indvendige t. almindelige herhjemme, og man gør ofte en hel del ud af dem med smukt udsavede eller endog udskårne balustre og en til tider meget bred, overdådigt profileret håndliste. Særlig flot kunne den nederste støtte – *mægleren* – være. Det almindeligste er afgjort, at de indvendige t. er af træ, men der kendes eksemplarer af sten, f. eks. er den pompøse t. på Lethrabort nær Roskilde udhugget af sten. Vangen ind mod centrum kaldes *forvagen*, den ud mod væggen benævnes *bagvange*. Trinenes overside kaldes deres *grund*, og på mange t. er der lukket mellem trinene med et bræt, som kaldes et *stødtrin*. Det stykke, som trinene går ud over stødtrinene, kaldes *trinfremspring*. Den linje, der kan beskrives op gennem midten af trinene, er t.'s *ganglinje*. I hjørnet mellem stødtrin og trin kan der være indsat en lille liste, den kaldes en *platliste*. De platforme, som man finder på nogle t., hedder ♦ *reposer* eller trapeafsatser, og *hovedreposerne* er dem, der ligger i højde med en etages gulv. Stedet, hvor man går ud på t. fra en repos, kaldes *udtrin*.

Nogle t. har to gelændere, andre nøjes med et på forvagen. Man har ud over ligeløbstrapper *kvartsvings*, der drejer 90°, og hvor der i hjørnet indsættes skæve trin, der er smallest mod forvagen og bredest mod bagvagen. På *halvsvingstrappen*, som drejer nok en gang rundt, så den nederste og den øverste del forløber parallelt med hinanden, er der selvsagt også anvendt skæve trin. Se i øvrigt under *vindeltrappe*. *Toløbstrappen* er sammensat af to enkeltløbstrapper adskilt af en repos, og *fireløbstrappen* har tre repos. *Kejsertrappen* har to nedgange – to enkeltløbstrapper, der i en repos mødes i en vinkelret på dem anbragt fælles nedgang, så trappen altså set ovenfra får T-form. Den kaldes også *dobbeltløbstrappe*. Ved en *opsadlet* t. forstås, at trin og stødtrin hviler oven på vangerne i stedet for at de er stemmet ind i dem.

En t. kan forneden være afsluttet med en såkaldt *vangesnirkel*, hvor vangen drejer ud i et volutagtigt sving hvilende på en klods, der går ud som en forlængelse af trinnet. Et sådant trin kaldes et *klodstrin*.

De udvendige stentrapper har oftest trin af granit, og for

ikke at blive for glatte kan de være *bildede*, hvilket vil sige, at der er hugget riller eller rifler i dem. Stentrapperne har gerne gelænder af smedjern – fra det 19. århundrede er der dog også en del i støbejern. Særlig fornemme eksemplarer kan have sandstensgelænder. Den ældste fritrappeløb på en dansk herregård finder vi på Sparresholm i Sydsjælland, den er med dobbelt løb og opmuret. Den prydes for oven af to liggende løver og for neden af to kugler. Andre steder har man nøjedes med en enkeltløbstrappe liggende op mod muren eller en bredere, mere majestætisk gående ret ud fra muren.

Trappefrise. Murets frise, hvor nedadvendende aftrapninger fremtræder i relief. T. går gerne over fire skiftengange.

Trappegavl. Gavl med aftrappende *kamme*.

Trappeløb. Se *trappe*.

Trappestik. Den øvre afslutning på en *blænding*, som er aftrappet ligesom en *trappegavl*. Se *blænding*.

Travers. *Tværbjælke*.

Trekløverbue. Se *bue*.

Trekløverstav. Ribbe af formsten eller prydstav af træ med trekløverprofil.

Trekoblet. Tre sidestillede vinduer, blændinger etc.

Trekvarter. Se *tegl*.

Trekvartfronton. *Frontispice*, der er af trekantet facon, men står åben så den opadvendende spids mangler.

Trekvart rundstav. Se *rundstav*.

Trekvartstøje. Se *søjle*.

♦ **Trempe.** Egentlig en kortere *stolpe* eller *planke* anvendt som støttende led. Ligeledes betegnelse for en overbygning på et hus, der tjener til at give et større loftsrum – et såkaldt *styrterum* eller styrtrum. T. ligger over loftsbjælkerne og bæres enten af stolpeforlængelser eller netop af kortere stolper sat oven på den egentlige konstruktion. T. ses ofte på landbrugsbygninger og er gerne bræddebeklædt.

Trempegavl. Gavl i en *trempe*konstruktion.

Trepasbue. Se *bue*.

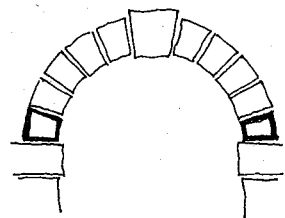
Triforium. Tre vinduer indskrevne i en *bue*.

Triglyf. Tredelt plade i dorisk frise. Delingen sker ved hjælp af to hulsnit eller kannelurer lodret ned gennem pladen.

Trinfremspring. Se *trappe*.

Tromle. Søjleskafter er undertiden sammensat af flere led, og et enkelt led kaldes en t. Det kan også være betegnelsen for den cylindriske del af en *kolonneovn* af keramik eller jern.

Trompe. Et halvcirkulært bueslag med *smiget* underside anbragt i et retvinklet murhjørne, så dette får en vis nichekarakter. T. fungerer gerne som overgang mellem et firkantet

rum og et cirkulært kuppelhvælv, men kan også være bærende element for et hængetårn eller – anbragt under gulvplanet – for en hjørnekamin.

Trughvælv. Se *hvælv*.

Trukket gesims. Se *gesims*.

Trumeau. Murstykke mellem to vinduer – også kaldet *murpille*.

♦ **Trykleje.** Støtteflade, vederlag for *bue* eller *hvælv*. Buens nederste sten benævnes *tryklejesten*.

Tunge. En udsmykning, der i dens aflange, tilspidsede form minder om en t. Ses ofte udsavet på tømmer- og snedkerarbejder.

♦ **Træ.** De træsorter, der i gammel tid mest blev brugt i husbyggeri, var eg og fyr.

Egen er et langsomt voksende træ med et særdeles bestandigt ved, der, når en lagring har fundet sted, arbejder og svinder meget lidt. Det blæsende, meget omskiftelige danske klima, der har påvirket egen under hele dens langsomme vækst, har gjort dens ved både sejt og hårdt, og dansk eg er uden sammenligning den bedste i verden. Allerede i middelalderen havde vi en betydelig eksport af egetømmer til lande, hvor der også voksede eg. Det danske tømmer blev så indsat på de mest udsatte steder, medens landets egne frembringelser blev brugt, hvor presset ikke var så stort.

Eg er imidlertid oftest ret knortet af vækst, hvorfor det til tider har været vanskeligt at skaffe tilstrækkelig store rette stykker til bygningskonstruktionerne. Det er en af grunde til, at man ikke sjældent finder krumvokset tømmer i gamle huse. – En anden grund er, at krumvokset tømmer ofte er stærkere end retvokset, bl.a. egner det sig godt til skrå konstruktioner som stormbånd og andre stivere.

Egen har kærneved og splintved, dette sidste har normalt ikke fundet anvendelse, da det er blødt og lidet modstandsdygtigt overfor gnavende insekter. Ellers byder egens store indhold af garvesyre på en udmærket beskyttelse, så længe garvesyren er i behold, angribes kærnevedet kun af egens borebille, men kalkning af egetømmer kan neutralisere garvesyren.

Eg er ikke mindst blevet brugt til de ydre konstruktioner i bindingsværkshuse samt undertiden til loftsbjælker og gulvplanker, til døre, panelværk o.s.v.

Allerede i renæssancen var det almindeligst anvendte træ til f.eks. lofter og gulve, fyr. I begyndelsen var vi selv leveringsdygtige, men rovhugst ødelagde vore fyrreskovstrækninger,

Eg

Fyr

Elm

Douglas

og snart måtte vi importere fra f. eks. Kalmar og fra østersøhavnene i Tyskland, Polen og Balticum. Man kaldte under ét tømmeret fra denne del af Østersøen for pommersk fyr, selvom det var vokset dybt inde i Galiziens skove og flådet ned til Østersøkysten ad floderne.

Kalmarfyr er ved fra gamle træer, det er rigt på harpiks og derfor meget bestandigt. Det har tydelige årer, kan levere store retvoksede længder og er sejt og smidigt.

Den pommerske fyr fandtes forhen undertiden i enormt store dimensioner med en masse kærnetræ, der gav store retkantede bjælker, veddet har store årringe, der kan være på op til en halv snes centimeters bredde. Det er både sejt og hårdt træ og har en del store, langagtige knaster. Et minus ved pommersk fyr var, at træet havde en tendens til at revne, uden at dette dog anfægtede styrken.

Det skal tilføjes, at såvel kalmarfyr som pommersk fyr voksede i de store vildskove. Det var kæmpetræer af stor ælde, og de findes ikke mere.

Elmetræ, som er tungt og hårdt, er blevet brugt i huse, men ikke i større omfang. Hasselkæppe og pilevidjer indgår i vendreværket i lerklinede bindingsværkstavl. Elletræ er undertiden brugt på steder, som er særlig udsat for fugt, f. eks. som fodremme i surt beliggende huse. Det har ligeledes fundet anvendelse til forskelligt tømmer i vandmøller. Årsagen er dets store fugtbestandighed, der gør, at der ikke går råd i det.

I nyere tid er der kommet en del tømmer fra fjernere verdensdele til Danmark. I det 19. århundrede tog skibe, som sejlede til Amerika således ofte douglasgran – også kaldet Oregon pine – med hertil i ballast, og der importeres også nu om dage en del af dette træ. Det er ingen fyr, så derfor er betegnelsen douglasfyr, som man ofte hører, fejlagtig. Douglasgran har kæmpevækst, ret hårdt ved, stærkt og ligevokset, farven er gullig, og årringene rødbrune. Det ridser og revner let, svindet er ret stort. Meget anvendt til finer- og snedkerarbejder. Pitch pine, hvoraf kærnetræet bruges, er brunrødt, harpiksholdigt og fedtet – det er et fyrretræ. Det er i gode kvaliteter meget vejrbestandigt og syremodstandsdygtigt.

Fra Mellem- og Sydamerika er det hovedsageligt mahogny og palisander, man har fået. Mahogny er en hård og modstandsdygtig træsort, og f.eks. er den mørke San Domingo mahogny tillige meget tung. Mahognyarterne, som er af vekslende kvaliteter, er mest anvendt til indendørsarbejder.

Palisander, som har et meget smukt ved, er hovedsageligt anvendt til fineringer, da det er meget kostbart. – Mest yndet er nok Rio palisander.

Fra Asien bør nævnes teaktræ. Det kan i farve variere fra strågult til brunt ofte med lysere og mørkere striber. Det er meget brugt til indvendige snedkerarbejder, men har først rigtig opnået udbredelse inden for de sidste 100 år.

Endelig kommer der i dag fra Afrika en del forskellige typer hårde og tunge træsorter, som bl.a. finder en del anvendelse i parketgulve.

Træbeton. Også kaldet *træuldsbeton*. Høvlspåner eller træuld, der imprægneres med vandglas og derefter blandet med cementkitmasse presses i plader eller blokke. Processen foretages på fabrik. Se også *beton*.

Træuldsbeton. Se *træbeton*.

Trådglass. Glas, hvori der er indstøbt tynde metaltråde, der holder på glasset i tilfælde af brud.

Tværgavl. Gavl på langsiden af et hus siddende vinkelret i forhold til endegavlene.

Tværpost. Se *vindue*.

Tværsprosse. Se *vindue*.

Tværtag. Se *tag*.

Tysk bånd. Det samme som zigzag-frise eller takfrise med spidse trekantede tænder på række.

Tømmertal. Nummerering af tømmerstykker, så de kan anbringes i rigtig rækkefølge i tømmerkonstruktionen. Forhen huggedes de ofte i træet med en tømmerøkse eller udstemmedes med et jern, hvilket medførte, at krumme linjer ikke let lod sig fremstille. Derfor arbejdede man fortrinsvis med forenklede romertal og kombinerede måske med egnede bogstaver.

I *bindingsværk* arbejder man med *fag*, og et fag består af en stolpe med dertil hørende *løsholter*, *dokker*, *skråbånd*, *remstykker* og hvad der ellers måtte være. Denne stolpe bærer fagets nummer, og de til den knyttede tømmerstykker har ligeledes fagets nummer samt numre, der angiver deres indbyrdes placering. Med næste stolpe begynder så næste fag og næste nummerering.

Tilsvarende gør sig gældende i *bulhuse*, hvor *bulfjælene* foruden fagnummeret har nummer for rækkefølgen, hvori de skal placeres.

Da man i huse bygget af egetræ ofte var afhængig af tømmer af forskellige længder og former, var det meget nødvendigt med en gennemført tømmernummerering, for det var sjældent, at et bestemt stykke tømmer kunne passe ret

mange steder i konstruktionen. Man kalder også tømmer-tallene for *afbindingsnumre*.

Nogen faste grænser for, hvordan tømmermærkerne – eller tallene – har udviklet sig, er vanskelige at sætte, men indtil begyndelsen af 1600-årene arbejdede man mest med de middelalderlige punktmærker, der vel gerne sloges i med et lille jern. De kunne dog også slides ned i træet og fremtræde med smukt rundet bund som negative halvkugler. I renæssancen bliver det almindeligt at hugge romertal i træet, dog næppe direkte med øksen. Det er sandsynligt, at der også her har været brugt et jern. I 1720-40 bliver det almindeligt at skære numrene med et stemmejern. Nogen faste overgangsdato kan ikke gives. Det har varieret fra egn til egn.

Tøndehvælving. Se *hvælv*.

Tøndetag. Se *tag*.

Tørkalk. Se *læsket kalk*.

Tørvemønning. Se *tag*.

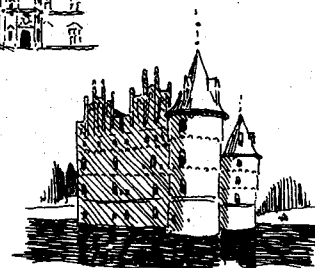
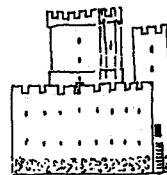
♦ **Tårn.** Er opstået på grund af menneskers behov for at stige til vejrs og skaffe sig overblik. Først har man klaret sig med at kravle op på høje eller klatre op i træer. Begge dele kunne imidlertid være ret besværligt, hvorfor man valgte at bygge faste udkigssteder, hvortil adgangen foregik med stiger.

Det bedre overblik medførte, at man også fra sådanne udkigssteder bedre kunne bekæmpe fjender, fordi det var lettere at overse deres bevægelser og tage sigte. Af samme grund blev tårnene foretrukne mål for angribere, og man kunne følgelig ikke nøjes med at lade dem fremstå som ret spinkle konstruktioner af træ. Der brugtes i begyndelsen stedse sværere tømmer, men træ er forholdsvis let at sætte i brand, og derfor gik man over til sten.

Kernetårnene beregnet til såvel udkig som forsvar fandtes i middelalderen på de større herregårde og borge. Kärnan i Hälsingborg er et udmærket eksempel på typen. Der var beboelsesrum i mange af disse forsvarstårne, som også kaldes *barfred* eller *donjon* eller – især de lidt mindre eksemplarer – *motte*.

Efterhånden blev kravene til en mere behagelig boligindretning større, og forsvarstårnene blev lidt lavere og rummeligere, men til gengæld rejstes der trappetårne, som sikrede en beskyttet forbindelse mellem etagerne, og som kendes i rund, firkantet og ottekantet form.

Ligeledes kom der *hjørnetårne*, hvorfra man kunne beskyde hovedhusets sider, så angriberne ikke kunne komme ind

under muren. I visse tilfælde er disse hjørnetårne konsolbårne og begynder først et stykke oppe på muren. De kaldes da *hængetårne*, og er de små og meget højtiddende, benævnes de *peberbøsser*.

Efterhånden som man begyndte at bygge flerfløjede anlæg omkring en gårdsplads, blev det også aktuelt med et *porttårn* med en gennemkørsel.

Ved siden af de mere forsvarsprægede t. har man *kirketårne*, som sikkert oprindelig ligeledes har haft en vis fortifikatorisk betydning, men som siden blot bliver stedet, hvor kirkeklokkerne hænger samtidig med, at det gør tjeneste som kirkens vartegn. Rundkirkerne er i virkeligheden borge på linje med *barfrenderne*, de har tjenestegjort som tilflugtssteder for den lokale befolkning i tilfælde af fjendtlige angreb.

Siden bliver t. på såvel herregård som kirke rent civile, og for de førstnævnte vedkommende opgives de efterhånden helt. I det 19. århundrede vender t. i nogen udstrækning tilbage med nygotik og nyrenæssance, hvor de bruges i både by og på land.

Som et meget iøjnefaldende led i husets arkitektur er t. ofte smukt udført og har måske dertil et festligt spir tækt med spån, skifer, bly eller kobber.

U

Ubrændte lersten. Se *lersten*.

Udfyldningsmurværk. Murværk, der udfylder tomme rum mellem bærende og støttende konstruktioner, men hvis tilstedeværelse ikke er påkrævet, for at konstruktionen kan blive stående, f. eks. udmuringer i *bindingsværk*.

Udglattet fuge. Se *fuge*.

Udkastet. Mørtel kastet – beklasket – på mur eller loftfor-skalling med murske som det ujævne bindelag for puds.

Udkragning. En vandret bygningskonstruktion eller et øvre *stokværk*, som springer frem over det underliggende.

Udligger. Noget der går skråt eller vandret ud fra en hovedkonstruktion. Bl.a. betegnelse for vandret bjælke, der rager ud fra muren over en åbning i denne, f. eks. fra en luge i forbindelse med et *hejseværk*.

Udlusing. Se *lusing*.

Udnyttelsesgrad. Se *bebyggelsesprocent*.

♦ **Udskud.** Betegnelse for en lavere udbygning, som skyder sig ud fra en bygning, og som dækkes af bygningens tag, der føres ned over den. – I dette tilfælde det samme som

lude. U. betegner ligeledes de sideskibe, der ligger uden for *højremsstolperne* i et *højremshus*.

Udspar. At reservere, forbeholde en vis del af et rum eller en flade, så den ikke får samme behandling, som den øvrige del er gjort til genstand for. Det kan være en dekoration, der udelades, noget der får lov til at stå ubemalet, uudskåret eller uudhugget.

Udstemning. Bearbejdning af træ ved hjælp af et stemmejern.

Udsæt. Lav udbygning på et hus – karnap.

Udtrin. Se *trappe*.

Udveksling. Se *vekselbjælke*.

Uglehul. Ventilationshul i gavlen af et hus. I dag oftest set i lader. Kaldes også *skadegab*. Se også *ildsted*.

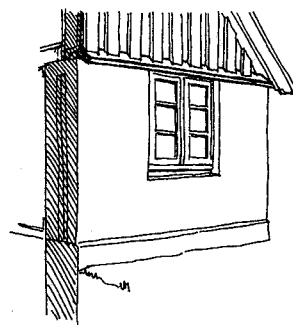
U-jern. Se *profiljern*.

Underkarm. Se *vindue*.

Underlagspille. Se *gulvpille*.

Undermuring. Opførelse af murværk under stående bygningsdele for at forstærke fundamentet.

Understrygning. Strygning af fuger i tegltage indefra med mørtel, således at revner og sprækker tætnes.

V

Valke. Pølseformede fortykkelser på f.eks. en gesims.

Valmtag. Se *tag*.

♦ **Vandbræt.** Et vandret fortløbende skrånende bræt anbragt under vinduer eller på gavl, hvor det leder vandet væk fra murværket. Kaldes også *sugfjæl* og *regnbræt*.

Vandfaldsfuge. Se *fuge*.

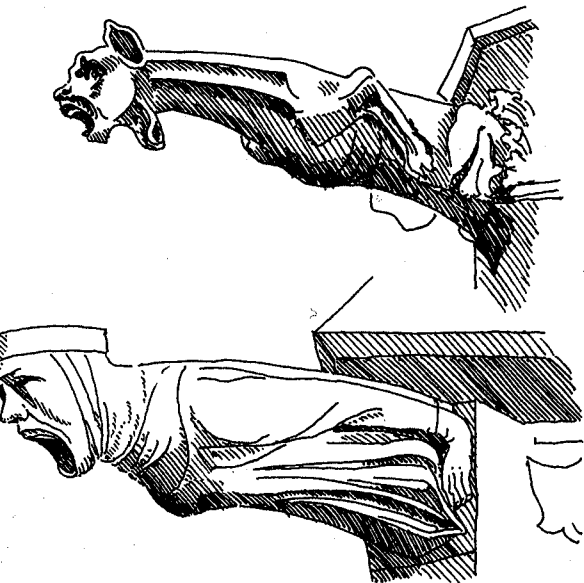
Vandfast. Udsatte konstruktionsdele, der skal kunne tåle vand for at modstå påvirkning fra vejrliget eller fra husets våde rum, skal være vandfaste.

Vandlås. U-formet bøjning, hvor vandet f.eks. fra en håndvask skal passere for at nå ud i afløbssystemet. Vandlåsen forhindrer lugte fra afløbet i at trænge ind i huset.

Vandnæse. Profileret vandret stillet fremspring med skrånede overside og *kelet* underside. V. tvinger nedløbende regnvand bort fra muren.

Vandskuring. Også kaldet *skuring*. Behandling af murværk således, at stenenes konturer ses gennem et ganske tyndt pudslag. Fremgangsmåden er, at der udkastes et tyndt pudslag, som derefter trækkes af på ny med murskeen. Under stækning med vand skures der derefter med en mursten eller en sæk – *sækkeskuring*.

♦ **Vandspyer.** Også kaldet *spygat* eller *gargoil*. Et fra en tagrende vandret eller skråt udstående afløbsrør. I ældre byggeri, ofte formet som et fabeldyr eller som en anden grotesk figur. Bruges i stedet for nedløbsrør.

Vange. Betegnelse for fritstående mur. Endvidere sidestykke i en trappe. Se *trappe*.

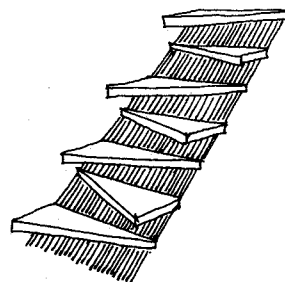
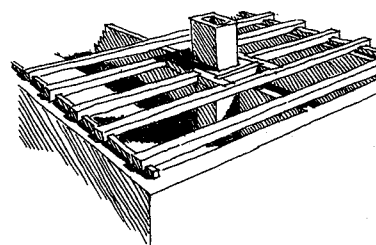
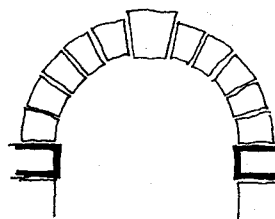
Vangesnirkel. Se *trappe*.

Varmegenvinding. Installation, der ved hjælp af en varmeveksler kan udnytte spildvarmen fra en bygning. Eksempel er luften fra køkken og badeværelse, der udluftes mekanisk og passerer en varmegenindvindingsenhed, inden det kastes ud.

Varmepumpe. Installation, der efter et princip som »et omvendt køleskab« kan udnytte varmeenergi fra jorden eller den atmosfæriske luft.

Varmesyn. I forbindelse med etablering af energibesparende foranstaltninger i ældre bygninger kan der foretages et varmesyn, hvor en *energikonsulent* gennemgår huset og herefter udarbejder en rapport kaldet *varmesynsrapport* om dets energitilstand. Rapporten beskriver også forslag til forbedringer og økonomien forbundet med dette. Se også *energikonsulent*.

Varmeveksler. Installation, der kan transportere varmeenergi imellem to uafhængige rørsystemer. Eksempler er udefrakommende fjernvarmevand, der passerer en varmeveksler, hvorefter husets eget varmerørssystem kan føre varmen til radiatorerne.

Vaskere. En slags valke snoet af tang og brugt i tangtage på Læsøgårde. De er ca. 2 m lange, og til selve v. slutter sig en hals, som er længere. Den vikledes man om den nederste lægte i taget, og når v. hang tæt for neden – ned over muren – fortsattes der med en række, som bandtes til næste lægte – og så fremdeles 4-5 lægter op. V. fungerede som en slags »stopklodser« så den opstabilede tang på taget ikke skred. Ind imellem v. anbragtes undertiden mindre *gumlinger*, der stort set snoedes efter samme princip.

♦ **Vederlag.** Den flade, hvorpå en *murbue*, *hvælving*, *bjælke*, eller et *stik* hviler. Betegnelsen også brugt om fundamentet til et hus, om *syldsten* og om de sten, der er pakket omkring en jordgravet *stolpe*.

Vederlaget for en bue kaldes også dens *fødselslinje*.

Vederlagsbånd. Se *kragbånd*.

Vederlagsgesims. En *gesims* der markerer, hvor en bue eller en *hvælving* mødes med den bærende mur.

Vederlagshøjde. Eller *vederlagslinje*. Den højde hvori en *buefod* befinder sig. Se også *bue*.

Vejrhane. Se *vindfløj*.

♦ **Vekselbjælke.** En tværbjælke, der ved åbninger i bjælkelag til skorstene og trapper er tappet ind i de nærmeste hele, gennemgående bjælker for at yde konstruktionen støtte. Kaldes undertiden alene *veksel* eller *udveksling*.

Velle. Mindre stykker træ, ofte affald, fra en anden produktion, der finder anvendelse i byggeri.

Vellervand. En mur eller væg bestående af halm- eller risbunder sammenstampede med ler.

♦ **Vendetrin.** Steder, hvor der kun er plads til korte og stejle trapper, har man undertiden benyttet v. Det er skæve trin som i en spindeltrappe eller vindeltrappe, men skiftevis højre- og venstrevendte og brugt i et lige trappeløb.

Vendisk forbandt. Se *forbandt*.

Vendreværk. *Fletværk* bestående af lodrette *stavrer* – *stejler* eller *støjler* – imellem hvilke der er flettet med *ris*, *vidjer* eller *simer*. Ofte brugt som baggrund for opklining af lervægge i f.eks. *bindingsværk*.

Vestdansk ildsted. Se *ildsted*.

Vibrering. Se *beton*.

Vidje. Lige, smækker pilegren.

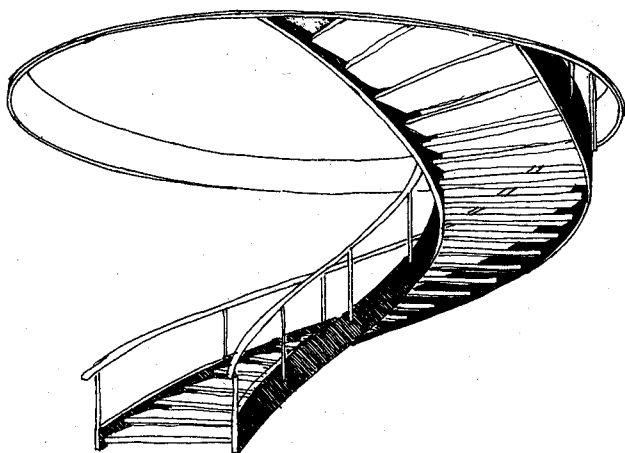
Viftehvælv. Se *hvælv*.

Vifteroset. Se *roset*.

Viftevindue. Halvrundt vindue der af mange sprosser inddeles, så det kan minde om en udslået vifte.

Vindafstivning. En bygning er sikret mod påvirkning fra vindkraften. Sikringen kan foregå ved, at murede/støbte kerner eller *vindkryds* indgår i konstruktionen.

♦ **Vindeltrappe.** En trappe, der snor sig op i en spiral. Den har – i modsætning til *spindeltrappen* – ingen kerne. V. kræver mere plads end spindeltrappen, til gengæld kan trinene konstrueres, så de bliver bredere og mere bekvemme at gå på. Den smukkeste v. herhjemme er nok den franske trappe, der findes på Overgaard ved Mariager fjord.

♦ **Vindfløj.** Viser af vindretningen, ofte opbygget med et stationært horisontalt stille kors, hvis arme peger mod hver sit verdenshjørne. Over dem en let drejelig viser med en fane, som vinden kan få fat i. Denne fane kan være udformet som en hane, og v. kaldes da en *vejrhone*. Ofte er v. meget smukt udformet. Materialet kan være smedjern, men ikke sjældent er i hvert fald de bevægelige dele af f.eks. kobber for at undgå fastrustninger.

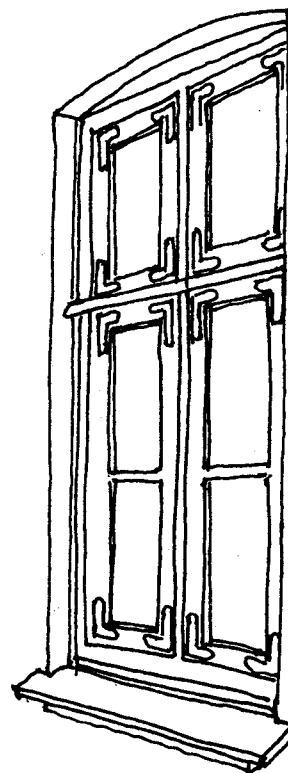
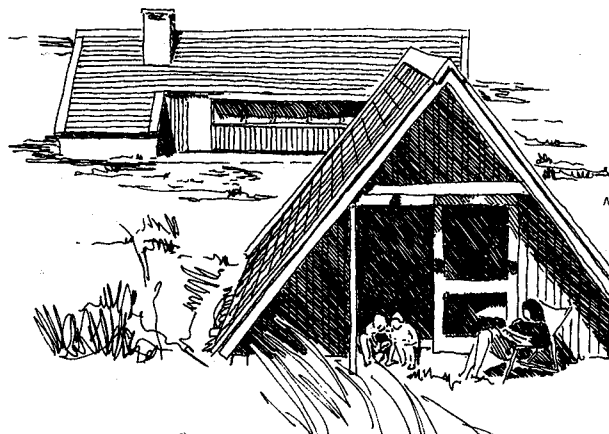
Vindjern. Tværstænger af jern indsat i blyindfattede vinduer til støtte for de bløde *blysprosser*.

Vindkryds. I skeletkonstruktioner uden murede kerner eller lignende anbringes stænger, der kan optage påvirkninger fra vindkraften.

Vindovn. En ovn med egen indfyringslem og eget aftræk. – I modsætning til *bilæggerovn*.

♦ **Vindskede.** De to skrå, kantstillede brædder, der i gavlen er sømmed på yderkanterne af et udhæng for at beskytte mod vind og regn.

Vindue. Lysåbning i mur eller væg, oprindeligt med en træramme betrukket med dyrehinder, olieret papir eller lærred, eller med indsats af horn, tynd træspån, gennemskinnelige

sten eller glas. Man kaldte også det gammeldags primitive v. for vindøje.

Herhjemme vides glasvinduer at have været kendt omkring år 1200, måske har de dog sporadisk været i anvendelse godt 100 år forinden. De nævnes i forbindelse med den af Knud den Hellige opførte trækirke i Odense 1086.

De første vinduesglas var ganske små og uensartede i tykkelse, og de måtte indfattes i bly, som er et føjeligt metal. Kun den omgivende ramme var af træ, og for at afstive de bløde *blysprosser* satte man tværrjern – såkaldte *vindjern* – over v. fra rammekant til rammekant og fæstnede sprosserne til dem.

Glassene blev skåret ud i forskellige former, men længe var den mest almindelige type ruden – som figuren ruder i kortspil. Det var denne figur, der gav glasskiverne til v. betegnelsen ruder – også når formen ikke er rudens.

De ældste v. var næsten alle meget små, men i kirkerne kunne der undertiden gøres undtagelser, og de store v. måtte da deles op af et kraftigt bærende stavværk – ofte muret af formsten. Et sådant v. kaldes et *stavværksvindue*.

I mere almindelige v. kunne man vælge at dele fladen lodret igennem med en kraftig støtte, som kunne være af sten eller træ. Den kaldes en *post*, og da den står lodret, bliver det til en *lodpost*. Et sådant v. benævnes også et *torammeret v.* Det kunne gøres firerammeret ved, at konstruktionen udvides med en *tværpost*, så man fik et *korspostvindue*.

I det 19. og 20. århundrede har en særlig type korspostvinduer været meget udbredte. Korset har her nogenlunde samme facon som korset i vort flag, hvorfor v. kaldes ♦ *dannebrogsvindue*.

Indtil slutningen af 1600-årene var v. med blysprosser den eneste mulighed. Derefter blev glaskvaliteten efterhånden

så meget bedre, at man kunne gå over til y. med træsprosser, i lang tid endnu med ret små rektangulære ruder kaldet *palærunder*. Samtidig voksede v. meget i omfang, så boligerne blev lysere. Større ruder kom dog stort set først til i det 19. århundrede.

For at holde glassene fast i træsprosserne blev de først stiftede i en fals, og dernæst blev der lagt en *kit* i denne for at gøre konstruktionen tæt, heraf *kitfals*.

Der er adskillige særbetegnelser på vinduer – se f.eks. under *flagermusvindue*, *skydevindue*, *lunette* og *viftevindue*. Et almindeligt v. er opbygget med fire karmstykker, *overkarm*, *underkarm* og *sidekarme*. Hertil kommer ramme-stykkerne – den bevægelige del – med *kitfals* og *runder*, evt. *sprosser*. De vinkelformede beslag, der dels er med til at holde rammerne sammen, og som dels bærer det hængsel, hvormed v. fastholdes til karmen, kaldes *hjørnebåndsbeslag*. Tappen på karmen kaldes *rumpestabel*. Ydermere er der *vindueskroge* eller *anverfere*, og længere *stormkroge*, der kommer i brug, når v. skal fixeres i åbenstående stilling. Et vindue kan være side-, bund- eller tophængt, alt efter hvilken side hængslerne, der holder vinduesrammen, sidder i.

Vinduesblænding. *Murblænding*, hvori et vindue er anbragt.

Vinduesbryn. Se *bryn*.

Vindueskarm. Se *vindue*.

Vindueskrog. Se *vindue*.

Vindueskurv. En smedet jernkurv – et gitterværk med fremstående sider – der er sat foran et vindue for at beskytte mod indbrud, overfald på huset etc. Det er konstrueret således, at der er plads til, at mennesker inde i huset kan stikke hovedet frem i kurven og orientere sig om, hvad der sker ude til siderne. Et smukt eksempel på v. findes på Frederiksborg slots kirkefløj ud mod den indre slotsgård. Det er smedet af Chr. IV's hofsmed, Caspar Fincke.

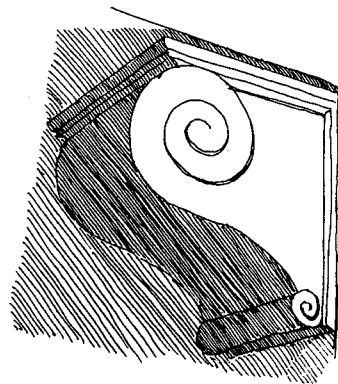
Vinduesrose. Eller *rosevindue*. Cirkulært vindue med dekorativt sprosseværk og evt. med glasmalerier.

Vinge. Betegnelsen kan dække en sidefløj i et bygningsanlæg samt et trædække for overdelen af karmen til et buet vindue. De faste flankestykker – ofte rigt ornamenterede – på renæssancens altertavler kaldes v., og tilsvarende flankestykker på gavle, kaminoverdele etc. fra renæssance og bruskbarok benævnes også undertiden v.

Vingetegl. Se *tag*.

Vinkeltag. Se *tag*.

Vinkelrygsten. Tagsten med vinkelform til at lægge på rygning.

Vinyl. Fællesbetegnelse for visse termoplastiske stoffer. Kaldes også *polyvinyl*. Mest kendt er polyvinylklorid (PVC) og poly-vinylacetat (PVA).

PVC anvendes eksempelvis i svejsbar banevare som gulvbelægning i baderum.

Virke. Se *forbandt*.

♦ **Volut.** Spiralrullet ornament på *søjlekapitæler*, *konsoller*, gavle etc.

Volutbøjle. En anden betegnelse for *volutkonsol*, der f. eks. kan være formet som et *akanthusblad*, der ruller om i en *volut*. *Voluthylde* og *volutknægt* er ligeledes identiske med v.

Voluthylde. Se *volutbøjle*.

Volutknægt. Se *volutbøjle*.

Volutkonsol. Konsol hvis sider er udformet som en volut, hvad enten det er med en oprullet kant eller som et oprullet *akanthusblad*.

Vrængmaske. Ornamentalt meget brugt i flere stilarter, dog hyppigst i renæssance og bruskbarok, hvor de har en udpræget dæmonisk karakter med træk, der forløber ud i bladværk eller brusket ornamentik. V. er ikke sjældent blevet anvendt over vinduer, som det bl.a. ses på herregårdene Lindenberg og Woergaard. Blandt borgerhuse, hvor sådanne optræder, kan fremhæves Jens Bangs Stenhus i Aalborg.

Vulstbræt. Bræt med en vulstet profil, ses f.eks. i barokgerichter, hvor de meget høje vulster undertiden er limet på.

Vulst. Se *profilvulst*.

Vulstforbandt. Se *forbandt*.

Vægfliser. Her i landet stort set altid kvadratiske keramikfliser af lertøj – eller oftest – af fajance.

I modsætning til kakler har v. ingen fals på bagsiden, men de kan være udstyret med relief på forsiden, og især danske v. kan opvise relieffigurer. St. Kongensgade-fabrikken og Blåtårns fabrikken havde begge en ret betydelig produktion af relieffliser med hjemmemotiver i form af kvartstjerner og en dekoration bestående af et plantemotiv, en fugl eller en fisk. De fleste af disse v. står alene med hvid tinglasur og ingen bemaling.

Dette er den mest særprægede danske indsats på området. Ellers er det stort set den hollandske flisefabrikation, der har sat sit præg på, hvad der kan opvises på fliseområdet herhjemme, hvad enten det nu drejer sig om importerede hollandske eksemplarer eller om dansk fremstillede v., der kopierer de hollandske.

Inden for gammelt dansk område præsterede Kellinghusen også markante v., der i væsentlig grad afveg fra de neder-

landske – blandt de almindeligste er mangan – brunlilla – fliser med et gult skråbånd fra et hjørne til et modstående og med en slyngende grøn ranke i det gule. De hollandsk fremstillede eller inspirerede v. har blå eller – fra ca. 1730 – tillige manganfarvede dekorer. De har et lille hjørnemotiv og dernæst et hovedmotiv, der enten er frit eller indtegnet i en cirkel. Man har v. med soldater, med dyr og fugle, med legende børn, fabelvæsener, landskaber, skibe og meget mere, og blandt de tidligste eksemplarer, vi kan opvise, er nogle polykromt bemalede, hvilket vil sige, at der er brugt flere farver, ofte gul, orange, grøn og blå.

De første v. af fajance optræder herhjemme omkring 1600. Det er især i byerne i Sønderjylland, på Amager og i enkelte kystegne, man træffer de hollandske v. De danske er overalt sjældne. I nyere tid limer man almindeligvis v. op på et plant underlag.

- ♦ **Vælsk gavl.** Ordet vælsk henviser altid til forbindelse med det sydeuropæiske, for det meste med Italien. V. g. er inspireret af den italienske renaissance, den er rigt svunget, og gesimser tillige med nicher deler fladen op. Gavlen kan være med svungne og knækkede sandstensbånd, der skærer sig gennem fladen, ligesom der ofte vil være sandstensafsats på kammene og måske kugler eller *fialer* til at pynte op på disse afsatse. Især på Fyn ses v.g. med *kvadermuringer*.

Vælsk kuppel. Se *kuppel*.

Vårtræer. Se *tag*.

W

Wan li ornament. Se *mæander*.

Z

Z-jern. Se *profiljern*.

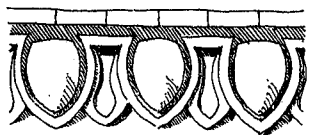
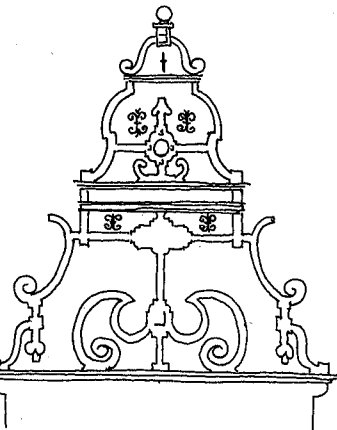
Zigzagforbandt. Se *forbandt*.

Zig-zag frise. *Murfrise* i zig-zag *forbandt*.

Æ

- ♦ **Æggestav.** Ornamentfrise, der kan være malet, hugget eller skåret, og består af et ægglignende led mellem blade. Der kan være flere eller færre blade omkring det midterste. Oprindeligt er æ. et bladornament, og »ægget« er faktisk også et blad.

Æselrygbue. Se *bue*.

Ø

Ølandssten. Kalksten af okseblodsfarve eller grå til grålig-grøn kulør. Den er ret hård og slidstærk, men tillige noget skør og knækker let. Den anvendes meget til gulve og har været brugt til gulvfliser siden middelalderen. Ofte er der i den indesluttet ortoceratitforsteninger, der tegner sig i stenen som spidser af forskellig længde og bredde samt med buede vægge opdelt i kamre. se også *sandsten*.

- ♦ **Øre.** Forkrøpning for oven på f. eks. gericht fra barokken. Ører kan også være opbygget af profilerede lister på fyldinger og ses udført i sten på vinduesomramninger eller ved udvendige liséner.

Øreflip-volut. En normal volut er en fast og jævnt oprullet spiral, hvorimod ø.-v., som anvendtes i bruskbarokken, er noget fladtrykt, og oprulningerne kan være forskudt fra deres normale leje, så det hele nærmest kommer til at minde om en tilfældigt oprullet høvlspån, der endda har været trådt på, eller om en øreflip.

Ørelisén. Se *lisén*.

Øsken. En tap, et søm, en skrue etc. endende i en ring, hvori en krog kan gå ned, eller hvortil noget kan fastbindes og dermed sammenholde en konstruktion.

Østdansk ildsted. Se *ildsted*.

Øverste stue. Se *storstue*.

Å

Ådring. Bemaling udført således, at strukturerne i et stykke træ efterlignes. Undertiden brugt som erstatning for en kostbar finering, men også anvendt rent dekorativt på døre, paneler etc.

Ås. Vandret liggende, bærende tømmer under tagfladen. Å. indgår i forskellige tagkonstruktioner, bl.a. i *sulehuse*, hvor den hviler på høje *stolper*, *suler*. I tungt belastede tage som f.eks. de græstørvstage, der forekom i de gamle danske områder øst for Øresund, havde man gerne tre å., en i midten og en halvt nede på hver af siderne. Å. hviler her på husets gavltrekanter. Å. kaldes også for *åsbjælke*. Anvendes i dag i forbindelse med almindelig tagbeklædning, hvor spærafstanden er stor.

Åsbjælke. Se *ås*.

Åslægter. Også kaldet *sideåse*. Lægter i tykkelse som en *ås*.

